

ISSN 2413-516X

ПАЁМИ
ДОНИШГОҶИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
Баҳши илмҳои филологӣ
2026. №5

ВЕСТНИК
ТАДЖИКСКОГО
НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА
Серия филологических наук
2026. №5

BULLETIN
OF THE TAJIK NATIONAL UNIVERSITY
Series of philology
2026. No.5

МАРКАЗИ
ТАБЪУ НАШР, БАҲАРОДОН ВА ТАРҶУМА
ДУШАНБЕ – 2026

**ПАЁМИ ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
БАҲШИ ИЛМҲОИ ФИЛОЛОГӢ**

Муассиси маҷалла:

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
Маҷалла соли 2012 таъсис дода шудааст.
Дар як сол 6 шумора нашр мегардад.

САРМУҲАРИР:

Насриддинзода
Эмомалӣ Сайфиддин

*Доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, узви вобастаи АМИТ, ректори Донишгоҳи
миллии Тоҷикистон*

МУОВИНИ САРМУҲАРИР:

Сафармамадов
Сафармамад
Муборакшоевич

*Доктори илмҳои химия, профессор, муовини ректор оид ба илми Донишгоҳи
миллии Тоҷикистон*

МУОВИНИ САРМУҲАРИР:

Исмонов Кароматулло

*Доктори илмҳои филологӣ, профессор, директори Маркази таъбу нашр,
баргардон ва тарҷумаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ

Имомзода
Муҳаммадҷосиф
Сайдалӣ

*Доктори илмҳои филологӣ, профессор, академики АМИТ, профессори
кафедраи назария ва адабиёти навини форсии тоҷикии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон*

Юсуфзода
Носирҷон Салимӣ

Доктори илмҳои филологӣ, профессор, академики АМИТ

Раҳматуллозода
Саҳидод

Доктори илмҳои филологӣ, профессор, узви вобастаи АМИТ

Назарзода Сайфиддин

*Доктори илмҳои филологӣ, профессор, сарҳодими илмии Институти забон ва
адабиёти ба номи А.Рӯдакии АМИТ, узви вобастаи АМИТ*

Гулназарова Ҷило

*Доктори илмҳои филологӣ, профессори Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои
хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода*

Абдуллозода Масрур
Аҳмад

*Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи журналистикаи ватанӣ ва
байналмилалӣ Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон*

Сирочиддини Эмомалӣ

*Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи назария ва адабиёти навини
форсии тоҷикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Кучарзода Аламхон

*Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи назария ва адабиёти навини
форсии тоҷикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, узви вобастаи АМИТ*

Саидов

*Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи умумидонишгоҳии забони
англисии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Ҳалимҷон Азизович

*Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забони англисии факултети
забонҳои Осиё ва Аврупои Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Мамадназаров

*Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи матбуоти Донишгоҳи
миллии Тоҷикистон*

Абдусалом

Муродов Мурод

Нағзибекова

Меҳриниссо Бозоровна

*Доктори илмҳои филология, профессори кафедраи таърихи забон ва
типологияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Ҳоҷаев Давлатбек

Доктори илмҳои филологӣ, профессори Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дӯстзода Ҳамрохон
Ҷума

Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

Бахши илмҳои филологӣ

– 2026. – №5. ISSN 2413-516X

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги

Ҷумҳурии Тоҷикистон

ба қайд гирифта шудааст.

Маҷалла дар Маркази таъбу нашр, баргардон ва
тарҷумаи ДМТ барои нашр таҳия мегардад.

Суроғаи Марказ:

734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон,

ш.Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сомонаи маҷалла: www.vestnik-tnu.com

E-mail: vestnik-tnu@mail.ru

Тел.: (+992 37) 227-74-41

Маҷалла ба Феҳристи нашрияҳои илмӣ тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Комиссияи олии аттестатсионӣ Федератсияи Русия ворид гардидааст.

Маҷалла мақолаҳои илмӣ соҳаҳои илмҳои филологиро барои ҷоп қабул менамояд: **Адабиётшиносӣ; Забоншиносӣ; Журналистика.**

Маҷалла дар Индекси иқтибосҳои илмӣ Русия (РИНЦ) ворид карда шудааст ва пайваста дар системаи индексатсионӣ мазкур дар бораи шумораҳои ҷопшуда маълумот ворид менамояд. Маҷалла сомонаи расмӣ худро дорад, ки дар он матни муқаммалӣ маводи ҷопӣ ҷойгир карда шудааст (www.vestnik-tnu.com).

© ДМТ, 2026

**ВЕСТНИК ТАДЖИКСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА
СЕРИЯ ФИЛОЛОГИЧЕСКИХ НАУК**

Учредитель журнала:

Таджикский национальный университет
Журнал основан в 2012 г. Выходит 6 раз в год.

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР ЖУРНАЛА:

**Насриддинзода Эмомали
Сайфиддин**

Доктор юридических наук, член-корреспондент НАНТ, ректор Таджикского национального университета

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

**Сафармамадов
Сафармамад
Муборакшоевич**

Доктор химических наук, профессор, проректор по науке Таджикского национального университета

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

Исмонов Кароматулло

Доктор филологических наук, профессор, директор Издательского центра Таджикского национального университета

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

**Имомзода
Мухаммадусуф Сайдали**

Доктор филологических наук, профессор, академик НАНТ, профессор кафедры теории и новой персидско-таджикской литературы Таджикского национального университета

**Юсуфзода
Носирджон Салими
Рахматуллозода**

Доктор филологических наук, профессор, академик НАНТ

Доктор филологических наук, профессор, член-корреспондент НАНТ

**Сахидод
Назарзода
Сайфиддин
Гулназарова Джило**

Доктор филологических наук, профессор, ведущий научный сотрудник Института языка и литературы им. А.Рудаки НАНТ

Доктор филологических наук, профессор Таджикского международного университета иностранных языков им. Сотима Улугзаде

**Абдуллозода
Масрур Ахмад**

Доктор филологических наук, профессор кафедры отечественной и международной журналистики Российско-Таджикского (Славянского) университета

Сироджиддини Эмомали

Доктор филологических наук, профессор кафедры теории и новой персидско-таджикской литературы Таджикского национального университета

**Кучарзода
Аламхон**

Доктор филологических наук, профессор кафедры теории и новой персидско-таджикской литературы Таджикского национального университета, член-корреспондент НАНТ

**Саидов
Халимджон Азизович
Мамадназаров
Абдусалом
Муродов Мурод**

Доктор филологических наук, профессор общеуниверситетской кафедрой английского языка Таджикского национального университета

Доктор филологических наук, профессор кафедры английского языка факультета языков Азии и Европы Таджикского национального университета

Доктор филологических наук, профессор кафедры печати Таджикского национального университета

**Нагзибекова
Меҳриниссо Бозоровна
Ходжаев Давлатбек**

Доктор филологических наук, профессор кафедры общего языкознания и сравнительной типологии Таджикского национального университета

Доктор филологических наук, профессор кафедры истории языка и типологии Таджикского национального университета

**Дустзода
Хамрохон Джума**

Доктор филологических наук, профессор Таджикского национального университета

**Вестник Таджикского национального
университета.**

**Серия филологических наук.
– 2026. – №5. ISSN 2413-516X**

Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан.

Журнал подготавливается к изданию в Издательском центре ТНУ.

Адрес Издательского центра:
734025, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Сайт журнала: www.vestnik-tnu.com

E-mail: vestnik-tnu@mail.ru

Тел.: (+992 37) 227-74-41

Журнал включен в Перечень рецензируемых научных изданий, рекомендованных Высшей аттестационной комиссией при Президенте Республики Таджикистан и ВАК Минобрнауки Российской Федерации.

Журнал принимает научные статьи по следующим отраслям науки: **Литературоведение; Языкознание; Журналистика.**

Журнал включен в базу данных Российского индекса научного цитирования (РИНЦ), регулярно предоставляет в РИНЦ информацию в виде метаданных. Журнал имеет официальный сайт (www.vestnik-tnu.com), в котором размещаются полнотекстовые версии опубликованных материалов.

©ТНУ, 2026

**BULLETIN OF THE TAJIK NATIONAL UNIVERSITY
SERIES OF PHILOLOGY**

Founder of journal:
TAJIK NATIONAL UNIVERSITY
The journal was established in 2012. Issued 6 times a year.

CHIEF EDITOR:

Nasriddinzoda Doctor of Law, Corresponding Member of NAST, Rector of the Tajik National University
Emomali Sayfiddin

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Safarmamadov Doctor of Chemical Sciences, Professor, Vice-Rector for Science of the Tajik National University
Safarmamad
Muborakshoevich

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Ismonov Doctor of Philology Sciences, Professor, Director of the Publishing Center of the Tajik National University
Karomatullo

EDITORIAL BOARD:

Imomzoda	Doctor of Philology, Professor, Academician of the NAST, Professor of the Department of Theory and New Persian-Tajik Literature of the Tajik National University
Muhammadusuf Saidali	
Yusufzoda	Doctor of Philology, Professor, Academician of the NAST
Nosirjon Salimi	
Khorkashev Sakhidod	Doctor of Philology, Professor, Corresponding Member of the NAST
Nazarzoda Saifiddin	Doctor of Philology, Professor, Leading Researcher of the Institute of Language and Literature named after A. Rudaki of the NAST
Gulnazarova Jilo	Doctor of Philology, Professor of the Tajik International University of Foreign Languages named after Sotima Ulughzoda
Abdullozoda	Doctor of Philology, Professor of the Department of National and International Journalism of the Russian-Tajik (Slavonic) University
Masrur Akhmad	Doctor of Philology, Professor of the Department of Theory and New Persian-Tajik Literature of the Tajik National University
Sirojiddini Imomali	
Kucharzoda Alamkhon	Doctor of Philology, Professor of the Department of Theory and New Persian-Tajik Literature of the Tajik National University, Corresponding Member of the NAST
Saidov	Doctor of Philology, Professor of the Department of English Language of the Tajik National University
Khalimdzhon Azizovich	
Mamadnazarov Abdusalom	Doctor of Philology, Professor of the English Department of the Faculty of Languages of Asia and Europe of the Tajik National University
Murodov Murod	Doctor of Philology, Professor of the Department of Printing of the Tajik National University
Nagzibekova Mekhrinisso	Doctor of Philology, Professor of the Department of General Linguistics and Comparative Typology of the Tajik National University
Bozorovna	
Khodzhaev Davlatbek	Doctor of Philology, Professor of the Department of Language History and Typology of the Tajik National University
Dustzoda	Doctor of Philology, Professor of the Tajik National University
Khamrokhon Dzhuma	

Bulletin of the Tajik National University. Series of philology
– 2026. – №.5. ISSN 2413-516X

The journal is registered in the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan.

The journal is being prepared for publication in the Publishing Center of TNU.

Address of the Publishing Center:

17, Rudaki avenue, Dushanbe, 734025, Republic of Tajikistan,

Web site: www.vestnik-tnu.com

E-mail: vestnik-tnu@mail.ru

Phone.: (+992 37) 227-74-41

The journal is included in the List of peer-reviewed scientific publications recommended by the Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan, the Higher Attestation Commission of the Ministry of Education and Science of the Russian Federation.

The journal accepts scientific articles on the following branches of science: **Literary studies; Linguistics; Journalism.**

The journal is included in the database of the Russian Scientific Citation Index (RSCI), and regularly provides information to the RSCI in the form of metadata.

The journal has an official website (www.vestnik-tnu.com), which houses full-text versions of published materials.

© TNU, 2026

**КАЛИМАСОЗИИ ПАСВАНДИ -ГАР БО ВОЖАҲОИ
ИҚТИБОСИИ АРАБӢ (ДАР МИСОЛИ «ӢДДОШТҲО»-И С.АЙНӢ)**

Саломов А. Ҷ.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Муқаддима. Дар замоне, ки моҳворау интернет ҷаҳонро чун деҳкада кардаву барои он дигар марзе қоил нест ва забонҳо пайваста дар олами маҷозӣ ба бархӯрдҳои фишорҳои ҳамдигарӣ қарор мегиранд, забон ба унвони воситаи асосии муошир ва омили муҳими ваҳдатсозии миллат бояд ҳифз карда шавад, то эҳтиёҷоти фарзандони замонро, аз як тараф, таъмин ва, аз тарафи дигар, дар интиқоли мондагурсозии арзишҳо рисолати худро адо карда тавонад. Воқеан, бо истифода аз тавоноӣ ва зоеии забон метавон онро аз осебпазирӣ дар баробари вуруди селвори вожаву истилоҳоти бегона нигоҳ ва асолату тозагии онро таъмин намуд. Ба вижа, омӯзиши роҳҳои калимасозии забон мусоидат мекунад, то барои истилоҳоти воридшаванда аз забонҳои гуногун дар забони тоҷикӣ муодилофаринӣ шавад.

Аҳамияти омӯзиши калимасозии пасванди **-гар** бо вожаҳои иқтибосӣ, пеш аз ҳама, ба ин нукта таъкид мекунад, ки хусусияти калимасозии вандҳои тоҷикӣ танҳо дар доираи вожаҳои асли тоҷикӣ маҳдуд нагашта, балки калимаҳои иқтибосиро низ фаро мегирад. Ҳамзамон, аз тавоноии калимасозии вандҳо, хусусан пасванди **-гар** метавон дар калима ва истилоҳсозии имрӯз низ истифода кард.

Мавод ва усулҳо. Мақола дар заминаи таҳлили хусусиятҳои калимасозии пасванди **-гар** дар заминаи «Ӣддоштҳо»-и С.Айнӣ омода шудааст. Дар ҷараёни таҳқиқ принципҳои бунёдии забоншиносӣ, аз ҷумла методҳои тавсифӣ, таҳлилӣ ва муқоисавӣ-таърихӣ ба кор бурда шуданд. Ҳамзамон, дар мақола аз методи омӯрӣ низ истифода шудааст.

Натиҷа. Калимасозӣ аз муҳимтарин роҳҳои ғанӣ гардонидани забон ва ҷавобгӯ намудани он ба ниёзҳои рӯзмарраву тағйирёбандаи соҳибзабонон мебошад. Дар робита ба калимасозӣ дар забоншиносии тоҷик таҳқиқоти зиёде сураат гирифтааст, ки таҳқиқоти М. Шукуров [14], Р. Ғаффоров [5], Ш. Рустамов [9], С.М. Сабзаев [10], С. Раҳматуллозода [13] ва Н.С. Сатторов [12] намунае аз он мебошад.

Ба таъкиди донишмандон, калимасозӣ аз воситаҳои асосӣ дар тақмили тадриҷии таркиби луғавии забон ба шумор рафта, аз ин равиш, чи дар гузашта ва чи имрӯз, ба таври васеъ истифода мешавад. «Вожасозӣ чун дар дигар забонҳо дар форсии миёна низ аз манбаи асосӣ ва ҳамешагии тақмил ва ташаккули луғат маҳсуб мегардад. Тайи рушди ин забон дар ҳама сабқҳои он луғату истилоҳоти фаровонеро метавон пайдо кард, ки онҳо бар пояи қолибҳои суннатии вожасозӣ танзим ва ташкил ёфтаанд» [11, с.112]. Дар калимасозии забони тоҷикӣ нақши вандҳо назаррас буда, дар ин миён боз саҳми пасвандҳо нисбат ба пешвандҳоро миёновандҳо бештар аст. «Пасвандҳо аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ исмҳо сохтаанд. Онҳо ҳам аз калимаҳои сода, сохта ва ҳам аз калимаҳои мураккабу ибораҳои исмҳои нав месозанд» [10, с.66].

Дар мақола нақши калимасозии пасванди **-гар** бо калимаҳои иқтибосии арабӣ, дар заминаи «Ӣддоштҳо»-и С.Айнӣ таҳқиқ карда шуда, зояндагии пасванди мазкур нишон дода шудааст.

Муҳокима. Аз зумраи пасвандҳои забони тоҷикӣ, ки дар калимасозии исм ва сифат иштирок менамояд, пасванди **-гар** ба шумор меравад [3, с.95-96]. Ба воситаи ин пасванд, аслан, аз исм исми шахс сохта мешавад, ки шахсро аз рӯи касбу ҳунар, ҳислату кирдор, амалиёт, машғулият ва ҳаракаташ ифода мекунад [8; 9, с.128], ба монанди **заргар**, **мисгар** - *Аммо сангҳои пурқимат надошт, сангҳое ки ӯ мефурӯхт, ҳамагӣ арзонбаҳо ва одӣ буданд, ки заргарҳо ё мисгарҳо харида, ба нигинакорихони зарфҳо кор мефармуданд* [1, с.301] ва ғ.

Вале таҳлили калмаҳсулӣ ва сермаҳсулии пасванди **-гар** дар калимасозӣ нишон медиҳад, ки забоншиносон, чи тоҷиик ва чи эронӣ, дар мавриди он ихтилофи назар доранд. Масалан, дар китоби «Забони адабии ҳозираи тоҷик» [6] таъкид шудааст, ки «суффикси –

гар дар калимасозии муосир каммаҳсул мебошад. Аксарияти исмҳое, ки бо ин пасванд сохта шудаанд, ба гурӯҳи калимаҳои таърихӣ дохил шуда истодаанд» [6, с.139]. Дар ҳоле ки дар «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» оварда шудааст, ки «суффикси **-гар** дар исмсозӣ сермаҳсул буда, исмҳои шахс месозад, ки маъноҳои гуногун дорад» [4, с.111]. Забоншиноси тоҷик Р.Ғаффоров низ ба каммаҳсулии пасванди мазкур ишора карда, иллати онро чунин баён кардааст: «Дар забони адабиёти классикӣ хеле сермаҳсул ва серистеъмол буд. Аммо дар забони имрӯзаи адабии тоҷик вай, нисбатан, камистеъмол шудааст, ки сабаби инро чунин шарҳ додан мумкин аст: а) бисёр калимаҳо ҳамчун **кафшгар, мехчагар, собунгар, зингар** ва ғайра, ки бо **-гар** сохта мешуданд, вобаста ба тараққиёти иқтисодӣ ва маданият тадриҷан аз истеъмол баромаданд; б) исмҳо ба маънои касбу кор, ихтисос ва машғулият дар забони адабӣ ва шеваҳо ба пасванди **-ҷӣ** ифода меёфтагӣ шуданд» [5, с.115]. Забоншиноси эронӣ Алӣ Ашрафи Содикӣ бо шарҳу баррасии хусусияти калимасозии пасванди **-гар** пардохта, ихтилоф надоштани муҳаққиқонро дар робита корбурди ин пасванд ба маънои фойилӣ таъкид менамояд, вале дар идома мегӯяд: «Нуктаи дигар ин ки **-гар** дар маъно дигар дар форсии муосир ғаёлу зоё нест ва исми ҷадида бо он сохта намешавад. Ҳатто бархе исмҳое, ки дар қадим бо он сохта шуда будаанд, имрӯз матрук шудаанд ва ба ҷои онҳо аз калимоте истифода мешавад, ки бо моддаи музореи афъоле, монанди сохтан ва назоири онҳо сохта мешаванд. Масалан, ба ҷойи чармгар (даббоғ) ва куфлгар, ки дар форсии қадим мутадовил будаанд, имрӯз чармсозу кулфсоз ба кор меравад. Ҳамчунин, дар қанори шишагар шишабур истифода мешавад» [17, с.257]. Ин дар ҳолест, ки соҳиби «Дастури муфассали имрӯз» дар робита ба ин пасванд таъкид мекунад: «**-гар** пасванди бисёр ғаёли сифатсоз аст, ки бар муқолиға ва шугъл далолат мекунад, монанди коргар, ситамгар ва оҳангар» [16, с.146].

Аз таҳлили андешаҳои забоншиносони тоҷик бармеояд, ки бештари онҳо ба сермаҳсулии пасванди **-гар** ва ҷойгоҳи вижаи он дар калимасозӣ таъкид намудаанд. Масалан, аз ишораи Б.Тилавов, «имконоти фаровони суффиксҳои **-гар** ва **-гарӣ** дар забони адабии имрӯза ҳанӯз дуруст дарк нагардидааст ва пурра истифода нашуда истодааст» [14, с.359], бармеояд, ки мушкилӣ на дар зояндагии пасванди **-гар**, балки дар истифодаи дуруст набурдани суханварон аз он аст. Ба ин хотир аст, ки М.Шукуров мегӯяд: «...Дораи амали часпаки **-гар**-ро танг гирифтани лозим нест. Баръакс, имкониятҳои фаровони ин суффиксро истифода кардан даркор аст, набояд фаромӯш кард, ки **-гар** дар калимасозӣ яке аз мушкилкушоҳову муҳимбарорхост. Мо ақида дорем, ки дар солҳои охир то андозае ғаёл шудани **-гар** барои афзоиши сарватҳои ганҷиани калимаҳои сохта, барои устувор шудани пояҳои халқии забони адабии ҳозира ва меъёрҳои калассикии он дорои аҳамияти махсусест» [14, с.359].

Ҳарчанд корбурди пасванди **-гар** дар забони адабӣ сермаҳсул гаштаву истеъмоли калимаҳои ба он сохта ҳар ҷи бештар мавриди таваҷҷуҳи қаламкашон қарор гирад ҳам, вале ин морфема дар шеваҳо, хусусан дар шеваи ҷануби шарқӣ ҳангоми калимасозӣ сермаҳсул нест [12, с.26; 13, с.50].

Ба назари инҷониб, каммаҳсул ҳисобидани пасванди **-гар** бештар ба сермаҳсул шудани пасвандҳои **-ҷӣ** ва **-анда** бастагӣ дорад. Чунончи, дар солҳои 30-40-и асри гузашта калимасозӣ бо пасванди мазкур бисёр роиҷ гашта буд. Ҳатто дар осори устод С.Айнӣ калимаҳои сохта бо пасванди **-ҷӣ** аз вожаҳои бо пасванди **-гар** сохта бештар ба назар мерасад. Вале баъдтар пасванди **-гар** ғаёлтар гашта, вазифаи пасвандҳои **-анда** ва **-ҷӣ** ба он гузаштан гирифт [14, с.354-358].

Нуктаи дигаре, ки дар мавриди пасванди **-гар** забоншиносон ихтилофи назар доранд, бар хостгоҳи ин пасванд аст. Ба таъкиди бештари забоншиносон пасвандҳои **-гар**, **-гор** ва **-кор** вариантҳои ҳамдигарӣ мебошанд ва дар забони авестӣ ду пасванд: **-кор** ва **-гар** ба сурати **-kara**, ба маънои омил вучуд дошта, дар форсии миёнаву дарӣ ба ҳар ду сурат дар сохтмони калимот фаровон ба кор меравад ва ҳанӯз бо ин пасванд калимоти тоза сохта мешавад. Дар паҳлавӣ **-kar** ва **-gar** дар ҳиндӣ бостон **-kara** ва дар курдӣ **-kar** омадааст [15, с.33-34; 18, с.203]. Парвиз Нотили Хонларӣ ҳамгунии ин пасвандҳоро вобаста ба ҳатти арабиасоси форсӣ доништа, иброн меорад, ки «сомити нахустини ин пасванд (**-кор**) голибан нарм шуда, яъне **к** ба **г** табдил ёфта, ба ҳар ду сурат **-гор** ва **-гар** ба кор меравад... Дар баъзе аз калимот, ки дар мутуни форсии дарӣ ёфта мешавад, ба сабаби он ки дар китобат коф ва

гоф яксон навишта шудааст, ҳукм ба ин ки кадом як аз ду сурат **-кор** ва **-гор** мурод буда, душвор аст, аммо гумон намеравад, ки сурати **-гар** ҳаргиз бо коф ба кор рафта бошад» [15, с.34].

Далели донишмандоне, ки пасвандҳои сегоноро вариантҳои якдигарӣ мешуморанд, пеш аз ҳама, он аст, ки калимаҳое, аз қабилӣ ситамгор-ситамгар, хидматгор-хидматгар, заркор-заргар ба як маъно ишора менамоянд, дар ҳоле ки дар забони муосири форсӣ, дарӣ ва тоҷикӣ истифодаи ин пасвандҳо аз ҳамдигар ба кулӣ тафовут доранд. «Баъзе аз қудамо ва нависандагони ҳозир пасвандҳои **-гор**, **-кор** ва **-гар**-ро яке донистаанд, вале дар забони имрӯзаи форсӣ ин тавр нест. Бар фарзи он ки дар забони паҳлавӣ онҳо яке буда ва аз як реша омада бошанд, дар забони форсии имрӯза ҳар як татаввуроте кардаву аз якдигар чудо ва мутамоиз шудаанд. Феълан, ин се пасванд ба кулӣ аз якдигар чудо ҳастанд, ба илова агар **-гар**-ро муҳаффафи **-кор/-гор** бидонем, ҳар ҷо ки **-гар** истеъмол шудааст, агар ба ҷойи он **-кор/-гор** бигузорем, бояд беҳтар ва дар зехн росихтар бошад, дар сурате ки ин тавр нест. Баъзе калимоте, ки бо **-гар** таркиб мешаванд, метавон бо коф-и тозӣ таркиб кард, монанди заркор, додкор, камонкор ва ғ., вале таркиби калимаҳо муҳтасар тафовуте пайдо мекунанд, (аз рӯйи) маъно наздик ба ҳам мебошанд, аммо яке нест [19, с.169-170].

Тавассути пасванди **-гар** ва калимаҳои иқтибосии арабӣ калимаҳои зерин сохта шудаанд: **игвогар**: Аҷаб нест, ки Мулло Наврӯз барин як одами ҳаромхӯри игвогар рӯзе вайро аз дасти мо муфт гирад [1, с.128]; **ҳалвогар**: Ҳавлии Усто Бароти ҳалвогар аст. Дар даруни ҳавлӣ як хонаи калон ҳаст, ки вай ҳалвогархона аст [1, с.17]; **даъвогар**: Албатта, соҳиби ҳайвон ба қозихона гувоҳ бурда, ба мулозим даъвогар шуда аз вай моли худро гирифта наметавонист [1, с.59]; **шикоятгар**: Назар ба ақидаи шикоятгарон [1, с.176]; **ғоратгар**: Ин ҳамон Раҳимдод буд, ки аз тарафи ғоратгарони туркман тохта шуда бо номи Неқадам (Некқадам) дар ҳафтсолагиаш ба Абдурахимбой ном маҳаллаи болоӣ фуруш шуда буд [1, с.192]; **ҳилагар**: Ҳарифи ҳилагар ҳам мақсади маро фаҳмида, аз чехрааш он аломати норизии ғазобулудро дарҳол барҳам дода, ниқоби шодмонии сохтаро ба рӯйи худ кашид [1, с.256]; **тарбиятгар**: ...ҳарчанд ман аз вачҳи моддӣ аз вай норизӣ бошам ҳам, маънан ўро ҳурмат мекардам ва аввалин тарбиягари маънавии худ медонистам [1, с.296]; **ҷавобгар**: Бинобар ин аз девонагиҳои ў чашм мепӯшиданд ва ўро ҷавобгар намекарданд [1, с.272]; **ишвагар**: Чунки ҳамаи он гуна духтарони хушлибоси ишвагар духтарони боён, муллоҳои калон ва саркардагон буданд [1, с.356]; **мунозирагар**: Баъд аз он меҳмонони мунозирагар ягон-ягон рафтан гирифтанд [1, с.422]; **санъатгар**: Ба ҳамин муносибат ман меҳоҳам қисми якуми очеркero, ки бахшида ба вафоти санъатгари мазкур дар соли 1936 навишта будам... дар ин ҷо нақл намоям [1, с.471]; **тамошогар**: Ба савум макон низ ҷои нишаст Тамошогарон рост аз тахтабаст [1, с.584]; **ихтироъгар**: Агар он фарзандони пуристеъдоди халқ дар замони советӣ мебуданд, ҳар кадом қаҳрамони халқ, қаҳрамони меҳнати сотсиалистӣ, адиб ва адабиётшиноси гузаро, мутафаккир ва файласуфи ҷаҳонӣ, ходими пурманфиати ҷамоат, ихтироъгари рӯйи дунё ва монанди инҳо мегардиданд [1, с.594].

Таҳлили калимасозии пасванди **-гар** бо вожаҳои иқтибосии арабӣ дар «Ёддоштҳо» нишон дод, ки ба калимаҳои мазкур боз пасвандҳои калимасозии **-й** ва **-она** илова гашта, аз исмҳои ифодагари касбу фойилӣ ва сифат исмҳои асбтракту зарф сохта шудаанд. Масалан, калимаҳои **игвогарӣ** (игво+гар+й): *Мо ҳамагӣ гумон доштем, ки падар ўро ба сабаби игвогариаш коҳиш хоҳад кард* [1, с.17]; **ҷавобгарӣ** (ҷавоб+гар+й): *Вакте ки онҳо хуб сер шуда, фарбеҳ шуданд, як баҳона ёфта, ба ҷавобгарӣ мекашам* [1, с.326]; **ҳалвогарӣ** (ҳалво+гар+й): *Касби ў ҳалвогарӣ буда...* [1, с.407]; **ҳилагарӣ** (ҳила+гар+й): *Он гурги пир беихтиёрона аҳволи оилавии худро, лекин бо ҳилагариҳои рӯбоҳона, дар пеши ман кушода партофт* [1, с.255]; **хиёнатгарона** (хиёнат+гар+она): *Баъд аз он ки Хайбар ин гуна хиёнатгарона ҳучум овардани шағолро дониста гирифт, дигар бо сафед шудани рӯз баромада нахобид* [1, с.40]; **ғоратгарона** (ғорат+гар+она): *Баъд аз ба Россия ҳамроҳ шудани Осиёи Миёна он гуна тохтутозҳои худсарона ва ғоратгарона тамоман барҳам хӯрда бошанд ҳам...* [1, с.544]; **чилвагарона** (чилва+гар+она): *Аҳолии Бухоро дар роҳ рафтан чилвагарона қадам партофтани ўро ба назар гирифта, ба номи ў калимаи «рафтор»-ро ҳамроҳ карда буданд* [1, с.502];

Ҳамзамон, дар «Ёддоштҳо» калимаҳои **хидматгарӣ** (хидмат+гар+й): *Ҷавонони озодаи нуктадон, Ба хидматгарӣ баста ҳар як миён* [1, с.287] ва **одамгарӣ** (одам+гар+й): *Онҳо аз*

чиҳати одамгарӣ ба осмон мебароянд [1, с.524], омадааст, ки истифодаи онҳо танҳо бо пасванди -гарӣ (-гар+ӣ) маҳдуд гаштааст.

Мавриди зикр аст, ки бархе донишмандон пасванди **-гарӣ**-ро ба ду навъ чудо менамоянд: а) пасванди **-гарӣ**, ки аз ду пасванди калимасоз **-гар** ва **-ӣ** таркиб ёфтааст ва он маҳз дар калимаҳое меояд, ки бо пасванди **-гар** сохта шудаанд, ба монанди ишвагар – ишвагарӣ, ҷавобгар – ҷавобгарӣ; б) пасванди **-гарӣ**, ки ба пасванди **-гар** робитае надошта, пайдишаш ба хоҳири таҳфиф дар гуфтор аст. Чунончи, таъкид мешавад, ки дар гузашта ба ҷойи **-гарӣ** дар вожаҳо ҳамон **-ӣ**-и калимасоз ба кор мерафтааст, вале бинобар сангин будани он дар гуфтор ба ҷойи он **-гарӣ**-ро ба кор бурдаанд. Аслан, навъи дувум хоси калимаҳое мебошад, ки бо **-ӣ**-и заданок (дар хатти форсӣ бо **ё**) анҷом ёфтаанд [18, с.204].

Нуктаи ҷолиб дар корбурди пасвандҳои **-гар** ва **-гарӣ** ин аст, ки аз бештари калимаҳои бо пасванди **-гар** сохташуда метавон боз бо иловаи пасванди **-ӣ** (-гар+ӣ) вожаҳои нав сохт, дар ҳоле ки дар забон калимаҳои бо пасванди **-гарӣ** (-гар+ӣ) сохташуда ба кор меравад, ки гунаи бо пасванди **-гар** омадаи он вучуд надорад. Масалан, дар «Ёддоштҳо» калимаҳои хидматгарӣ ва одамгарӣ ба кор рафтаанд, ки танҳо ба шакли мазкур истифода мешаванд ва гунаи хидматгар ва одамгар надоранд.

Дар «Ёддоштҳо» дар як маврид, калимаи нуктагарӣ (*Вақте ки ба ӯ бе ҳеҷ нуктагарӣ ва айбҷӯӣ даҳякро доданд, тааҷҷуб ва ҳайрати мо боз афзуд* [1, с.531]) омадааст, ки аслан, тасҳиф аст ва ба пасванди **-гарӣ** (-гар+ӣ) ҳеҷ алоқамандие надорад, чаро ки чи тавре аз мазмуни ҷумла бармеояд ва он чи дар забони тоҷикӣ роиҷ аст, ин калимаи нуктагирӣ мебошад, ки аз калимаи арабии нукта + асоси феъли замони ҳозира гир+ пасванди калимасозии **-ӣ** сохта шуда, ба маънои эродгирӣ, хӯрдагирӣ ва айбҷӯӣ мебошад. Дар «Луғатномаи осори С.Айнӣ» калимаи мазкур ба шакли нуктагирӣ оварда шудааст [7, с.122].

Таҳлили калимасозии пасванди **-гар** бо вожаҳои иқтибосӣ маълум намуд, ки ин пасванд, аслан, бо масдар ва исмҳои арабии иқтибосшуда пайваст гашта, калимаҳои нав месозад. Чунончи, аз 17 калимаи арабии бо пасванди **-гар** омада, 8 калима дар забони арабӣ масдар: **иғво**, **хиёнат**, **шикоят**, **ғорат**, **тарбия**, **тамошо**, **ихтироъ**, **хидмат** ва 8 калима дар арабӣ ҳамчун исм: **ҳалво**, **даъво**, **ишва**, **ҷавоб**, **ҳила**, **чилва**, **одам**, **санъат** ба кор мераванд.

Ҳарчанд калимаи мунозирагар низ аз масдар ва пасванди **-гар** сохта шуда бошад ҳам, вале ба вазни муфӯил омадани ин калима хонандаро ба андеша меандозад, чаро ки масдари навъи савум бар вазни муфӯала ба кор меравад, дар ҳоле ки вазни муфӯил ба унвони исми фӯил (сифати феълии тарзи фӯилӣ)-и навъи сеюми феъли арабӣ мебошад. Дар «Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик»-и С.Айнӣ **калимаҳои мунозаа, мунозара, муносаба, муноқаша** [2, с.228], **муовадат, муозадат, муолафат, муомала, муонадат, муонақа** [2, с.229], **муошарат, муояна, муоҳада** [2, с.230], **мусоада, мусобарат, мусодама, мусодара, мусоламат, мусоҳама** ва ғ. [2, с.233], бо назардошти масдари навъи савум будан, ҳамагӣ ба вазни муфӯала оварда шудаанд. Вале дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ», аллакай, калимаҳои иқтибосии арабие, ки дар асл масдари навъи савуманд, дигар ба вазни муфӯала не, балки ба вазни муфӯила оварда шудаанд. Дар забони гуфтори имрӯз низ корбурди вазни муфӯила аз муфӯала дида роиҷтар аст. Шояд чунин тағйирот дар вазни калима ба хоҳири таҳфиф – имолаи фатҳа ба қасра, бошад, чаро ки ҳанӯз аз замони Сибавайҳ то имрӯз қасра-садоники кӯтоҳи **и**, дар баробари замма – садоники у ва фатҳа – садоники а, ҳамчун садоники сабук шуморида мешавад. Ҳамзамон, таҳфиф дар ин калимаҳо ба он хотир аст, ки дар вазни муфӯала чор ҳичо му-фо-ъа-ла омада, се ҳичои ахир – фо-ъа-ла садонҳои якранг мебошанд, ки ин дар талаффуз вазниниеро ба бор меорад. Аз ин рӯ, ҳичои ъа-ро ба ӣ бадал кардан, аллакай, дар талаффузи калима сабуки ба бор меорад.

Илова бар ин, ба шакли мунозирагар овардани калимаи мазкур шояд ба иштибоҳи таҳиягарони «Ёддоштҳо» ба хатти сириликӣ бошад, чи тавре тартибдиҳандагони «Луғатномаи осори С.Айнӣ» таъкид намудаанд: «Азбаски асарҳои устод Айнӣ нашри гуногун дорад ва ба кори ба нашр омода кардани осори устод шахсони гуногун иштирок кардаанд, дар матн баъзе ғалат ва камбудӣҳо воқеъ шуда, як қатор калимаҳо дар вариантҳои мухталиф ҷоп шудаанд» [7, с.6].

Таҳлили мавзӯи нишон дод, ки пасванди **-гар** на фақат ба калимаҳои иқтибосии арабӣ, балки ба вожаҳои муарраб низ омада, калимаҳои нав сохтааст. Чунончи, пасванди **-гар** бо

калимаи собун омада, вожаи собунгарро сохтааст: ... аз гузари Собунгарон як ҳавлича харидам [1, с.426]. Аз нигоҳи решашиносӣ асли калимаи **собун** аз забонҳои германӣ буда, румиҳо онро ба гунаи **sapo** ба кор мебардаанд. Сипас юнониҳо калимаи мазкурро ба гунаи **σάπων** истифода кардаанд. Вожаи собун маҳз аз забони юнонӣ ба лаҳҷаҳои оромӣ гузашта, сипас аз он ба арабӣ интиқол ёфтааст [20].

Хулоса. Омӯзиш ва баррасии нақши калимасозии пасванди **-гар** бо вожаҳои иқтибосии арабӣ дар «Ёддоштҳо» нишон дод, ки:

1) Пасванди **-гар** аз пасвандҳои сермахсули забони тоҷикӣ ба шумор рафта, пайванди он бо калимаҳои иқтибосии арабӣ чандирии баланди сохтори калимасозии забони тоҷикирон нишон медиҳад;

2) Ҳарчанд дар нимаи аввали асри гузашта қорбурди пасванди **-ҷӣ** доираи истифодаи пасванди **-гар**-ро маҳдуд карда бошад ҳам, вале аз нимаи дувуми аср дида мешавад, ки таваҷҷуҳ ба калимасозии ин пасванд афзуда, аз тавоноӣ ва зоеӣ он дар сохтани калимаҳои нав истифода шудааст;

3) Аз таҳлили мавзӯи собит шуд, ки пасванди **-гарӣ** пасванди мустақил набуда, балки дар натиҷаи афзуда шудани пасванди калимасозии **-й** ба пасванди **-гар** ба майдон омадааст.

Баррасии ҷойгоҳи пасванди **-гар** дар забони тоҷикӣ зарурати истифодаи онро дар истилоҳсозии муосир таъйид менамояд.

*Мақола дар доираи мавзӯи илмӣ кафедраи
филологияи араб «Сохти грамматикӣ ва амалкарди забонҳои
Шарқ» барои солҳои 2021-2025, рақами қайди давлатӣ
0122ТJ1375 омода гаштааст.*

АДАБИЁТ

1. Айнӣ С. Ёддоштҳо (чаҳор қисм). Иборат аз як китоб / С. Айнӣ. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣ Энсиклопедияи Миллии Тоҷик, 2009. – 680 с.
2. Айнӣ С. Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик. Куллийёт / С. Айнӣ. – Ҷ.12. – Душанбе: Ирфон, 1976. – 563 с.
3. Бобомуродов Ш. Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ / Ш. Бобомуродов, З. Мухторов. – Душанбе, 2016. – 428 с.
4. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1985. – 356 с.
5. Ғаффоров Р. Забон ва услуби Раҳим Ҷалил / Р. Ғаффоров. – Душанбе: Дониш, 1966. – 225 с.
6. Забони адабии ҳозираи тоҷик. – Ҷ.1. – Душанбе: Ирфон, 1973. – 451 с.
7. Луғатномаи осори С.Айнӣ / муҳаррирон Р.Ҳошим ва Ҳ.Рауфов. – Душанбе: Дониш, 1978. – 232 с.
8. Расторгуева В.С. Среднеперсидский язык. Основы иранского языкознания: в 5-ти томах / В.С. Расторгуева, Е.К. Молчанова. Том 2. Среднеиранские языки / В.С. Расторгуева, Е.К. Молчанова. – М.: Наука, 1981. – 544 с.
9. Рустамов Ш. Исм / Ш. Рустамов. – Душанбе: Дониш, 1981. – 220 с.
10. Сабзаев С.М. Забон ва услуби шоирони маорифпарвар / С. Сабзаев. – Душанбе: Маориф, 1991. – 80 с.
11. Саймиддинов Д. Вожашиносии забони форсии миёна / Д. Саймиддинов. – Душанбе, 2001. – 310 с.
12. Сатторов Н.С. Нақши воҳидҳои лексикӣ забони арабӣ дар калимасозии забони тоҷикӣ (дар асоси маводи ҷилдҳои 3 ва 4-и «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айнӣ. Дисс. барои дараҷи илмӣ номзади илмҳои филологӣ аз рӯйи ихтисоси 10.02.01 – Забони тоҷикӣ / Н.С. Сатторов. – Душанбе, 2024. – 170 с.
13. Хоркашев С. Калимасозии исм бо пасвандҳо (аз рӯйи маводи шеваи ҷануби шарқии забони тоҷикӣ) / С. Хоркашев. – Душанбе: Ирфон, 2010. – 144 с.
14. Шукуров М. Ҳар суҳан ҷоеву ҳар нукта мақоме дорад (нашри сеюм) / М. Шукуров. – Душанбе: Ирфон, 2005. – 400 с.
15. پرويز خانلری. تاریخ زبان فارسی. ج.3. تهران: فرهنگ نشر نو. 1372. - 490 ص.
16. خسرو فرشیدورد. دستور مفصل امروز بر پای زبانشناسی جدید. – تهران: سخن، 1382. – 703 ص.
17. صادقی علی اشرف. شیوها وامكانات واژه سازی در زبان معاصر فارسی (1). – نشر دانش، 1370. شماره 64. – صص.12-18.
18. ضیاء الدین هاجری. فرهنگ وندهای زبان فارسی شامل: پیشوندها، پسوندها، میانوندها. – تهران: انتشارات آوای نور، 1377. – 326 ص.
19. عبد الرحیم همایونفرخ. دستور جامع زبان فارسی. هفت جلد در یک مجلد. – علی اکبر علمی، 1364. – 1207 ص.
20. <https://www.dohadictionary.org/root/%D8%B5%D8%A7%D8%A8%D9%88%D9%86%D9%8A%D9%88%D9%86%D8%A7%D9%86%D9%8A> (سانی мурочиат: 27.04.2026)

КАЛИМАСОЗИИ ПАСВАНДИ -ГАР БО ВОЖАҲОИ ИҚТИБОСИИ АРАБӢ (ДАР МИСОЛИ «ЁДДОШТҲО»-И С.АЙНӢ)

Дар мақола нақши пасванди **-гар** дар калимасозӣ бо вожаҳои иқтибосии арабӣ бо таъя ба маводи «Ёддоштҳо»-и С.Айнӣ баррасӣ гаштааст. Муаллиф таъя ба сарчашмаҳои илмӣ ба масъалаи баҳсбарангези

каммахсулӣ ва сермахсулии пасванди -гар ишора карда, таъкид менамояд, ки аз солҳои ҳафтодуми асри XX инҷониб таваҷҷуҳ ба корбурди ин пасванд афзуда, ҷойи худро дар баробари пасвандҳои синоними худ боз устувор кардааст. Дар мақола калимаҳои бо пасванди **-гарӣ** сохташуда низ мавриди таҳлил қарор гирифтаанд. Мувофиқи таҳлили омории муаллиф дар «Ёддоштҳо» 17 калимаи иқтибосии арабие вучуд дорад, ки тавассути пасванди **-гар** вожаҳои нав сохтаанд. Таъкид мешавад, ки аз 17 калима 9 калима дар забони арабӣ ба унвони масдар ва 8 калима ба ҳайси исм шинохта мешаванд. Мақола ба зоеӣ ва тавоноии пасванди **-гар** дар калимасозӣ ишора карда, имкониятҳои бештари онро дар истилоҳсозӣ таъкид менамояд.

Калидвожаҳо: Ёддоштҳо, Садриддин Айни, пасванди -гар, забони тоҷикӣ, забони арабӣ, калимасозӣ, калимаҳои иқтибосӣ

СЛОВОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ РОЛЬ СУФФИКСА -ГАР С АРАБСКИМИ ЗАЙМСТВОВАНИЯМИ (НА МАТЕРИАЛЕ «ВОСПОМИНАНИЙ» С. АЙНИ)

В статье рассматривается роль суффикса **-гар** в словообразовании на основе арабских заимствований (на материале произведения С. Айна «Воспоминания»). Опираясь на научные источники, автор затрагивает дискуссионный вопрос о малопродуктивности и высокой продуктивности суффикса **-гар**, подчеркивая, что начиная с 70-х годов XX века интерес к использованию данного суффикса возрос, и он вновь укрепил свои позиции наряду с синонимичными суффиксами. В работе также анализируются производные слова с суффиксом **-гарӣ**. Согласно статистическому анализу автора, в «Воспоминаниях» зафиксировано 17 арабских заимствований, образовавших новые слова с помощью суффикса **-гар**. Отмечается, что из 17 слов 9 в арабском языке функционируют как масдары (отглагольные имена), а 8 – как имена существительные. Статья демонстрирует деривационный потенциал и продуктивность суффикса **-гар**, подчеркивая его широкие возможности в терминологическом словообразовании.

Ключевые слова: Воспоминания, Садриддин Айни, суффикс -гар, таджикский язык, арабский язык, словообразование, заимствованные слова.

WORD-FORMATION ROLE OF THE SUFFIX -GAR WITH ARABIC LOANWORDS (BASED ON S. AINI'S «MEMOIRS»)

The article examines the role of the suffix **-gar** in word-formation with Arabic loanwords, based on language material from S. Aini's «Memoirs». Drawing upon scholarly sources, the author addresses the debated issue regarding the low versus high productivity of the suffix **-gar**, emphasizing that since the 1970s, the usage of this suffix has increased, reinforcing its position alongside its synonymous suffixes. Derivatives formed with the suffix **-garī** are also analyzed in the paper. According to the author's statistical analysis, 17 Arabic loanwords in «Memoirs» form new words using the suffix **-gar**. It is highlighted that out of these 17 words, 9 function as verbal nouns (masdars) and 8 as nouns in Arabic. The article demonstrates the generative capacity and productivity of the suffix **-gar**, emphasizing its broader potential in terminology formation.

Keywords: Memoirs, Sadrididdin Aini, suffix -gar, Tajik language, Arabic language, word formation, loanwords.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Саломов Аскар Ҷабборович* – номзади илми филология, дотсенти кафедраи филологияи араби Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. **Суроға:** 724025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: *Саломов Аскар Джабборович* – кандидат филологических наук, доцент кафедры арабской филологии Таджикского национального университета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17.

Information about the author: *Salomov Askar Jabborovich* – Candidate of Philological Sciences, Associate at the Department of Arabic Philology Department of Tajik National University. **Address:** 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Ave., 17.

Мақола ба редакция ворид шуд: 12.05.2026

Аз тақриз баргашт: 25.06.2026

Ба чоп таъсис шуд: 23.08.2026

АЗ ТАЪРИХИ ТАҲАВВУЛ ВА ТАШАККУЛИ ИСТИЛОҲОТИ СОҲАИ ХИМИЯ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА ОЛМОНӢ

Назаров Т.А., Эшонова Ш.Б.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Муқаддима. Ҳамин ки инсоният оташ гирифтани ва нигоҳ доштани онро аз худ кард, дар ин радиф онҳо қобилияти ба амал баровардани тағйироти химиявии баъзе моддаҳоро пайдо кард. Ин тағйиротҳо метавонад натиҷаи сӯзиш бошад ё аз гармии Ҳангоми сӯзиш хориҷшуда ба вуҷуд омада бошад. Масалан, Ҳангоми ҷӯшонидани гӯшти мурғ ранг, мазза ва нармияти он тағйир меёбад. Инчунин, баъди оташ задани гил он саҳту мустаҳкам мегардад. Агар касе дар рег оташ меафрӯхт, дар хокистари он гулӯлаҳои шишагӣ пайдо кардан мумкин мешуд. Таърихи ташаккул ва таҳаввули истилоҳот вобаста ба соҳаҳо аз замонҳои қадим сарчашма гирифта, то имрӯз ба мо дар шакли мукамал дастрас гардидааст [10, с.130]. Пажӯҳишҳо муайян мекунанд, ки вобаста ба инкишоф додани як қатор соҳаҳои илм ва инкишоф додани лексикаи муайянкунандаи луғатро тақрибан дар охири давраи палеолит дақиқ кардаанд.

Истилоҳоти соҳаи химия ва мавриди омӯзиш қарор додани онҳо яке аз мавзӯҳои хеле муҳим ба шумор рафта, дар забоншиносии муқоисавӣ то ба ҳол ба ияври бояд мавриди муқоиса ва омӯзиш қарор дода нашудааст. Мавзӯи мазкур марҳилаҳо ва инкишофи истилоҳоти соҳаи химиявиро вобаста ба истифода аз адабиёти илмӣ мавриди омӯзиш қарор дода, онҳоро гурӯҳбандӣ мекунад ва ба мисолҳо шарҳ дода, дар муқоисаи ду забон – тоҷикӣ ва олмонӣ, пешниҳод мекунад.

Ҳадаф аз навиштани мақола нишон додани истилоҳоти химиявӣ аз давраи пайдоиш ва ташаккулу таҳаввули онҳо, ки ҷиғуна имрӯз ба Ҳонандаи гирифтани омада расидааст, мебошад. Инчунин, тавассути мақолаи мазкур нишон додан ва дақиқ кардани баъзе аз истилоҳоти соҳаи химия дар ду забони мавриди муқоиса ифода ёфта, аз сарчашмаҳои илмӣ дақиқ карда, пешниҳод мегардад.

Қисми асосӣ. Истилоҳ ва ё истилоҳнигорӣ ҳамчун як фанни мустиқили забоншиносӣ дар ибтидои солҳои 70-уми асри XX аз қисмати забоншиносӣ ҷудо шуда, ташкил ёфтааст. Вазифаҳои асосии истилоҳ ва истилоҳшиносӣ ин асоснок ва илман муайян кардани самт ва номи соҳаи муайяни ихтисос мебошад. Дар раванди инкишофи худ истилоҳ ҷандин маротиба марҳилаҳои инкишоф ва мушкilotиро пушти сар кардааст. Дар ин раванди марҳилавӣ, ки бо инкишоф ва пешравии дониш талғам мебошад, донишҳои бадастомада барои пажӯҳишҳои илмӣ ва муҳаққиқон аз нуқтаи назари нав ба тарзи равшан, амиқ ва муфассал тавсиф карда мешаванд. «Албатта, ҷи хеле ки ба мо маълум аст, тарҷумонӣ як самти осон ва одӣ набуда, хусусиятҳо ва нозуқиҳои худро бахусус дар самти тарҷумаи истилоҳот вобаста ба соҳаҳо дорад. Истилоҳ метавонад дар худ омоним, синоним ва полисемия дошта бошад, аз ин лиҳоз, дар вақти тарҷума тарҷумон бояд дониши Ҳаматарфа ва фарехта дошта бошад» [7, с.168].

Доир ба мавзӯи мафҳум ва маъно андешаҳои забоншинос Саидзода Ҳалимҷонро бамаврид мешуморем: «Дар ҳаёти инсоният дар муносибатҳои байниҳамдигарии одамон раванду ҳодисаҳои зиёде ба вуқӯ мепаиванданд, ки бо ёрии калимаҳои махсус маъно ва мафҳуми он шарҳ дода мешавад. Махсусан, он мафҳуми категорияҳое, ки ифодагари маънои умумӣ ва ҳосияти илмию соҳавӣ доранд ва ба назар душвору нофаҳмо менамоянд» [9, с.16].

Масъалаи истилоҳ, истилоҳофарӣ, танзим ва баррасии адабиёти илмӣ дар ин самт нишон медиҳад, ки дар асл «истилоҳ» ҳамчун объекти омӯзиш на танҳо дар соҳаи забоншиносӣ, балки дар бисёр соҳаҳо ва самтҳои илмӣ муаррифӣ мешавад. Ҳар як соҳа дорои истилоҳи ҳосе буда, ин гурӯҳи вожаҳоро мавриди омӯзиши Ҳаматарфа қарор дода метавонад. Ин ба он далолат мекунад, ки тавассути омӯзиши истилоҳ инсоният вазифаҳои марбут ба соҳаҳои ҷудогона ва хусусиятҳои ҳоси Ҳамон соҳаҳо ҳал карда метавонад [6, с.22].

Вақте ки мо ба масъалаи истилоҳ ва истилоҳофарӣ даст мезанем, ҳатман бояд аз таърихи пайдоиш, инкишоф ва мушкилоти онҳо аз сарчашмаҳо маълумотҳо дар даст дошта бошем ва дақиқан донем, ки то ба имрӯз онҳо чигуна рӯйи кор омадаанд ва арзи ҳастӣ доранд.

Тибқи сарчашмаҳои илмӣ ва адабиётҳо доир ба самти химия, дар инкишофи илми химия ва истилоҳоти химиявӣ панҷ марҳилаи муҳимро тақсимбандӣ кардан мумкин аст:

Марҳилаи якум, вақте ки мон назар меафканем ҳануз аз оғози таърих, инсоният қобилияти идора кардани ҳолатҳои зиёдеро баҳусус ҳолатҳои химиявиро дар худ мепазварид, яъне инсон оташ меафрӯхт, либосро ранг мекард, металл меғудохт, заҳрҳои омехта омода мекард, хурук мепохт, дору омода мекард ва ҳазорҳо мисоли дигар. «Тибқи сарчашмаҳо аз мисриён ва вавилиён инсон дар ҳазораи дуҷуми пеш аз милод дорои донишҳои химиявӣ ва техникӣ буд, ки баъдтар боиси пайдоиши илми химия (алхимия) гардидааст» [1, с.61].

Дар солҳои аввали то мелод ақидаҳои гуногун вобаста ба ҷисмҳои осмонӣ, алоқаманд будани металлҳо паҳн мешавад, ки мо якчанд мисол дар ин замина пешниҳод мекунем, масалан онҳо тиллоро – бо Офтоб, нукраро – бо Моҳ, сурбро – бо Зухал, мисро – бо Зухра, оҳанро – бо Миррих, калъаро – бо Муштари, симобро – бо Уторид ва ғайраҳо алоқаманд медонистанд. Баъд аз ин сарчашмаҳо маълум мешавад, ки номи металлҳо бо рамзҳо ва номҳои ба ҷирмҳои осмонӣ мувофиқ ба вучуд омадаанд. Мо метавонем боз номи кухнаи нитрати нукра, ки каустики моҳ ё ляпис робитаи байни нукра ва Моҳро равшан нишон медиҳад, ҳамчун мисол дошта бошем. Яъне ин аз он шаҳодат медиҳад, ки барои эҳтиром гузоштани чор «унсур», оташ, об, ҳаво, замин аллакай, дар он замонҳо андешаҳо ба вучуд омадаанд. Вақте ки ба дастанависҳо назар афканем, мо мебинем, ки дар дастанависи юнонии асри X рӯйхате пеш меояд, ки дар он ба ҷуз рамзҳои металлҳо, инчунин, аломатҳои моддаҳои гуногуни химиявӣ низ ишора шудаанд.

Агар мо ба таърихи истилоҳи ҳуди **химия** назар андозем хеле ҷолиб ба ҷашм мерасад. Тибқи сарчашмаҳо, ин истилоҳ аз номи қадимии Миср – **хем** ба вучуд омада, маънои «санъати Миср» ё аз истилоҳи юнонии қадим **chēmēia** – санъати ғудохтани металлро доштааст.

Вобаста ба пажӯҳишҳо боз ин истилоҳ шарҳи дигарро дар айни замон дар худ доштааст. Тахмин шудааст, ки ин истилоҳ аз ибораи истилоҳи юнонии **χημύ λαχανικόν** – шарбати растани гирифта шуда, маънояш «санъати ҷудо кардани афшура»-ро дорад. Боз агар дақиқтар ворид шавем, ин шарбат метавонад металли ғудохташуда низ бошад, бинобар ин андеша рондан мумкин аст, ки метавонад «санъати металлургия»-ро низ дар худ ифода кунад» [12, с.51].

Дар асрҳои VII-IX донишмандони кимиёдони араб ин калимаро аз **chēmēia** ба **alchimia** табдил медиҳанд. Баъдтар аврупоӣҳо ин истилоҳро аз арабҳо гирифта, дар натиҷа истилоҳи **алхимия** ва **алхимик**-ро қабул мекунанд, ки дар забонҳои аврупоӣ мавриди истифода қарор дорад. Инкишофи алхимияи Юнону Миср дар давоми панҷ аср давом мекунад. Осори ин давра дар як қатор истилоҳоти химиявӣ бо решаҳои арабӣ нигоҳ дошта мешаванд, масалан **alkali** (ишқор), **alcohol** (спирт), **zirkon** (сирконий) ва ғайра. Кимиёдонҳои араб имконияти табдил (трансформатсия)-и металлҳоро омӯхта, кӯшиш карданд, то моддаеро ба даст оранд, ки барои ҳолати «**пазип**»-и тилло дар қабри замин хеле муҳим мебошад. Тибқи талошу кӯшишҳо онҳо ин моддаро ба даст оварда, **al-iksir** – ал-иксир ном мегузоранд. Баъдтар ин истилоҳ дар забонҳои аврупоӣ бо мафҳуми **эликсир** мавриди истифода қарор мегирад» [1, с.40].

Марҳилаи дуюм, даврае мебошад, ки асарҳои арабӣ оид ба алхимия ба забони лотинӣ тарҷума шудаанд. Аллакай дар асри XIII алхимикҳои Аврупоӣ (Албертус Магнус, Роджер Бэкон ва дигарон) боварӣ ҳосил мекунанд, ки калиди пешрафти илм кори таҷрибавӣ ва ба он татбиқ намудани усулҳои математикӣ буда метавонад. Алхимияи ғарбӣ донишро дар бораи бисёр пайвастагиҳои химиявӣ зиёд кардааст. Муваффақияти муҳимтарини онҳо дар он замон кашфи кислотаҳои минералии саҳт ба шумор мерафт. Бо истифода аз натиҷаи қорҳои химикони Аврупо бисёр реаксияҳои нав ба амал бароварда шуд. Минбаъд ҳуди истилоҳи кислотаҳо аз рӯйи усули омода кардани онҳо номгузорӣ карда шуд [3, с.61].

Ҳамин тавр, кислотаи сулфатро бо роҳи гарм кардани сульфати оҳан ва гилхок ба даст оварданд ва аз ин лиҳоз онро **spiritus vitrioli** (спирти витриол) меномиданд. Кислотаи гидрохлориро **spiritus salis** (спирти гидрохлорӣ) меномиданд, зеро бо роҳи гарм кардани намаки баҳрӣ ва кислотаи сулфат ба даст оварда шудааст. Кислотаи нитратро бо гарм кардани омехтаи якчанд моддаҳо ба даст оварданд, ки онро **aqua fortis** (оби қавӣ) номгузорӣ кардаанд. Инчунин, намакхоро низ омӯхта, аз рӯйи пайдоишашон онҳоро аз ҳамдигар фарқ мекунонданд, масалан хлориди натрийро намаки баҳр (**sal maris**), селитра – намаки сангӣ (**sal petrae**) ва ғайра номгузорӣ кардаанд [8, с.70].

Химикони асримиёнагӣ асарҳои ҳаҷман калон ва нофаҳмо ба таълиф карда, аксар вақт онҳо беном ё бо номҳои сохташудае барои мардум пешниҳод мегардиданд. Иловатан, матнҳо дар вақти аз нав кор кардан дар бисёри мавридҳо иваз мешуданд. Дар асрҳои XIV-XV забони аломат ва рамзофарӣ рӯйи кор омад, ки вобаста ба дастгоҳ ва реаксияҳо истифода мешуд. Бисёре аз дастхату китобҳои химиявӣ бо расм, аломат, дастгоҳ, печ ё насбкунандаҳои таҷрибавӣ омода шуда буданд. Имрӯз далели муҳими фаъолияти амалии химикҳо аз он замон ҳисобида мешаванд. Дар матнҳои химиявӣ намудҳои гуногуни аломатҳо ифода гардида, онҳо тавасути аломатҳо, рамзҳо, ҳарфҳои калон, тасвирҳои бадеии шаклҳои беруна (расми соатӣ, соат ҳамчун тасвири рамзии вақт), рақамҳо ҳамчун рамзи металҳо, аломатҳои сайёраҳо ва ҳайвонот, шаклҳои геометрӣ, инчунин, истилоҳ аломатҳои зоҳиронаро низ ҷой дода буданд. Забони химиявӣ дар худ имконияти формулаҳои камро дошт, зеро аломатҳо дар бораи таркиби микдорӣ ё сифатии моддаҳо маълумот дода наметавонистанд.

Химикҳои асримиёнагӣ онҳо дар алоҳидагӣ кор мекарданд ва алоқаи байнашон маҳдуд ва душвор буд. Албатта, ҳар як олим вобаста ба таҳқиқ ва пажӯҳишҳои худ дорои «номенклатура»-и худ буда, аз он истифода мекард [4, с.83]. Вақте ба таърих менигарем дар нимаи аввали асри XVI самти нави химия – **ятрохимия**, ба вучуд меояд. Яъне, дар забон ин соҳаи химия химияи шифобахш номида мешавад, ки асосгузори он олмонии швейтсариягӣ Теофраст Паратселс ҳисобида мешавад. Дар бораи ятрохимия ин донишманд асарҳои зиёде офаридааст. Тақрибан тамоми асарҳои илмии асрҳои миёна ба забони латинӣ, ки дар он замон забони илмӣ ба шумор мерафт, навишта шудаанд [12, с.13].

Дар аввали инкишофи илму техника вазъи умумии донишҳои илмӣ ба гунае ҳисобида мешуд, ки омилҳои асосии офариниши истилоҳот, мувофиқати мафҳум ва калима набуда, балки баъзе шабоҳатҳоро доро буданд.

Дар ташаккули истилоҳоти нави химиявӣ аломатҳои берунии ифодаҳо, аз қабилӣ ранг, бўй, шакл, ҷойгиршавӣ дар табиат ва ғайра нақши калон мебозад.

Ҳамин тавр, марҳалаи якуми ташаккули истилоҳотро, ки бевосита ба ҷиҳати ирсии пайдоиш ва инкишофи луғавии махсус алоқаманд мебошад, метавон ҳамчун унсури табиӣ ва ғайрисистемавӣ тавсиф кард. Ин восита роҳи муккамалгардонӣ ҷиҳати ба вучуд овардани истилоҳоти таҳассусии вожаҳои маъмулӣ ҳисобида мешавад.

Марҳилаи сеюм, ин давраи Ренессанс ҳисобида мешавад, ки дар тафаккури илмӣ дигаргуниҳои кулӣ ба вучуд омаданд ва ба рушди илми химия дақиқан таъсири бузурге расонидааст. Ба шарофати ихтироъ гардидани полиграфия асарҳои химиявӣ дастраси оммаи васеи хонандагон гардиданд. Муҳимтарин осор оид ба технологияи химиявӣ, ки то соли 1700 пайдо шуда буд, ин китоби химикӣ олмонӣ Георг Бауэр мебошад, ки бо номи «Агрикола» машҳур аст. Худи ин китоб дар соли 1556 омода шуда, дар бораи металлургия маълумот медиҳад. Соли 1597 табиб ва химикӣ машҳури олмонӣ Андреас Либау китоби худро бо номи «**Алхимия**» нашр мекунад, ки аввалин китоби дарсии химия дар таърих ба шумор меравад.

Дар охири қарни XVII ивазшавии пайваستاи забони латинӣ бо забонҳои миллӣ оғоз мешавад. Ин боиси он мегардад, ки шавқу ҳаваси оммаи хонандагон ба илмҳои табиӣ ва табиатшиносӣ дучанд шавад. Дар миёнаи қарни XIX забони латинӣ ҳамчун забони табиатшиносӣ ва умумихалқии илмӣ ниҳоят мавқеи ҳудашро аз даст дода, аз байн меравад, ки ин боиси мушкilotи муоширати байналмилалӣ мегардад. Чунки то ин давра забони латинӣ ҳамчун забони илмӣ байналмилалӣ истифода мешуд. Дар ин давра дар мамлакатҳои Аврупо саноати химия тараққӣ карда, боиси пайдо шудани адабиёти махсус дар соҳаи химия ба забонҳои миллӣ мегардад. Дар бисёр маридҳо як моддаи химиявӣ

номҳои гуногун дошта ё як ном барои моддаҳои гуногун истифода мешуд. Чунин номгузориҳои худсаронаи моддаҳо боиси «**ночуриҳои забонӣ**» гардидааст.

Аз қарни XVIII оғоз шуда олимони зиёде кӯшиш ба харҷ дода буданд, ки истилоҳоти химиявиро дар асоси илмӣ омода карда ва онро ба сохтори муайяне мубаддал гардонанд. Пас муайян мешавад, ки интиҳоби воситаҳои лингвистӣ барои ифодаи мафҳумҳои химиявӣ аҳамиятнок буда метавонад. Андешаҳои химикҳо ва ҳамфикрии онҳо ин майлу хоҳиш барои мубодилаи таҷриба бе офаридани забони махсус ва бе номҳои яхелаи пайвастагӣҳое, ки ба ҳамаи мутахассисон фаҳмо мебошанд, ҳисобида шуда, аз рӯи қоидаҳои муайян сохта шудаанд, имконнопазир ҳисобида мешуд. Аз он замон давраи бошууроно, мақсадноки истилоҳ ва истилоҳсозӣ вобаста ба соҳаи химия оғоз меёбад.

Ҳамин тавр, соли 1770 химикӣ машҳури Шветсия Торберн Бергман кӯшиш мекунад, ки истилоҳҳои мавҷудаи химиявиро ба низом дароварда, ба онҳо тартиби муайяне диҳад. Вай номенклатураи бинарии химиявиро ба вучуд оварда, талаб мекунад, ки аз истилоҳоти химиявӣ истилоҳоте, ки ба илми химия алоқаманд нестанд, хориҷ карда, аз онҳо даст кашанд.

Дар охири асри XVIII дар соҳаи химия миқдори зиёди маводҳои таҷрибавӣ ҷамъоварӣ мешавад, ки онҳоро дар доираи назарияи ягона ба низом даровардан лозим меомад. Офарандаи ин назария химикӣ фаронсавӣ А. Лавуазе ба ҳисоб меравад. Дар давоми солҳои 80-уми асри XVIII Лавуазе дар ҳамкорӣ бо дигар олимони системаи мантиқии номенклатураи химиявиро кор карда баромад, ки он барои забони ягонаи махсуси байналхалқии химия замина фароҳам овард, зеро номи пайвастагӣҳо бори аввал дар бораи таркиби онҳо маълумот пешниҳод карда буданд. Ин асари олим («**Traite elementaire de chimie**») соли 1789 нашр шудааст.

Ҳамин тавр, аз Лавуазе сар карда, дар охири асри XVIII химия ҳамчун илм ба шакли имрӯзааш даромада, аз тадқиқи таҷрибавии таркиби моддаҳо иборат мебошад.

Марҳилаи чаҳорум, ин аз ибтидои асри XIX ҳамчун илми мустақил амал кардани химия ба шумор меравад.

Соли 1814 Йенс Якоб Берселиус системаи рақамӣ – алифбои формулаҳои химиявиро рӯи кор овардааст, ки асоси пешниҳоди $\bar{u}$ ин номҳои латинии элементҳо ба шумор мерафт. Ин ба тараққиёти босуръати химия кумаки калоне расонидааст, зеро алоқаи илмӣ хеле сода карда шуд.

Дар баробари пешрафти тамоми илмҳо ва соҳаҳо аз нимаи аввали қарни XIX оғоз шуда, соҳаи химия низ тараққӣ кард. Барои муаррифии соҳаҳо, бахусус соҳаи химия, ташкил кардан ва омода намудани журналҳои илмӣ ва соҳавии химиявӣ пеш омад, то олимони аз қору фаъолият ва кашфиёти якдигар огоҳ шаванд. Баъди ташкил кардан ва ҷоп намудани маводҳо ва ихтирооти олимони дар давоми ин қарн байни онҳо аллакай бо ҳамдигар алоқаҳои мукотибавӣ ба миён омада, пажӯҳишҳои худро дар журналҳо рӯи кор оварда, ба инкишофи илми химия ҳисса мегузоштанд. Аз ин давра интернационализм хусусияти ҳоси истилоҳоти химиявӣ гардид, ки ифодаи зарурати таъхирнопазири робитаи илмӣ байналмилалӣ ҳисобида мешавад.

Зарурати алоқаи бевоситаи илмӣ дар гузаронидани мунтазами конгрессҳо, конференсияҳо ва намоишҳои байналхалқӣ низ зоҳир гардидаанд. Аввалин конгресси байналхалқии химикҳо соли 1860 дар Карлсруэ баргузор мегардад. Дар ин ҷо 140 нафар химик масъалаҳои муҳимтарини химия ва номенклатураи химиявиро ба муҳокима мегузоранд. Соли 1889 дар Конгресси байналмиллалӣ Париж тасмим гирифта мешавад, ки барои таҳияи лоиҳаи истилоҳоти байналмилалӣ химиявӣ як кумитаи махсус таъсис дода шавад. Соли 1892 дар Конгресси Женева қоидаҳои ҳатмӣ қабул карда мешавад, ки сохтори морфологии номҳои пайвастагӣҳои органикӣ ва ғайриорганикӣ муайян мекунад.

Давраи панҷум, ин дар соли 1919 ИБХТА – Иттиҳоди байналмилалӣ химияи тадбиқӣ ва амалӣ (IUPAC – International Union of Pure and Applied Chemistry), таъсис дода шуд, ки дар доираи он комиссия оид ба номенклатураи химияи ғайриорганикӣ таъсис дода мешавад. Дар соли 1930 Конгресси ИБХТА қоидаҳои номгузориҳои пайвастагӣҳои химияи органикӣ қабул мекунад, ки онро «Номенклатураи Леж» меноманд. Масалан, барои ҳосил намудани спиртҳо истифодаи суффикси – ол, ol (**butanol** – бутанол, **pentanol** – пентанол, **propanol** – пропанол, ва ғайра) тавсия карда мешавад» [14, с.182].

Дар натиҷаи кори бисёрсолаи тайёри ва муҳокимаи нави номенклатураи Женева дар соли 1938 коидаҳои номгузори пайвастагиҳои ғайриорганикӣ ва соли 1957 коидаҳои номгузори воҳидҳои химияи органикӣ қабул карда мешаванд ва аз он замон инчониб ҳамаи онҳо мунтазам коркард шуда, нав карда мешаванд.

«Системаи даврии элементҳои химиявӣ ин ифодагари қонуни даврӣ буда, онро химик машҳур Д.И. Менделеев дар соли 1869 пешкаш намудааст. Баробари пажӯҳишҳо ва талошҳо вобаста ба ин системаи даврӣ Менделеев онро дар шакли ниҳой ва аслии имрӯза дар солҳои 1869-1871 пурра пажӯҳиш карда, вобастагии хосиятҳои элементҳои системаи давиро аз шумораи массаи атомҳо (ё массаи атомии онҳо) муқаррар карда, пешниҳод кардааст» [5, с.8].

Дар рафти таҳқиқ мо муайян намудем, ки дар ҷадвали даврӣ унсурҳои мавҷуд мебошанд, ки бевосита бо забони олмонӣ алоқамандӣ доранд. Баъд аз омӯзиши сарчашмаҳои илмӣ ва адабиётҳо доир ба самти химия, ки дар ин маврид истилоҳоти химиявӣ ва инкишофи онҳоро ба панҷ давраи муҳим гурӯҳбандӣ кардаанд, мо барои боз ҳам беҳтару хубтар гардидан якҷандтои онҳоро ҳамчун мисол мавриди пажӯҳиш қарор дода, дар мақолаи хеш бо далелҳо пешниҳод кардем.

Германий (лот. **Germanium**) элементҳои химиявии гурӯҳи IV системаи даврӣ буд, рақами тартибии 32, массаи атомии он бошад ба 72,59 баробар мебошад. Шакли он бошад саҳти хокистарӣ – сафед бо тобиши металлӣ ифода ёфтааст. Мавҷудият ва хосиятҳои германиро соли 1871 Менделеев пешгӯӣ карда, ин унсур то ҳол номаълумро аз сабаби шабоҳати хосияташ ба силитсий «экосилиций» низ меномад.

Дар гузориши аввалини кашфиёти худ Винклер пешниҳод мекунад, ки элементҳои непуний (**Neptunium**), номгузорӣ шавад, аммо ин ном аллакай ба як элементҳои бардурӯғи кашфшуда дода шуда буд. Винклер элементҳои кашфкардаашро ба шарафи Ватани худ бо номи германий (**Germanium**) ном мегузорад. Ҳатто дар номи худ Менделеев ба Винклер номи ин элементро саҳт дастгирӣ карда, шод ҳам мешавад.

Никел (лот. **Niccolum**) элементҳои химиявии гурӯҳи X, рақами тартибияш 28, массаи атомиаш 58,69 буда, дар соли 1751 кашф карда шудааст. Аммо, хеле пеш аз ин, саксонҳои маъданеро, ки ба мис монанд ва дар шишасозӣ барои ранги сабзи шиша истифода мешуд хуб медонистанд. «Ин маъданро соли 1751 минералогии шведӣ А. Кронстедт омӯхта, ба ӯ муяссар мешавад, ки аз маъдан оксиди сабз ва бо роҳи кам кардани он метали нави сафед ба даст оварад. Баъдан онро ба номи минерал – **никел**, ном гузоштанд. Худи ин истилоҳ дар Олмон бо номи **kupfernickel** машҳур шудааст, ки дар тарҷумаи забони тоҷикӣ маънои «**миси шайтон ва ё иблис**»-ро ифода мекунад» [13, с.81].

Вақте ки мо ба худи маъноҳои дигари ин истилоҳ назар андохта, пажӯҳиш мекунем, маълум мешавад, ки ин истилоҳ боз дорои дигар маъноҳо буда метавонад. Худи мафҳуми никел дар забони шахтёрҳо истилоҳи хуб набуда, ба маънои ифлос истифода мешавад. Ин истилоҳ асосан барои тавсифи одамони дурӯя истифода мешудааст. Ба ғайр аз ин, ин истилоҳ маънои «**руҳи хурдак, бадкирдор, бекораи маккор**»-ро низ доштааст.

Галлий (лот. **Gallium**) элементҳои химиявии гурӯҳи XIII-уми системаи даврӣ буда, рақами тартибияш 31, массаи атомии он 69,72 мебошад. Галлий аз тарафи химик фаронсавӣ Пол Эмил Лекок де Бойсбодран тадқиқ карда шуд, соли 1875 кашф шудааст. Химик фаронсавӣ Пол Эмил Лекок де Бойсбодран баъд аз кашф кардани ин элемент онро ба номи ватани худ, Фаронса аз номи лотиниаш (**Gallia** – Галлия) гирифта, номидааст.

Тибқи ривояте, ки кашфкунандаи худи элемент ба таври ғайримустақим насабашро низ (**Lecoq**) ба номи элемент абадӣ гузоштааст. Номи лотинии элемент (**Gallium**) бо **gallus** – **хурӯс** (лот.) ҳаммаъно буд, қобили зикр аст, ки маҳз хурӯс **le coq** (фаронсавӣ) рамзи Фаронса мебошад» [3, с.20].

Баъд аз кашфи галлий ва бозёфтҳои минбаъдаи **германий** ва **скандий** мавқеи қонуни давиро мустаҳкам намуда, имкониятҳои пешгӯии онро равшан нишон доданд. Инчунин, Менделеев Лекок де Бойсбодранро яке аз «мустаҳкамкунандагони қонуни системаи даврӣ» номидааст.

Рений (лот. **Rhenium**) элементҳои химиявии гуруҳи VII, рақами тартибияш 75, вазни атомии он 186, 21 мебошад. Ин метал хокистарранг буда, монанди аксари металҳои наҷиб,

моддаи хеле вазнин мебошад. Намуди зоҳирии ин элементи химиявӣ ба **платина (Platinum)** ва **пӯлод** шабохат дорад» [2, с.20].

Мавҷудияти рений бори аввал дар соли 1925 аз ҷониби химик ва физикҳои олмонӣ Валтер ва Ида Ноддак дар асоси маълумотҳои таҳлили спектралӣ маъдани молибден сабт шуда буданд. Дар солҳои 1926-1928 онҳо миллиграммҳои аввалини рениумро гирифтанд. Олимон ба шарафи дарёи Райн, ки дар ватани Ида Ноддак ҷорӣ мешавад, ин унсур химиявиро номгузорӣ кардаанд. Худи ин элемент маъданҳои мустақилро ташкил намекунад. Он табиатан ҳамчун наҷосати хурд дар маъданҳои дорои мис, сирконӣ ва платина пайдо мешавад. Истифодаи асосии (тақрибан 65%) рений дар ҳулаҳои платина мебошад, ки ҳамчун катализатор дар саноати коркарди нафт истифода мешаванд. Рений ба таркиби баъзе ҳулаҳои ба гармӣ тобовар бо молибден ва волфрам ворид карда мешавад. Дар электротехника, рений дар истеҳсоли контактҳо ва рӯйпӯшҳо истифода мешавад.

Ренийро дар тибби ядрӣ барои таҳис ва табobati бемориҳои вазнин истифода мебаранд. Имрӯзҳо истеҳсоли рений аз ҷониби Чили, ИМА, Полша, Перу, Русия ва Қазоқистон амалӣ карда мешавад. Аз рӯйи миқдори он ҳамчун сарватҳои зеризаминӣ Чили дар ҷои аввал, Иёлоти Муттаҳидаи Амрико дуюм ва Русия дар ҷои сеюм қарор мегиранд. Чунин ақида вучуд дорад, ки Қазоқистон аз рӯйи захираҳо дар ҷои дуюм аст. Дар сурати истеъмоли солона аз 40 то 50 тонна метавон тахмин кард, ки инсоният то ду-сесад соли дигар ба қадри кофӣ рений хоҳад дошт.

Волфрам (лот. **Wolfram**) элементи химиявии гурӯҳи IV, рақами тартибаш 74, массаи атомии он ба 183,85 баробар мебошад. Ин металл ба оташ тобовар буда, ранги нуқрагини сафед дорад. «Минерали волфрамит ба Агрикола дар асри XVI маълум буд ва онро «**Spuma lupi**» (кафки гург) меномиданд. Истилоҳи **wolf** дар тарҷумаи забони олмонӣ гург ва истилоҳи **rahm** бошад, тарҷумааш **кафк** мешавад» [15, с.120]. Аз сабаби он, ки волфрам маъданҳои қалъагиро ҳамроҳӣ мекунад, ҳамеша ба ғудохтани қалъагӣ ҳалал расонида, онро ба кафки шлак табдил медиҳад (мисли он ки гург ғусфандро меҳӯрад, волфрам низ қалъагиро «меҳӯрад»). Дар ИМА ва баъзе кишварҳои дигар ин элементро «тунгстен-волфрам» (бо шветсиягӣ санги вазнин) низ ном мебаранд.

Волфрам дар техникаи муосир дар шакли метали тоза ва дар як қатор ҳулаҳо васеъ истифода мешавад, ки муҳимтарини онҳо пӯлодҳои ҳуладор, ҳулаҳои саҳти карбиди волфрам, ҳулаҳои ба фарсуда ва ба гармӣ тобовар ҳисобида мешаванд. Волфрам як қисми ҳулаҳои ба фарсудашавӣ тобовар аст, ки барои пӯшидани сатҳи қисмҳои мошин (клапанҳои муҳарриқи ҳавопаймо, чархҳои турбина ва ғайра) истифода мешаванд. Дар техникаи авиатсионӣ ва ракетаӣ ҳулаҳои волфрам ба гармӣ тобовар мебошад ва бо дигар металиҳои ба оташ тобовар якҷоя истифода мешаванд. Ба оташ тобовар будан ва фишори пасти буг дар ҳарорати баланд волфрамро барои нахҳои лампаи электрикӣ, инчунин, барои тайёр кардани қисмҳои асбобҳои вакуумии электрикӣ дар радиоэлектроника ва техникаи рентгенӣ зарур истифода мебаранд.

Дар забони олмонӣ иборае вучуд дорад, ки хеле аҷиб аст: **Die Chemie stimmt oder die Chemie stimmt nicht** – Вақте одамон якдигарро дӯст медоранд, эҳсосоти онҳо нисбат ба якдигар ба мисли мавҷи химиявӣ ҷӯш зада, амалӣ мешавад» [11, с.401].

Хулоса. Ҳамин тавр, баъди таҳлилу баррасиҳо оид ба истилоҳоти химиявӣ аз сарчашмаҳои илмӣ дақиқ карда шуд, ки истилоҳоти соҳаи химия яку якбора ба осонӣ ба даст наомада, дар рафти корбурд ва истифодаи имрӯзаи худ мушкilotи хеле зиёдеро пушти сар кардааст. Албатта, баъди таҳлилу муқоисаҳо дақиқ мешавад, ки бисёре аз металиҳо ва ё элементҳои химиявӣ вобаста ба пайдоиши худ ва номгузорӣ аз ҷониби олимон ба номи онҳо ва ё кишвари онҳо гузошта шудаанд. Дар умум, номгузорӣ ин ифодагари хос вобаста ба нафари кашфкунандаи худи элемент дар соҳаи химия мебошад.

АДАБИЁТ

1. Азимов А. Краткая история химии. Развитие идей и представлений в химии / А. Азимов. – М.: Мир, 1983. – 269 с.
2. Аминҷонов А.О. Мафҳумҳо ва қонунҳои асосӣ дар химия / А.О. Аминҷонов, К.С. Мабатқадамова, С.М. Сафармамадов. – Душанбе, 2016. – 328 с.

3. Арабей С.М. Классификация и номенклатура химических соединений / С.М. Арабей, А.А. Нехайчик. – Минск: БГАТУ, 2018. – 56 с.
4. Зиндер Л.Р. Современный немецкий язык / Л.Р. Зиндер, Т.В. Строева. – М.: Изд. лит. на ин. яз., 1957. – 420 с.
5. Методическая разработка по курсу: Введение в историю и методологию химии. История химического факультета (для студентов второго года обучения). – М., 2000. – 23 с.
6. Назаров Т.А. Мавкеи истилохоти дахонпизишкӣ, ихтисораҳо ва аломату рамзофарӣ дар забоншиносии тоҷик ва олмонӣ / Т.А. Назаров, Ш.Б. Эшонова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – 2024. – №10. – 22 с.
7. Назаров Т.А. Таҳлили муқоисавии истилохоти мукотиботӣ-иттилоотӣ дипломатӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ / Т.А. Назаров // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – 2026. – №3(122). – 168 с.
8. Реформатский А.А. Введение в языковедение: учебник для вузов / А. А. Реформатский; под ред. В.А. Виноградова. – М.: Аспект Пресс, 2002. – 536 с.
9. Саидзода Ҳ.А. Таҳлили муқоисавии истилохоти фарҳангӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ / Ҳ.А. Саидзода, Ш. Боазиз // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – 2024. – №10. – 16 с.
10. Саймидинов Д. Вожашиносии форси миёна / Д. Сайфиддинов. – Душанбе: Пайванд, 2003. – 310 с.
11. Сайфуллоев Х.Г. Лугати олмонӣ-тоҷикӣ Wörterbuch Deutsch-Tadschikisch. Mehr als 55000 Wörter und Wendungen / Х.Г. Сайфуллоев, Лутс Жехак. – Душанбе: Шарқи озад, 2010. – 518 с.
12. Сибриков С.Г. История химии. Учебное пособие / С.Г. Сибриков. – Ярославль: ЯрГУ, 2012. – 128 с.
13. Шарафутдинова Н.С. Лексико-семантические процессы в немецкой авиационной терминосистеме / Н.С.Шарафутдинова. – Ульяновск: Ул ГТУ, 2016. – 204 с.
14. Fleischer W. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache / W. Fleischer, T. Barz. – Tübingen, 1992. – 326 s.
15. Reuter P. Springer Wörterbuch Medizin / P. Reuter. – 2. Voll Ständig überarbeitete und erweiterte Auflage. – Berlin: Springer. – Verlag, 2005. – 1131 s.

ТАЪРИХИ ТАҲАВВУЛ ВА ТАШАККУЛИ ИСТИЛОҲОТИ СОҲАИ ХИМИЯ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА ОЛМОНӢ

Дар мақолаи мазкур сухан оид ба масъалаи истилоҳ ва истилоҳофарӣ дар соҳаи химия рафта, баъзе аз истилоҳот дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ мавриди паҷуҳиш қарор гирифтанд. Инчунин, дар мақолаи мазкур аз таърих ва пайдоиши худ истилоҳи химия ва давраҳои инкишоф ва мушкilotи он дар давраҳои гуногуни таърихӣ аз сарчашмаҳои илмӣ дастрас карда шуда, дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ мавриди омӯзиш қарор дода шуданд. Чихеле ки ба мо маълум аст, таърихи ташаккул ва инкишофи истилоҳот аз гузаштаи дур сарчашма гирифта то ба имрӯз ба мо омада расидааст. Ҳамин тавр, дар мақолаи мазкур баъди таҳлили баррасиҳо оид ба истилоҳоти химиявӣ аз сарчашмаҳои илмӣ дақиқ карда шуд, ки истилоҳоти соҳаи химия яку яқбора ба осонӣ дар шакли имрӯза ба даст наомадааст. Истилоҳи химиявӣ дар рафти қорбурд ва истифодаи имрӯзаи худ мушкilotи хеле зиёдеро пушти сар кардааст. Албатта, баъди таҳлилҳо ва муқоисаҳо дар мақолаи мазкур дақиқ мешавад, ки бисёре аз металлҳо ва ғайраҳои химиявӣ вобаста ба пайдоиши худ ва номгузорӣ аз ҷониби олимони ба номи онҳо ва ғайраҳои онҳо, инчунин, ягон ҳолати аҷиб дар рафти паҷуҳиш ба ҷашм расида, номгузорӣ шудаанд.

Калидвожаҳо: химия, истилоҳ, пайдоиш, истифода, металл, ташаккул, масъала, инкишоф, миллий, соҳа, элемент, ранг, тобовар.

ИЗ ИСТОРИИ ЭВОЛЮЦИИ И ФОРМИРОВАНИЯ ТЕРМИНОВ ХИМИИ В ТАДЖИКСКОМ И НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКАХ

В данной статье рассматривается вопрос терминологии и терминоведения в области химии, а также были изучены некоторые термины в таджикском и немецком языках. Также в данной статье на основе научных источников на таджикском и немецком языках изучены история и происхождение самого термина «химия», а также его развитие и проблемы в различные исторические периоды. Насколько нам известно, история становления и развития терминологии уходит корнями в далекое прошлое и дошла до нас. Таким образом, в данной статье, после анализа и обзора химической терминологии из научных источников, было уточнено, что терминология в области химии не сразу и не легко сформировалась в своем нынешнем виде. В настоящее время термин «химия» сталкивается со многими трудностями в своем использовании и применении. Разумеется, после проведенного в этой статье анализа и сравнений становится ясно, что многие металлы или химические элементы названы в соответствии с их происхождением и именами, данными учеными в их честь или в честь страны, а также с учетом некоторых странных обстоятельств, обнаруженных в ходе исследований.

Ключевые слова: химия, термин, происхождение, использование, металл, формирование, проблема, развитие, национальный, поле, элемент, цвет, устойчивый.

FROM THE HISTORY OF EVOLUTION AND FORMATION OF CHEMISTRY TERMS IN THE TAJIK AND GERMAN LANGUAGES

This article examines the issue of terminology and terminology in the field of chemistry, and also studied some terms in the Tajik and German languages. Also in this article, based on scientific sources in Tajik and German, the history and origin of the term «chemistry» itself, as well as its development and problems in various historical periods,

are studied. As far as we know, the history of the formation and development of terminology goes back to the distant past and has reached us. Thus, in this article, after analyzing and reviewing chemical terminology from scientific sources, it was clarified that the terminology in the field of chemistry did not immediately and easily form in its current form. At present, the term «chemistry» faces many difficulties in its use and application. Of course, after the analysis and comparisons carried out in this article, it becomes clear that many metals or chemical elements are named in accordance with their origin and the names given by scientists in their honor or in honor of the country, as well as taking into account some strange circumstances discovered during the research.

Keywords: chemistry, term, origin, use, metal, formation, problem, development, national, field, element, color, stable.

Маълумот дар бораи муаллифон: *Назаров Тавакал Айниевич* – номзади илми филология, дотсенти кафедраи умумидонишгоҳии забонҳои олмонӣ ва фаронсавии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. **Телефон:** (+992) 900-05-05-25. **Email:** rais-1988@mail.ru.

Эшонов Шоира Боймуродовна – ассистенти кафедраи умумидонишгоҳии забонҳои олмонӣ ва фаронсавии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** (+992) 987-10-90-04.

Сведения об авторах: *Назаров Тавакал Айниевич* – кандидат филологических наук, доцент общеуниверситетской кафедры немецкого и французского языков Таджикского национального университета. **Телефон:** (+992) 900-05-05-25. **E-mail:** rais-1988@mail.ru.

Эшонов Шоира Боймуродовна – ассистент общеуниверситетской кафедры немецкого и французского языков Таджикского национального университета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **Телефон:** (+992) 987-10-90-04.

Information about the authors: *Nazarov Tavakal Aynievich* – the associate professor of the department of German and French languages of Tajik National University. **Phone:** (+992) 900-05-05-25. **E-mail:** rais-1988@mail.ru.

Eshonova Shoira Boymurodovna – the assistant of the department of German and French languages of Tajik National University. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **Phone:** (+992) 987-10-90-04.

Мақола ба редакция ворид шуд: 04.05.2026
Аз тақриз баргашт: 25.06.2026
Ба чоп таъсия шуд: 23.08.2026

САРЧАШМАҲОИ ТАШАККУЛИ ОДОБИ МУҲОВАРАТИ ТОЧИКӢ

Шукуров Г.Х.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Муқаддима. Одобӣ муҳоварат яке аз рукнҳои асосии низоми муҳобироти забон буда, на танҳо маҷмуи қоидаҳои ахлоқӣ, балки унсури мураккаби лингвопрагматикиест, ки муносибатҳои иҷтимоиро ба танзим мебарорад. Дар шароити муосири ҷаҳонишавӣ ва таҳаввулоти босуръати технологӣ масъалаи ҳифзи асолат ва меъёрҳои миллии одоби муҳоварати тоҷикӣ аҳамияти авалиндараҷа пайдо мекунад. Азбаски забони тоҷикӣ дорои таърихи қадим ва захираи ғании қолабҳои устувори одоби муҳоварат мебошад, ҷанбаҳои гуногуни фарҳангӣ, динӣ ва сиёсии миллати тоҷик дар он таҷассум ёфтаанд.

Одобӣ муҳоварат маҷмуаи қоидаҳо ва принципҳои мебошад, ки ба одамон ҳангоми муошират ёрӣ мерасонанд. Ҳар нафаре, ки аз ин қоида ва принципҳои огоҳӣ дорад, ҳангоми шиносӣ бо одамон, муомилаҳои гуногуни иҷтимоӣ иқтисодӣ ба душворӣ рӯ ба рӯ намегардад. Дар муҳитҳои гуногун новобаста аз мавқеи мақоми иҷтимоӣ метавонад мустакилона ғайриҷид қарор гирад.

Одобӣ муҳоварат ба забону фарҳанги мусоҳиб вобаста буда, ҳангоми муҳоварат бояд арзишҳои забонию фарҳангӣ ба ҳисоб гирифта шаванд. Вобаста ба вазъият ва шахси мусоҳиб оҳанги гуфтор бояд муназзам бошад. Ҳангоми муошират хушмуомила будан ва сухани шахси мусоҳибро то интиҳои ғуш қарда тавонистан, риоя қарда шаванд. Ба ғайр аз ин симои инсон, тарзи нигоҳи ӯ ҳангоми муошират нақши ҳудро мебарорад. Масалан, бо мусоҳиби худ набояд бисёр наздик истода сухбат қард ва дурудароз ба ҷашмони ӯ нигарист, зеро ӯ норозӣ мешавад. Бояд ба мусоҳиб ҷеҳракушода ва бо табассум муносибат қард.

Мубрами ин таҳқиқот аз он иборат аст, ки дар марҳалаи кунунии рушди ҷомеа, гузариш аз одоби муҳоварати замони шӯравӣ ба одоби муҳоварати миллии замони истиқлолият боиси дигаргунӣ ва таҷдиди қабатҳои луғавию маъноии забони тоҷикӣ гардидааст. Омӯзиш ва баррасии ин раванд имкон медиҳад, ки мо на танҳо тағйироти забонӣ, балки таҳаввулоти психологияи иҷтимоии мардуми тоҷикро низ пайгирӣ намоем. Захираи луғавии забон воқеияти муоширатро бо тамоми нозуқиҳои инъикос мекунад, ки ин барои муҳаққиқони замони муосир, бавижа забоншиносон, манбаи бебаҳои таҳқиқ ва омӯзиш ба ҳисоб меравад.

Асоси мавзӯи мақолаи мазкур аз таҳқиқи сарчашмаҳои таърихӣ ва таҳлили прагматикии воқидҳои одоби муҳоварат иборат аст. Барои расидан ба ин ҳадаф, иҷрои вазифаҳои зеринро зарур донистем:

- муайян қардани заминаҳои таърихӣ ташаккули одоби муҳоварат дар давраи бостон, ки таҳти таъсири таълимоти дини Зардуштӣ ташаккул ёфтаанд;
- таҳлилу мероси бузурги фарҳанги исломӣ ҳамчун сарчашмаи ташаккули одоби муҳоварат;
- баррасии осори илмӣ бадеии ба забони форсии тоҷикӣ боқимонда;

Баррасии адабиёти илмӣ таҳқиқотӣ нишон медиҳад, ки таҳқиқи одоби муҳоварат дар забоншиносии ҷаҳон таърихи тулонӣ дорад. Дар забоншиносии рус, таҳқиқоти А.А. Акишина [2] Н.И. Формановская [12] ва Т.В. Ларина [9] заминаҳои назариявии одоби муҳоваратро ҳамчун воситаи танзими муносибатҳои байнишахсӣ таҳқиқ намудаанд.

Таҳқиқ ва дастовардҳои илмӣ забоншиносии иртиботӣ барои омӯзиши одоби муҳоварати тоҷикӣ шароити мусоид ба вучуд оварда, тавачҷуҳи забоншиносонро барои таҳқиқи масоили назарии одоби муҳоварат ба ҳуд ҷалб қардааст. Афкори бунёдии таҳқиқи ҳавзаҳои илмӣ забоншиносии оламро масъалаҳои усулӣ назариявии муҳоварат ва истифода аз ҳазинаи ғании забон ҳангоми гуфтугӯ, бо риояи қоидаҳои сарфӣ нахви забон ташкил медиҳанд. Дар забоншиносии тоҷик одоби муҳоварат ва категорияи эҳтиром дар меҳвари таҳқиқоти олимоне чун Х. Шарипов [14], Б. Қамолӣдинов [7], Ш. Қабиров [6], М.

Чӯраева [5], Б. Бобочонова [4], Г. Шукуров [16] қарор гирифтааст М. Чӯраева дар монографияи худ «Тарз ва воситаҳои забони ифодаи эҳтиром ва адаб дар забони тоҷикӣ асри XVI: дар асоси маводи «Бадоеъ-ул-вақоеъ»-и Зайниддин Восифӣ» одоби муҳоваратро дар заминаи таърихи забон мавриди таҳлили амиқ қарор додааст [5]. Б. Бобочонова ҷанбаҳои таърихӣ категорияи эҳтиромро дар забони тоҷикӣ омӯхта, нақши воситаҳои морфологиро дар ин раванд нишон додааст [4]. Бо вучуди ин, таҳқиқи муқоисавӣ одоби муҳоварат дар заминаи таҳаввулоту иҷтимоии охири садаи XX ва оғози садаи XXI ҳамонро ҳамчун як самти афзалиятнок ва кам таҳқиқшуда боқӣ мемонад.

Методҳои таҳқиқ. Мақолаи мазкур дар асоси пажӯҳиши лингвопрагматикии одоби муҳоварати тоҷикӣ таълиф шудааст, ки забонро на танҳо ҳамчун низоми аломатҳо, балки ҳамчун фаъолияти муҳоварати ҳадафманд меомӯзад. Методҳои асосии таҳқиқ иборатанд аз: методи **таҳлилий-тавсифӣ**: барои омӯзиши одоби муҳоварат дар вазъиятҳои мушаххаси иҷтимоӣ ва таърихӣ; методи **муқоисавӣ-таърихӣ**: барои пайгирӣ кардани тағйироти одоби муҳоварати тоҷикӣ аз сарчашмаҳои бостонӣ то насри муосир.

Татбиқи ин методҳо дар раванди пажӯҳиш имкон медиҳанд, ки то одоби муҳоваратро дар сатҳи функционалӣ ва прагматикӣ низ баррасӣ намоем.

Таҳлилу баррасӣ. 1. Ташаккули одоби муҳоварати тоҷикӣ таҳти таъсири таълимоти дини Зардуштӣ. Дар ҷаҳони муосир миёни қавму миллатҳои гуногун дину оин ва расму анъанаҳои зиёде мавҷуд аст, ки онҳо барои робита барқарор кардан миёни одамон мушкilotи равонӣ ба вучуд овардаанд. Ҳангоми барқарор кардани робита миёни одамон на танҳо захираҳои забониро, балки арзишҳои фарҳангӣ, дину оин ва расму русуми онҳоро бояд ба назар гирифт. Танҳо пас аз истифодаи ин арзишҳо метавонем, миёни аъзои ҷомеа робитаи устувор барқарор кунем. Дар баробари ин ба ҳисоб гирифтани шахсияти инсонҳо муҳим буда, истифодаи имконоти забонӣ ва ахлоқӣ барои ба роҳ мондани робитаи устувор миёни онҳо, шартӣ асосии тақомули маънавӣ ва рушди иҷтимоӣ ба ҳисоб меравад.

Дастовардҳои илмӣ солҳои охир барои қонеъ гардонидани эҳтиёҷи амалии омӯзиши забон, маҳорати суханронӣ, бедор кардани шавқи сухангӯӣ, услуби баён мусоид буда, заминаи тақмили маҳорати суханронӣ ва ба роҳ мондани одоби муҳоварат мебошанд. Таъсири мутақобилаи фарҳангҳо ва тақомули фарҳанги миллии дар вазъияти бӯҳрони маънавӣ, дуруст роҳандозӣ кардани муҳоваратро вобаста ба ҳислат ва маданияти муошират зарур меҳисобад.

Таърихи ташаккули забони форсии тоҷикӣ фарогири замони тулонист, ки мувофиқи муҳтавои осори то имрӯз расида, одоби муҳоварати тоҷикиро метавон дар асоси давраҳои гуногуни таърихӣ муайян кард. Сарчашмаи аввалини ташаккули одоби муҳоварати тоҷикӣ ба даврони бостон ва тамаддуни ориёӣ алоқаманд аст. Дар ин марҳала китоби муқаддаси Авесто ва таълимоти дини Зардуштӣ ҳамчун сарчашмаи аввалини шаклгирии одоби муҳоварати тоҷикӣ ба ҳисоб мераванд. Дар фалсафаи Зардушт муошират на танҳо воситаи табодули иттилоот, балки ҷузъи муҳими муборизаи некӣ бар зидди бадӣ ба шумор мерафт, ки ташаккули аввалин қолабҳои одоби муҳоварати тоҷикӣ таҳти таъсири афқору андешаи инсондӯстонаи он давр зӯҳур кардаанд. То имрӯз мо аз онҳо ҳамчун қолаби муҳоварат истифода мекунем. Дар маҷмӯи муҳтавои фарҳанги заруштиро маънӣ ва мазмуни одобу ахлоқи миллии мо эронитаборон ташкил медиҳад ва тамоми тавсияҳо, ки доир ба одоби муҳоварат аз фарҳанги зардуштӣ ба мо расидаанд, яке аз сарчашмаҳои ташаккули одоби муҳоварати тоҷикӣ ба ҳисоб мераванд. Ин таълимот ҳазонаи илмию фарҳангии ниёғони мо ба ҳисоб меравад, ки асоси онро бо мардум хушмуомила будан ташкил медиҳад: *«...хушмуомилагӣ омили асосӣ ва муҳим ба ҳисоб меравад, ки воқеан, ба ҳама миллату мазҳаб, расму оинҳои мардуми ҷаҳон хос аст»* [16, с.43].

Фарҳанги зардуштӣ аввалин ва муътамадтарин сарчашмаи ташаккули одоби муҳоварати тоҷикӣ аст, ки ҳазорсолаҳо инҷониб дар забону фарҳанги мо – эронитаборон устувор ва таъсиргузор боқӣ монадааст. С. Анварӣ дар китоби худ бори дигар нақши оини заруштиро дар ташаккули одоби муҳоварати тоҷикӣ чунин таъйид мекунад: *«...мавзуи забон, сухан, гуфтор ҳанӯз дар аҳди қадим, дар рӯзгори Зардушти Спитомон аз масоили мубрами фарҳанги мардуми ориёӣ ба шумор мерафт ва ӯ, яъне Зардушт, бо каломи оташину муқаддаси хеш ба мардум вазъ гуфт ва ваҳии Худовандро ба зоти инсон бирасонд»* [3, с.23].

Паёми Зардушт низ аз чавҳаре бархурдорӣ дошт, ки ин ахлоқ ва забони шевои ифодаи он, яъне, бо нозукӣ ва ҳадафнок ба самъи мардум расонидани афқору андеша аст. Яке аз сабабҳои интишори ин таълимот низ ҳам ҳамин будааст. Ахлоқи дини зардуштӣ то имрӯз таваҷҷуҳи муҳаққиқони Ғарбу Шарқро ба худ ҷалб кардааст. Н.Шаҳобиддинов дар таҳқиқоти худ «Нитше ва Зардушти таърихӣ» доир ба оини зардуштӣ ва афқори файласуфонаи Нитше таҳқиқоти ҷолибе анҷом дода, қадимӣ будани фарҳанги ахлоқии мо – эронитаборонро собит кардааст. Ӯ дар монографияи худ чунин меорад: *«То имрӯз таълимоти Зардушт ҳамчун таълимоти ахлоқӣ ва ҳуди ӯ ҳамчун аввалин ахлоқгаро шинохта мешавад, аммо сарнавишти печидани Авасто дар худ ҷанбаҳои дигарро низ ифода мекунад»* [15, с.55]. Дар таҳқиқоти худ Нуриддин Шаҳобиддинов таълимоти Зардуштро доманадор ва густурда маънидод карда, таъкид бар он дорад, ки таълимоти Зардушт ҷанбаҳои дигари илмӣ ва динӣ низ дорад.

Китоби машҳури Авесто доираи васеи масъалаҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангиро фаро гирифтааст, ки ахлоқ дар маркази он меистад. Бавижа, бо некуӣ ва зебӣ сухан гуфтан дар Авесто махсус таъкид гардидааст. Дар Авесто чунин омадааст: *«Он андешаву гуфтору кирдорро меварзем, ки бехтарин кунишҳои ҳар ду ҷаҳон аст»* [1, с.119]. Мувофиқи таълимоти зардуштиҳо маҳз бо сухани нек метавон инсонҳоро ба ахлоқи ҳамида роҳнамоӣ кард. Чавҳари таълимоти зардуштиро афқору андешаи нек ташкил додааст. Дар Авесто омадааст: *«Ба андешаи нек пайвастам. Аз андешаи бад гусастам. Ба кирдори нек пайвастам. Аз кирдори бад гусастам»* [1, с.68]. Ё ҷойи дигар чунин омадааст: *«Нармгуфторӣ гетиро бод»* [1, с.69]. Авесто китоби бузургест, ки ҳамчун заминаи аввалини таълимоти ахлоқӣ ва сарчашмаи ташаккули одоби муҳоварати тоҷикӣ эътироф карда мешавад.

Таҳлили матни Авесто нишон медиҳад, ки ҳанӯз дар он замон барои табақаҳои гуногуни ҷомеа (коҳинон, ҷанговарон, кишоварзон) меъёрҳои хосси муошират вучуд доштанд, ки ин намунаи аввалини одоб дар забон ва фарҳанги тоҷикӣ гардид.

2. Таъсири арзишҳои исломӣ ва таҳаввули одоби муҳоварати тоҷикӣ. Баробари зуҳури дини ислом ва омезиши фарҳанги ориёӣ бо арзишҳои исломӣ, одоби муҳоварати тоҷикӣ ворида марҳалаи нави таҳаввул гардид. Қуръони Карим ва аҳодиси набавӣ сарчашмаи дуҷуми муҳимме гардиданд, ки дар низоми одоби муҳоварати тоҷикӣ дигаргунӣ ба вучуд оварданд. Бавижа, одобу ахлоқ дар асоси меъёрҳои ахлоқи миллӣ, мувофиқи нишондоди афқори мардуми мусалмон сурат мегирифт. Ин раванд ба одоби муҳоварати тоҷикӣ таъсири худро гузошт. Дар Қуръони карим сураи «Фурқон», ояти 63, меъёри тавозуъро дар одоби муҳоварат Худованд чунин муайян мекунад: *«Ва бандагони Худои Раҳмон ононе ҳастанд, ки бар замин ба оҳистагӣ мераванд ва ҷун нонон бо онҳо сухан гӯянд, онҳо мегӯянд: «Салом (бар шумо бод!)»* [8, с.365].

Паёмбари ислом Муҳаммад (с) доир ба одоби муҳоварат чунин мефармоянд: *«Худо раҳмат кунад онро, ки забонашро ислоҳ кунад»* [11, с.15]; *«Ин хиёлати бузург аст, ки сухане барои бародарат бигӯӣ, ӯ тӯро тасдиқ кунад ту дуругӯ бошӣ»* [11, с.16].

Фарҳанги исломӣ дар тули зиёда аз ҳазор сол барои рушду нумои маънавиёт, забон ва одоби муҳоварати тоҷикӣ таъсири мусбат гузоштааст. Ин таъсир дар истифодаи вожаҳои мансуби динӣ, балки дар тарзи муомила, эҳтиром низ ба мушоҳида мерасад. Мурочиат дар одоби муҳоварати тоҷикӣ бо қолаби **ассалому алайкум** оғоз мешавад, ки маънои **дуруду саломатӣ бар шуморо** дорад. Мувофиқи қоидаҳои одоби исломӣ, салом додан суннат ва ҷавоби он ҳатмӣ доништа мешавад. Ин тарзи муносибат дар байни тоҷикон ҳамчун асоси одоби муҳоварат пазируфта шудааст.

3. Нақши осори илмӣ бадеии классикӣ дар ташаккул ва тақомули одоби муҳоварати тоҷикӣ. Зуҳури одоби муҳоварат бештар ба ташаккули системаи иҷтимоӣ алоқаманд буда, чавҳари онро ахлоқ ва риояи он ташкил меод. Ахлоқ дар масири таърих тавассути офаридани адабиёт ва омӯхтану ба мерос мондани он тақомул меёфт. Муҳаққиқони гузаштаи мо хеле пештар аз аксар миллатҳои тамаддунофар доир ба нақши одобу ахлоқ дар ташаккули одоби муҳоварат андешаронӣ кардаанд ва дар баробари он адабиёти ганиро бо забони форсии тоҷикӣ офаридаанд, ки замони тулонӣ ва маводди фаровонро дар бар мегирад. Дар ин замина метавон гуфт, ки сарчашмаи сеюми ташаккули одоби муҳоварати тоҷикиро осори бадеӣ ва илмӣ классикии бо забони форсии тоҷикӣ навишташуда ташкил медиҳад.

Муҳаққиқон доир ба ин мавзуи мубрам хеле кам маълумот додаанд. Пажуҳиши солҳои охир нишон медиҳад, ки ниёгони мо доир ба ин мавзӯ на танҳо асарҳои бадеӣ офаридаанд, балки асарҳои илмию назариявӣ ва дастурӣ низ эҷод кардаанд ва суҳанварию риояти одоби хангоми гуфтор дар осори қадимии мо, бавижа дар асарҳои донишмандони гузаштамон аз лиҳози назарӣ ва ҳам амалӣ пажуҳиш ва баррасӣ карда шудааст.

Собиқаи таърихӣ одоби муҳоварат дар фарҳанги мардуми форсизабон то имрӯз ба таври комил омӯхта нашудааст. Сарчашмаҳои таърихӣ ва мероси то имрӯз боқимонда аз он шаҳодат медиҳанд, ки ниёгони мо доир ба одоби муҳоварат дар шакли хаттӣ, дар жанрҳои алоҳидаи насрӣ мероси гаронбаҳое аз худ боқӣ мондаанд. Аксари ин китобҳо дар баробари мероси адабӣ будан, ҳамчун дастур барои одоби муҳоварат ба ҳисоб рафта, аксар уламо ва удабои мо риояти одобро хангоми муҳоварат дар ҷойи аввал гузоштаанд.

Сарчашмаи сеюми ташаккули одоби муҳоварати тоҷикӣ доираи васеи маводди илмию адабиро дар бар мегирад, ки ба андешаи мо, баррасии он мавзуи баҳси алоҳида буда метавонад, зеро ҳам аз лиҳози замон ва ҳам аз лиҳози ҳаҷм қиёснопазиранд. Мо барои намуна, ба иборае «қатрае аз баҳр»-ро мавриди таҳлил қарор медиҳем.

Аз таҳқиқоти донишмандони ватаниву хориҷӣ, ки дастрас гардидаанд, мушаххас кардани миқдори осори илмиву адабии доир ба одоби муҳоварат баёнкардаи бузургони илму адаби классикӣ ва муосири забони форсии тоҷикӣ душвор аст. Маводди илмӣ мавҷуда имкон медиҳад, ки осори илмию бадеии аз гузаштагон то имрӯз расидаро ба ду ғурӯҳ ҷудо кунем:

1. Осори илмӣ-назарӣ: китобҳое, ки махсус барои баёни қоидаҳои ахлоқ ва одоби навишта шудаанд (масалан, «Ахлоқи Носирӣ», «Футувватномаи султонӣ»);

2. Осори адабӣ-бадеӣ: ҳикояҳо ва ривоятҳое, ки дар зимни қиссаҳо пандҳои ахлоқиро меомӯзонанд (масалан, «Гулистон»-и Саъдӣ).

Чанде аз онҳоро бо нишон додани осор ва намунае аз қоидаҳои муқарраркардашон доир ба одоби муҳоварати тоҷикӣ дар ҷадвал зер меорем:

Ҷадвал. Саҳми мутафаккирони тоҷик дар ташаккул ва тақомули одоби муҳоварати тоҷикӣ

Мутафаккир	Осор	Қоидаҳои муқарракардашуда дар одоби муҳоварати тоҷикӣ
Рӯзбех (Ибни Муқоффаъ)	«Адаб-ул-акбар»	Таъкид ба кӯтоҳбаёнӣ ва босаброна ғӯш додан ба мусоҳиб то лаҳзаи анҷоми суҳанаш
Абуалӣ ибни Сино	«Тадбири манзил»	Одоби муҳоварат ҳамчун натиҷаи фаъолияти хирад, тақмили ахлоқ тавассути омӯзиш ва таҷриба
Унсурулмаолии Кайковус	«Қобуснома»	Таснифи суҳан ба ҷаҳор навъ ва донишҷӯи мавриду ҷойгоҳи истифодаи онҳо
Насируддини Тӯсӣ	«Ахлоқи Носирӣ»	Риояи эътидол дар овоз, ворид нашудан ба муҳовараи дигарон ва қатъ накардани суҳани мусоҳиб

Мутафаккир	Осор	Қоидаҳои муқарракардашуда дар одоби муҳоварати тоҷикӣ
Саъдии Шерозӣ	«Гулистон»	Мулоҳиза кардан дар баёни асрор ва нигоҳ доштани одоби суҳбат ҳатто дар миёни душманон
Ҳусейн Воизи Кошифӣ	«Футувватномаи султонӣ»	Таснифи муфасссали одоби салом, ҷавоби салом ва риояи одоби муҳоварат миёни мусоҳибон

Эзоҳ: Ҷадвал дар асоси маълумоти китоби «Илми ахлоқ ва одоб» таҳия гардидааст [13].

Хулоса. Одобӣ муҳоварати тоҷикӣ на як падидаи тасодуфӣ, балки низоми мураккабест, ки аз се сарчашмаи бузург: таълимоти ахлоқии ориёӣ, арзишҳои инсондӯстии исломӣ ва одоби ахлоқӣ замони Сомониён ва пас аз он ташаккул ёфтааст. Ин пайвастиг боис шудааст, ки забони тоҷикӣ дорои яке аз ғанитарин хазинаи қолабҳои одоби муҳоварат дар ҷаҳон гардад.

Таҳқиқот нишон дод, ки одоби муҳоварати тоҷикӣ як низоми таҳаввулпазир аст. Дар давраи истиқлол мо шоҳиди раванди дугона ҳастем: аз як тараф, эҳёи вожаҳои суннатии эҳтиром ва аз тарафи дигар, содашавии муошират таҳти таъсири ҷаҳонишавӣ. Одобӣ муҳоварати тоҷикӣ ҷузъи ҷудоинопазирӣ хувияти миллии мост. Ҳифзи асолати он дар шароити муосир ва омӯзиши он барои тақвияти фарҳанги муоширати насли ҷавон ва нигоҳ доштани низоми маънавии ҷомеа аҳамияти ҳаёӣ дорад. Таҳқиқи заминаҳои таърихӣ пайдоиш ва таҳаввули ахлоқ ва ҳамбастагии он бо забон, инчунин дар марҳилаҳои гуногуни ҳассоси таърихӣ мавриди истифода қарор гирифтани он боиси барқарор гардидани робитаи солим мегардад.

Ҳамин тавр, бо сухани академик Муҳаммадҷон Шакурии Бухороӣ метавон иктифо кард, ки гуфтааст: *«...Инкишофи забон ва фарҳангу маънавиёт саҳт ҳамбастаи якдигар буда, ҳар ду чун оина ҳолати якдигар, ҳолати шахс ва миллатро намудор медоранд»* [10, с.26]. Зикри вожаи маънавиёт дар сухани академик Муҳаммадҷон Шакурии Бухороӣ ишора ба ахлоқ ва рафтору кирдори шахс, забону мавқеи қорбурди он дар ҷомеа, умуман тамоми арзишҳои маънавий аст. Дар солҳои 2026-2030

Таҳқиқоти мазкур дар доираи мавзӯи таҳқиқоти кафедраи забони тоҷикӣ ва усули таълими адабиёти тоҷики Донишгоҳи миллии Тоҷикистон: «Таҳқиқ ва тасвири забони адабии муосири тоҷикӣ», дар солҳои 2026-2030, рақами қайди давлатии мавзӯ №0122ТJ1369 иҷро карда шудааст.

АДАБИЁТ

1. Авасто. Китоби 1. – Душанбе: Бухоро, 2014. – 839 с.
2. Акишина А.А. Русский речевой этикет / А.А. Акишина. – М.: Просвещение, 1987. – 181 с.
3. Анварӣ С. Қойгоҳи сухан дар осори форсӣ-тоҷикӣ / С. Анварӣ. – Душанбе, 2005. – 175 с.
4. Бобочонова Б. Роҳҳои ифодаи эҳтиром дар забони тоҷикӣ / Б. Бобочонова. – Душанбе: Деваштиҷ, 2003. – 135 с.
5. Джураева М.Р. Языковые способы и средства выражения значения уважительности и вежливости в таджикском языке XVI века: на материале «Бадоеъ-ул-вақоеъ» Зайниддина Восифи: дисс. на соискание учёной степени канд. филол. наук / М. Джураева. – Душанбе, 1998. – 138 с.
6. Кабилов Ш. Роҳҳои ифодаи эҳтирому қурӯтанӣ дар забони тоҷикӣ / Ш. Кабилов. Сухан аз арши барин омадааст. Маҷмуи мақолаҳо. – Душанбе: 2014. – С.50-55.
7. Камолитдинов Б. Сухан аз баҳри дигарон гӯянд / Б. Камолитдинов. – Душанбе: Интерньюс Тоҷикистон, 2001. – 171 с.
8. Қуръони қарим (асл ва матни тоҷикӣ). – Душанбе: Ирфон, 2007. – 616 с.

9. Ларина Т.Б. Категория вежливости и стиль коммуникации: Сопоставление английских и русских лингвокультурных традиций // Т.Б. Ларина. – М.: Рукописные памятники древней Руси, 2009. – 512 с.
10. Муҳаммадҷон Шакурии Бухорӣ. Ҳар сухан ҷоеву ҳар нукта мақоме дорад // Муҳаммадҷон Шакурии Бухорӣ. – Душанбе: Ирфон, 2005. – 400 с.
11. Панҷсад ҳадис / Мураттиб Рустам Ваҳҳоб. – М.: СОМЛ, 1991. – 94 с.
12. Формановская Н.И. Речевой этикет и культура общения // Н.И. Формановская. – М.: Высшая школа, 1989. – 159 с.
13. Ҳақимова С. Илми ахлоқ ва одоб / С. Ҳақимова, М. Миррахим. – Душанбе: Бухоро, 2017. – 361 с.
14. Шарифов Х. Услуб ва камолоти сухан // Х. Шарипов. – Душанбе: Ирфон, 1985. – 172 с.
15. Шаҳобиддинов Н. Нитше ва Зардушти таърихӣ (тархрезии бунёдҳои фарҳанги навин) // Н. Шаҳобиддинов. – Душанбе: Дониш, 2021. – 364 с.
16. Шукуров Г.Х. Баррасии омилҳои ташаккули одоби муҳоварати тоҷикӣ / Г.Х. Шукуров // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – 2025. – № 4. – С.39-45.

САРЧАШМАҲОИ ТАШАККУЛИ ОДОБИ МУҲОВАРАТИ ТОҶИКӢ

Дар мақолаи мазкур раванди ташаккул ва таҳаввули одоби муҳоварати тоҷикӣ ҳамчун падидаи лингвофарҳангӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф се сарчашмаи асосии таърихию, ки дар ташаккули одоби муҳоварати тоҷикӣ нақши калидӣ доранд, муайян ва таҳлил намудааст: яқум, таълимоти зардуштӣ ва концепсияи гуфтори нек дар Авесто, дуюм, таъсири арзишҳои ахлоқии исломӣ (Қуръон ва аҳодис) ва осори ҷовидонаи адабиёти форсии тоҷикӣ. Натиҷаҳои таҳқиқот собит менамояд, ки одоби муҳоварати тоҷикӣ ҷузъи ҷудонопазири ҳуввияти миллии ва омили муҳими пойдевори робитаи дуҷониба миёна аъзои ҷомеа мебошад. Муаллиф таҳаввули меъёрҳои муоширатро аз давраҳои бостон то имрӯз пайгирӣ намуда, нақши мероси хаттии ниёгонро дар ташаккули ин падидаи маънавияш нишон додааст. Таҳқиқот собит месозад, ки одоби муҳоварати тоҷикӣ на танҳо як василаи иртибот, балки натиҷаи таҷрибаи бисёрҳазорсолаи фарҳангӣ ва фалсафии миллат аст. Ин сарчашмаҳо имрӯз ҳам ҳамчун пойдевори мустаҳкам барои нигоҳ доштани асолати забон ва тарбияи насли наврас хизмат мекунад.

Калидвожаҳо: одоби муҳоварат, забони тоҷикӣ, Авесто, лингвопрагматика, категория эҳтиром, фарҳанги ориёӣ, сарчашмаҳои таърихӣ, ахлоқ, адабиёти классикӣ, гуфтори нек, мероси хаттӣ.

ИСТОЧНИКИ ФОРМИРОВАНИЯ ТАДЖИКСКОГО РЕЧЕВОГО ЭТИКЕТА

В данной статье рассматривается процесс формирования и эволюции таджикского речевого этикета как лингвокультурологического феномена. Автор выявляет и анализирует три ключевых исторических источника, сыгравших основополагающую роль в становлении таджикской речевой культуры: во-первых, зороастрийское учение и концепцию «Благой речи» в «Авесте»; во-вторых, влияние исламских этических ценностей (Коран и хадисы) и бессмертные произведения персидско-таджикской литературы. Результаты исследования подтверждают, что таджикский речевой этикет является неотъемлемой частью национальной идентичности и важным фактором устойчивости межличностных связей в обществе. Автор прослеживает эволюцию коммуникативных норм от древности до наших дней, подчеркивая роль письменного наследия предков в формировании данного духовного феномена. Исследование доказывает, что таджикский речевой этикет – это не просто средство общения, а результат многотысячелетнего культурного и философского опыта нации. Эти источники и сегодня служат прочным фундаментом для сохранения самобытности языка и воспитания подрастающего поколения.

Ключевые слова: речевой этикет, таджикский язык, Авеста, лингвопрагматика, категория вежливости, арийская культура, исторические источники, этика, классическая литература, благая речь, письменное наследие

SOURCES OF THE FORMATION OF TAJIK SPEECH ETIQUETTE

This article examines the formation and evolution of Tajik speech etiquette as a linguocultural phenomenon. The author identifies and analyzes three primary historical sources that have played a pivotal role in the development of Tajik speech etiquette: first, the Zoroastrian teachings and the concept of «Good Speech» («Humata») in the «Avesta»; second, the influence of Islamic ethical values (the Quran and Hadiths); and third, the immortal works of Persian-Tajik literature. The research findings confirm that Tajik speech etiquette is an integral component of national identity and a vital factor in maintaining interpersonal relationships within society. The author traces the evolution of communicative norms from ancient times to the present day, highlighting the significance of the ancestral written heritage in shaping this spiritual phenomenon. The study establishes that Tajik speech etiquette is not merely a means of communication, but the culmination of millennia of the nation's cultural and philosophical experience. These sources continue to serve as a solid foundation for preserving linguistic authenticity and educating the younger generation.

Keywords: speech *etiquette*, Tajik language, Avesta, lingo -pragmatics, category of respect, Aryan culture, historical sources, ethics, classical literature, good speech, written heritage.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Шукуров Гулназар Холович* – дотсенти кафедраи забони тоҷикӣ ва усули таълими забон ва адабиёти тоҷикӣ Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** (+992) 935-40-63-18. **E-mail:** shukurovg74@mail.ru.

Сведения об авторе: *Шукуров Гулназар Холович* – доцент кафедры таджикского языка и методики преподавания таджикского языка и литературы Таджикского национального университета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **Телефон:** (+992) 935-40-63-18. **E-mail:** shukurovg74@mail.ru.

Information about the author: *Shukurov Gulnazar Kholovich* – associate professor of the department of Tajik language and methods of teaching Tajik language and literature of Tajik Nationality University. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **Phone:** (+992) 935-40-63-18. **E-mail:** shukurovg74@mail.ru.

Мақола ба редакция ворид шуд: 04.05.2026
Аз тақриз баргашт: 30.06.2026
Ба чоп тавсия шуд: 23.08.2026

ТАНОСУБИ КОРБАСТИ МУРОДИФОТИ ВОҲИДҲОИ ЛУҒАВИЮ ФРАЗЕОЛОГӢ ДАР ОСОРИ САӢДИИ ШЕРОЗӢ

Назарова З.А.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Муқаддима. Фразеологизмҳо қисмати муҳимми захираи фразеологӣ забонамонро ташкил дода, аз нигоҳи ифодаи маъно ба калимаҳо наздикӣ доранд. Аз ин рӯ, онҳо бо ВЛ (воҳидҳои луғавӣ) муносибатҳои муродифӣ пайдо мекунанд, яъне калима бо ВФ (воҳидҳои фразеологӣ) дар матн як маънои умумӣ ба ҳам наздик зоҳир менамояд. Боис ба зикр аст, ки ВЛ (калима) ва ВФ нишонаҳои умумӣ доранд: маънои луғавӣ ва категорияҳои грамматикӣ. Тасодуф набудани муродифшавии калимаро бо ВФ он далел низ собит менамояд, ки дар луғатҳои дузабона ВФ бо калима ва, баръакс, калима бо фразеологизм шарҳ дода шудаанд. Чунончи: *чашм пӯшидан* – гузашт кардан; *аз олам чашм пӯшидан* – вафот кардан; *ҷон додан* – мурдан; *аз тахти дил* – самимона; *бистари касеро тохтан* – дуздӣ кардан; *ба забон наёвардан* – нагуфтан; *аз назар гузаронидан* – санҷидан ва ғайра.

Муродифоти луғавию фразеологӣ ҳамчун падидаи муҳимми забонӣ муносибати ҳаммаъноӣ ва ё наздикмаъноӣ доштани калимаро бо ВФ муайян менамояд. Ин имкон медиҳад, ки як маъно бо истифода аз ду воҳиди забонӣ бо тобишҳои гуногуни маъноӣ ва услубӣ ифода карда шавад.

Мубрамияти мавзӯ. Масъалаи омӯзиши муродифоти воҳидҳои луғавию фразеологӣ ва вижагиҳои истифодаи онҳо дар забон ва нутқ яке аз самтҳои муҳимми илми забоншиносӣ ба шумор меравад. Дар ин замина, омӯзиши осори классикӣ, аз ҷумла «Гулистон» ва «Бӯстон» ҳамчун заминаи бозғатимоди таҳқиқ имкон медиҳад, ки хусусиятҳои маъноӣ, сохторӣ ва функционалии воҳидҳои луғавию фразеологӣ муайян гардида, дараҷаи ҳаммаъношавии онҳо, мавқеи истёмоли ва услубӣ кор фармудани онҳо дар услубҳои ҷорӣ забон ба таври амиқ баррасӣ гарданд.

Илова бар ин, омӯзиши ҳаммаъноии воҳидҳои гуногуншакл дар доираи адабиёти классикӣ форсу тоҷик аҳаммияти на танҳо забонӣ, балки таърихиву фарҳангӣ низ дошта, дарки анъанаҳои адабии шарқӣ ниёгонамонро амиқтар месозад.

Аҳаммияти илмӣ таҳқиқ. Таҳқиқи ҳаммаъноии калима бо ВФ дар заминаи маводи классикӣ форсу тоҷик аз ҷиҳати назариявӣ барои тақмили масъалаҳои лексикология ва фразеология аҳаммияти муҳим дорад. Натиҷаҳои паҷуҳиш метавонанд дар равшан сохтани хусусиятҳои маъноӣ, сохторӣ ва услубӣ ВЛ саҳм гузошта, заминаи таҳқиқоти минбаъда дар соҳаи забоншиносӣ таҳким бахшанд.

Мавзуи муродифоти луғавию фразеологӣ аҳаммияти назариву амалӣ дошта, баъзе масоили бо он алоқаманд то ҳанӯз ҳам ба пуррагӣ роҳи ҳалли худро наёфтааст. Муҳиммияти мавзуи баррасишаванда ба муносибатҳои луғавию маъноӣ иртибот дорад, бинобар ин, дар ин қисмати мақола мо ба ҷанбаи услубӣ муродифоти луғавию фразеологӣ таваҷҷуҳ хоҳем кард.

Қобили зикр аст, ки масъалаи муродифшавии калима бо фразеологизмҳо таваҷҷуҳи олимони самти лексикология ва фразеологияро ба худ ҷалб намудааст. Аз ин рӯ, масъалаи мазкур дар доираи паҷуҳишҳои фразеологӣ, ки аз ҷониби олимони ватанӣ ва хориҷӣ анҷом дода мешаванд, мавриди омӯзиш қарор гирифта, боиси пайдоиши ақоиди гуногун дар мӯёни забоншиносон ва мутахассисони ин соҳа гардидааст.

Дар бобати ҳаммаъноии калима ва фразеологизмҳо дар забоншиносии тоҷик муҳаққиқон Б. Камолиддинов [2], Ҳ. Мачидов [5], М. Муҳаммадиев [7], М.М. Мирзоева [6], З.А.Назарова [8; 9; 10], Р.М. Ниҳмонова [11] ва дигарон нуктаи назари худро баён кардаанд.

Дар забоншиносии умумӣ муродифоти луғавию фразеологӣ таваҷҷуҳи муҳаққиқони соҳа Ю.Ю. Авалиани [1], В.И. Кодухов [3], Р.Н. Попов [12], Н.М. Шанский [16], Ю.Е. Коркина [4], тарҷумашинос А.В. Федоров [15] ва дигаронро ба худ ҷалб кардааст.

Қисмати асосӣ. Тибқи андешаи забоншинос Ю.Ю. Авалиани, «калима ва воҳидҳои фразеологӣ ба сатҳи мухталиф, хусусан, ба соҳаҳои гуногуни системаи забон тааллуқ

доранд» [1, с.6]. Дар бобати тафовути фразеологизмҳо ва ВЛ болотар гуфта гузаштем. Забоншинос В.И. Кодухов ВФ-ро шабеҳи калима медонад: «Воҳидҳои фразеологӣ ва истилоҳоти таркибӣ воҳидҳои махсуси забон ба шумор нараванд, дар байни калима ва ибораҳо арзи ҳастӣ менамоянд» [3, с.147].

Албатта, ВФ аз маҷмуи калимаҳои ба ҳам муттаҳидшуда ташаккул ёфта, ифодакунандаи як маъноӣ яклухт мебошанд. Муҳаққиқ Р.Н. Попов низ ба ин нукта ишора карда, қайд мекунад: «Шакли дохилии воҳидҳои фразеологӣ аз ҷиҳати маъно пуробуранг буда, аз калимаҳо бо ин хусусияти хеш фарқ мекунанд» [12, с.33].

Кори илмӣ махсус, ки ба муродифоти калима ва ВФ бахшида шудааст, ба қалами муҳаққиқ Ю.Е. Коркина мансуб аст. Ӯ дар рисолаи номзодиаш (Муносибати муродифии ВФ ва калима дар забони муосири рус, 2005) масъалаи таърихи омӯзиши муродифоти луғавӣ ва фразеологӣ, дараҷаи ҳаммаъноии онҳо, мафҳуми муродифоти луғавию фразеологӣ аз нигоҳи муҳаққиқон, навъҳои муродифоти луғавию фразеологӣ ва амсоли инҳоро ба риштаи таҳқиқ қашидааст. Маҳз дар заминаи таҳқиқоти мазкур Р.М. Ниҳмонова муродифшавии калима бо ВФ-ро дар публитсистикаи С. Айнӣ таҳқиқ намудааст [11].

А.В. Фёдоров дараҷаи мутобикати муродифоти луғавию фразеологиро дар матн махсусан қайд кардааст: «Махсусияти мазмуни фразеологӣ мавҷудияти муродифоти мутлақи луғавию фразеологиро дар забон номумкин мегардонад: майдони маъноии луғавию фразеологӣ танҳо дар таносуби ашёи қисман ба ҳам мувофиқат мекунад» [15, с.93-106].

Ҳангоми муносибати муродифӣ зоҳир намудан, ВЛ ва ВФ мазмуни мафҳумии умумиро ифода карда, бо ҳам алоқаи семантикӣ зоҳир мекунанд: калимаҳо бо фишурдагии маъноӣ ва вазифаи номинативӣ тавсиф меёбанд, дар ҳоле ки ВФ бо тасвирнокӣ ва ифоданокии худ фарқ мекунанд: *фарзанд* – нури чашм; *туҳфа* – барги сабз; *ошиқ шудан* – дил бохтан, булбули шайдо шудан ва ғ.

Албатта, на ҳамаи ВФ муродифи луғавӣ доранд. Дар ин ҳусус муҳаққиқ М.М. Мирзоева қайд менамояд, ки ВФ метавонанд бо калимаҳо муродиф гардида, маъноӣ яхеларо ифода намоянд. Дар ҳамин замина на ҳамаи ВФ дорои синонимҳои луғавӣ мебошанд [6, с.254-256].

Аз рӯи мушоҳидаҳои мо, танҳо ҳамон воҳидҳои устувор бо калима ҳаммаъно мешаванд, ки маъноӣ яклухташон ба маъноӣ луғавии вожаи алоҳида баробар меояд ва тамоми қисмҳои таркибиашон ба маъноӣ маҷозӣ далолат мекунанд: *ҳар ҷи бодо бод* – таваккал; *гӯш ба қимор* – ҳушёр; *арақи ҷабин рехтан* – меҳнат кардан; *пӯстаки касеро афшондан* – адаб додан; *чашми касе кушода шудан* – огоҳ шудан; *майнаро об кардан* – фикр кардан ва ғ.

Луғатшинос М. Муҳаммадиев масъалаи ВФ-ро таҳқиқ намуда, менависад: «Воҳидҳои фразеологӣ забони тоҷикӣ аксар аз ду ва зиёда калимаҳо иборат буда, як маъноӣ яклухтро ифода мекунанд ва бештар синоними як калима ҳам шуда меоянд: *рахт афкандан* – мурдан, *чашм дӯхтан* – ҷиддӣ нигаристан, *чашм пӯшидан* – вафот кардан ва ғ. » [7, с.164].

Ҷи тавре маълум аст, яке аз воситаҳои ҳаммаъношавии воҳидҳои қабатҳои гуногуни забон падидаи сермаъношавӣ мебошад. ВЛ метавонад бо яке аз маъноҳои ВФ дар матни муайян муносибати муродифӣ зоҳир намояд.

Н.М. Шанский дар ҳусуси баррасии ВФ бисёрмаъно қайд кардааст, ки дар забони русӣ падидаи бисёрмаъноӣ дар низомии фразеологӣ нисбат ба низомии луғавӣ хеле камтар ба мушоҳида мерасад ва гуногунрангии камтаре дорад: аксарияти ВФ якмаъно буда, онҳое, ки бисёрмаъноанд, маъмулан беш аз ду маъно надоранд [16, с.40].

Ҳ.Мачидов оид ба истеъмоли зиёди як ВФ дар забони тоҷикӣ ибрози ақида намудааст: «Қайд кардан бамаврид аст, ки воҳидҳои фразеологӣ сермаъно бо ҳар як маъноӣ худ бо муродифоти луғавию фразеологӣ таносуби маъноӣ пайдо мекунад ва имконоти зиёди истеъмоли зоҳир менамояд. Чунончи, воҳиди фразеологӣ *чашм пӯшидан* бо маъноӣ аввали худ *хобидан* бо чунин ифодаҳо ва калимаҳо – *дароз қашидан*, *ба хоб рафтан*, *хоб кардан*, *хуфтан* муносибати муродифӣ дорад» [5, с.110].

Дар ҳақиқат, ба ВФ забони тоҷикӣ, дар муқоиса бо забони русӣ, сермаъноӣ хос аст. Масалан, ВФ *чашм пӯшидан*, *чашм бар ҳам задан* ва *чашм аз ҳама олам фуру бастан*, ки

муродифи ҳамдигаранд, чандин маъноҳоро ифода мекунанд ва онҳоро дар эҷодиёти Саъдии Шерозӣ низ вохӯрдан мумкин аст:

1. Гузашт кардан, эътибор надодан: *Аммо ба эътимоди вусъати ахлоқи бузургон, ки чашм аз авоиби зердастон бипӯшанд ва дар ифшои чароими кехтарон накушанд, калимае чанд ба тариқи ихтисор аз наводиру амсол ва шеър хикоят сияри мулуки мазӣ дар ин китоб дарҷ кардем ва бархе аз умри гаронмоя барӯ харҷ* [14, с.19];
2. Гузаштан, вафот кардан:
Бар ин чашма чун мо бисе дам заданд,
Бирафтанд, чун чашм бар ҳам заданд [13, с.35].
3. Як лаҳза, дарҳол (дар як мижа задан) – амале, ки бо суръати бениҳоят зиёд сурат мегирад:
Бари пунба оташ нашояд фуруҳт,
Ки то **чашм бар ҳам занӣ**, хона сӯхт [13, с.230].
4. Нигоҳ накардан (ба маънои мафҳумӣ):
Дилороме, ки дорӣ дил барӯ банд,
Дигар **чашм аз ҳама олам фуру банд!** [14, с.172].

Дар мисолҳои мазкур ВФ **чашм пӯшидан**, **чашм бар ҳам задан** ва **чашм аз ҳама олам фуру бастан** вобаста ба маъноҳояшон бо ВЛ **гузашт кардан (эътибор надодан)**, **вафот кардан**, **нигоҳ накардан** ҳаммаъно гашта, муродифоти луғавию фразеологиро ба вуҷуд овардаанд.

Фразеологияи мардумӣ боигарии асари бадеӣ махсуб мешавад. Шоиру нависандагон барои пуробуранг гардидани асарҳояшон аз ин ганҷинаи бебаҳо ва нотакрори забони модаронашон ба қадри донишу рағбати эҷодӣ истифода мебаранд. Барои дар забон мавқеъ пайдо кардани ВФ услуби бадеӣ ба он мусоидат мекунад.

Забоншинос Б. Камолиддинов доир ба муродифоти луғавӣ ва фразеологӣ сухан ронда, ҳаммаъношавии онҳоро дар матн ҷоиш меонад. Ба қавли забоншинос, онҳо «...чун як ҳиссаи сарвати пурбаҳои ганҷи сухан домани имконоти интиҳоби калимаю ифодаҳои матлубро фарохтар намуда, ба саҳеҳ, пурра ва ҷозибанок ифода кардани матлаб ёри медиҳанд» [2, с.91].

Мавқеъ ва дараҷаи истеъмоли муродифоти луғавию фразеологӣ ва услубҳои кор фармудани онҳо дар услубҳои ҷорӣ забон якранг нест. Онҳо бештар дар услуби бадеӣ, ки ба эътибор гирифтани тобишҳои ноаёнӣ маъноро тақозо мекунад, истифода бурда мешаванд. Вобаста ба тарзи истифодаи муродифоти луғавию фразеологӣ Б. Камолиддинов чунин мулоҳиза меронад: «Муродифҳои луғавию фразеологӣ дар матн пайиҳамдигар (чуфт-чуфт, баъзан чанд калимаю ифодаи ҳаммаъно) ва ё ҷудогона кор фармуда мешаванд. Онҳо пайиҳамдигар омада бошанд, се вазифаро адо мекунанд: а) бо нияти пурра кардани маънои калима ё ифодаи аввал; б) бо мақсади таъкиди як маънӣ; в) барои саҳеҳ ифода кардани матлаб» [2, с.85].

Муродифот дар нутқ ҳадафи моро рангин ифода менамоянд. Нутқи хаттию шифоҳии мо на танҳо возеҳу дақиқ, балки бояд саҳеҳ низ бошад. Маҳз ба шарофати дуруст интиҳоб кардани муродифҳо саҳеҳияти матлаб таъмин мегардад.

Ҳар як адиб ҳангоми эҷоди асари бадеӣ ҳеш вобаста ба ҳолат ва вазъияти муайян аз ин бойиғарии забон истифода намуда, ҷое суханҳои хушқу холиро ба кор мебарад ва баъзан бо мақсади зинда ва рангин гардонидани нутқ, таъмин кардани образнокии сухан, ки аз якрангӣ канорагирӣ мекунад, ВФ-ро мавриди истифода қарор медиҳад.

Дурусту бамаврид ва пуробуранг истифода кардани муродифоти луғавию фразеологӣ ба донишу маҳорати эҷодии ҳар адиб вобаста мебошад. Ин падидаи забонӣ дар сабки адабии эҷодиёти Саъдӣ ҷойгоҳи ҳосе дорад.

Дар заминаи маълумоти назарии мазкур ҳаммаъношавии калимаро бо ВФ дар осори мавриди таҳқиқ – «Гулистон» ва «Бӯстон»-и Саъдии Шерозӣ, мавриди таҳлил қарор хоҳем дод. Бо мақсади таҳқиқи мушаххас, муродифоти луғавию фразеологӣ осорро ба ду гурӯҳ тақсимбандӣ менамоем, зеро ин навъҳои муродифот бо тарзи ташаккул ва дараҷаи зоҳиршавии ҳаммаъноӣ аз ҳамдигар тафовут доранд:

1. **Муродифоти луғавию фразеологгии мутлак:** Ин навъи муродифоти луғавию фразеологӣ ҳаммаъноии ВФ ва калимаҳоеро дар назар дорад, ки як мафҳумро ифода намуда, аз лиҳози маъноӣ луғавӣ ва мавқеи истифода бо ҳам баробаранд:

1. Ҳақ таоло дар **китоби мачид** аз қатъи раҳим наҳй кардааст.
Гуфтам: – Ғалат кардӣ, ки мувофиқи **Қуръон** аст [14, с.102]. → *китоби мачид = Қуръон*;
2. Ҳоким аз гуфтани ӯ **биранчиду рӯй** аз насихати ӯ **дарҳам кашид** ва бар ӯ илтифот накард [14, с.27]. → *рӯй дарҳам кашид = биранчид*;
3. Тоифаи риндон ба хилофи дарвеше бадар омаданд ва **суханони носазо гуфтанду** бизаданду **биранҷониданд** [14, с.54]. → *суханони носазо гуфтанд = биранҷониданд*;
4. Шабе дар хидмати падар, алайҳирраҳма, нишаста будам ва ҳама шаб **дида бар ҳам набаста** ва Мусҳафи азиз дар канор гирифта ва тоифае гирди мо **нахуфта** [14, с.73]. → *дида бар ҳам набастан – нахуфтан*.

Дар мисолҳои боло ибораи **китоби мачид** бо вожаи **Қуръон**, ВФ **рӯй дарҳам кашидан** бо ВЛ **ранҷидан**, **суханони носазо гуфтан** бо **ранҷонидан**, **дида бар ҳам набастан** бо **нахуфтан**, **чашм бар ҳам задан** бо феъли **рафтан** (ба маъноӣ «вафот кардан») ҳаммаъно гардидаанд.

Чи тавре маълум аст, фразеологизмҳо аз ҷиҳати сохт нисбат ба калимаҳо мураккабтар буда, аз ҷиҳати обуранги услубӣ ва устувории рехтагии таркибашон тафовут доранд. Дар ин навъи ҳаммаъноӣ воҳиди луғавӣ ҳамавақт дар услуби умумиистеъмоли қорбаст мегардад.

Маҳорати нотакрори адиб дар дубайтии зерин низ баръало мушоҳида мегардад. Масалан, дар матни зерин ӯ матлабро зина ба зина ифода кардааст, яъне *малик бо шунидани хабар дар қаҳр шуд, аз ҳад зиёд ба ғазаб омад ва ҳашмгин шуд*:

5. Маликро чунон гарм кард ин хабар,
Ки **ҷӯшаш баромад** чу марчал ба сар [13, с.28].

Маликро гумони баде рост шуд,

Зи савдо бар ӯ **ҳашмгин** хост **шуд** [13, с.29]. → *ҷӯшаш баромад = ҳашмгин шуд*.

Адиб дар намунаи мисоли мазкур ҳолати руҳии шахсро зина ба зина тасвир намуда, эҳсосро тадричан шиддат ва авҷ мебахшад. Фикр, ҳолат ё воқеа аз сатҳи паст оғоз шуда, ба натиҷаи баланд мерасад, ки онро дар илми забоншиносӣ сохтори градатсионӣ ё дараҷабандӣ меноманд. Шоир бо мақсади таъсирбахш тасвир намудани ҳолати руҳии персонаж (малик) аз ин усул истифода кардааст.

Боиси зикр аст, ки Шайх Саъдӣ бо ҳадафҳои гуногуни услубӣ калима ва фразеологизмҳои ҳаммаъноиро интихоб ва истифода кардааст.

2. **Муродифоти луғавию фразеологгии нисбӣ.** Маъноӣ луғавии калима ва маъноӣ фразеологизм бо ҳамдигар як дараҷа мутобиқат намуда, муродифоти луғавию фразеологӣ нисбиро ташкил медиҳанд.

Чунончи, дар мисоли зерин ВФ **хун ба фатво рехтан** бо ВЛ **куштан** ҳам аз ҷиҳати маъноӣ ва ҳам аз нигоҳи мансубияти грамматикӣ мувофиқат мекунад:

1. *Хун ба фатво рехтан = куштан* [13, с.33];

Дар мисолҳои зерин фразеологизми **даври умр мунқазӣ гашт**, ки маъноӣ «ба поён расидани умр»-ро ифода мекунад, бо ВЛ **бигзашт** (ба маъноӣ «вафот кард»), **ба хун дарсупурдан** бо вожаи **куштан**, ВФ **дасти татовул ба моли раият дароз кардан** бо ВЛ **ҷавру азият кардан**, таркиби **дилошуфта будан** бо ВФ **шӯр дар сар доштан** дар матн муносибатҳои муайяни маъноӣ зоҳир менамоянд:

2. Падар чун **даври умраш мунқазӣ гашт**,
Маро ин як насихат карду **бигзашт** [14, с.218]. → *даври умраш мунқазӣ гашт = бигзашт*;
3. Акнун падару модар бар иллати хутоми дунё маро **ба хун дарсупурданд** ва қозӣ ба **куштanam** фатво дод ва султон масоили ҳеш андар ахлоқи ман ҳамебинад, ба ҷуз Худои азза ва ҷалла паноҳе намебинам [14, с.50]. → *ба хун дарсупурданд = куштанд*;

4. Якеро аз мулуки Ачам ҳикоят кунанд, ки **дасти татовул ба моли раият дароз карда буд** ва **чавру азият карда**, то ба чое, ки халқ аз мақоиди феълаш ба ҷаҳон бирафтанд ва аз қурбати ҷавраш роҳи ғурбат гирифтанд [14, с.29]. → *дасти татовул ба моли раият дароз кардан = чавру азият кардан*;
5. Оварданд, ки... ҷавоне бар сари ин майдон мутовимат менамояд, хуштабъу ширинзабон ва суҳанҳои латиф меғӯяду нуктаҳои бадеъ аз ӯ мешунаванд ва ҷунин маълум мешавад, ки **дилошуфта асту шӯре дар сар дорад** [14, с.149]. → *дилошуфта будан = шӯре дар сар доштан*.

Дар низомии забон ВФ ва калима унсурҳои гуногунтаркиб ба ҳисоб рафта, ҳар яке вазифаҳои худро дорост: «Алокаи системавии воҳиди фразеологӣ бо воҳиди луғавӣ характери нисбӣ ва ҷузъӣ дорад, барои он ки онҳо табиатан унсурҳои гуногунтаркиби система мебошанд: вазифаи семантикаи калима аз он иборат аст, ки маънои онро ишора намояд. Вазифаи фразеологизм, пеш аз ҳама, характеристикаи онро дода, образнокиро таъмин кардан аст» [8, с.58-59]. Илова бар ин, муродифоти зикршуда бо тобиши нозуки маъноӣ, мансубияти услубӣ, ифоданокӣ, хусусияти тасвирий ва доираи истифода аз ҳамдигар мекунанд.

Шайх Саъдӣ ба хоҳири худдорӣ аз такрори як вожа ё ифода, ҳамчунин, бо тақозои назм (дар порчаҳои шеърӣ) онҳоро қор фармудааст, ки ҳар қадом матлаби адибро возеҳу нишонрас ифода кардаанд. Аз тарзи истифодаи воҳидҳои луғавию фразеологӣ маълум мегардад, ки адиб дар қорбурди онҳо маҳорати хос доштааст.

Муродифоти ВЛ ва муродифоти ВФ ҳамчун падидаҳои мустакли забонӣ ҳар яке дорои вижаҳои хоси худ ва мақсади қорбурди худро доранд. Масалан, муродифоти луғавӣ ба хоҳири гурез аз такрори як вожа, пайҳам истифода бурдани муродифоти луғавӣ бо мақсади таъкиди маъно, ифодаи муносибатҳои мухталиф, дақиқ ифода кардани матлаб, муродифоти матнӣ ба хоҳири тасвиринокии суҳан, муродифоти ҷуфт ҷиҳати тақвияти маъно ва саҳеҳ баён намудани матлаб [9, с.33] истифода мегарданд. Муродифоти ВФ ба нутқи персонаж образнокӣ ва ҷаззобиятро зам намуда, бо мақсади таъкиди маъно, худдорӣ аз такрори бемаврид, дақиқ ифода кардани маъно ва пурра кардани маънои якдигар [10, с.31-35] қор бурда мешаванд. Вале муродифоти калима бо ВФ, ки «муродифи нисбӣ» ё гуногунсатҳ ҳисобида мешаванд, дар матн муносибатҳои муайяни маъноӣ зоҳир менамоянд, ки ба як парадигмаи семантикӣ табдил ёфтаанд. Дар ин парадигма мавқеи марказиро воҳидҳои ишғол мекунанд, ки байни ҳам муносибати ҳаммаъноӣ доранд. Тавсифи муфассали маъноии воҳидҳои муродиф имкон медиҳад, ки сохтори маъноии ҳар як калима ва ВФ дақиқ қарда шавад ва дар шакли саҳеҳ пешниҳод гардад.

Хулоса. Аз таҳлили маводи ғирдомада метавон хулоса намуд, ки ҳам воҳиди фразеологӣ ва ҳам калима ҷой ва мавқеи истифодаи худро дорад: калима вазифаи номинативиро иҷро мекунад, аммо дар воҳидҳои фразеологӣ дар ҷойи аввал образнокӣ, ифоданокӣ ва ҷаззобият меистад. Муродифоти луғавӣ маъноро ошкор, бидуни обуранг, ВФ пӯшида – дар заминаи як лавҳаи рӯзгор, ҳодиса ва воқеа ифода менамоянд. Аз нигоҳи сохтор дар муродифоти луғавӣ калима бо калима, калима бо таркиб, таркиб бо таркиб ҳаммаъноӣ зоҳир мекунанд. Дар муродифоти фразеологӣ калимаву таркиб бо ВФ, ҳамчунин, ВФ бо воҳиди баробари худ муродиф мешаванд.

Шайх Саъдӣ дар осори мазкур бо мақсади гуногуни услубӣ калима ва фразеологизмҳоро, ки аз нигоҳи маъно наздиканд, интиҳоб ва мавриди истифода қарор додааст. Ҳадафи асосии нависанда аз қорбурди ин навъи муродифот ҷунин аст:

1. Дақиқ ва саҳеҳ баён намудани матлаб;
2. Тақвияти мазмуни якдигар;
3. Таъкиди маъно;
4. Худдорӣ аз такрори айнан як воҳид;
5. Таъмин намудани образнокӣ;
6. Таъсирбахш тасвир намудани ҳолати руҳии қаҳрамону персонаж ва ҳодисаву рӯйдод.

Дар воқеъ, интиҳоби дуруст ва истифодаи мақсадноки калимаву ифодаҳои шаклан гуногун, вале мазмунан ба ҳам наздик аз маҳорат ва истеъдоди баланди суҳанвари адиб ва эҷодқор дарак дода, забони асарро дилнишин ва ҷозибанок мегардонад.

АДАБИЁТ

1. Авалиани Ю.Ю. Слово и фразеологизм в иранских языках / Ю.Ю. Авалиани // Вопросы фразеологии. Труды Самаркандского гос. ун-та. – Самарканд, 1970. – 194 с.
2. Камолиддинов Б. Ҳусни баён / Б. Камолиддинов. – Душанбе: Маориф, 1989. – 117 с.
3. Кодухов В.И. Рассказы о синонимах / В.И. Кодухов. Ленинградское отделение. – Ленинград, 1971. – 122 с.
4. Коркина Ю.Е. Синонимические отношения фразеологических единиц и слов в современном русском языке: автореферат дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Ю.Е. Коркина. – Великий Новгород, 2005. – 273 с.
5. Мачидов Ҳ. Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик / Ҳ. Мачидов. – Душанбе, 1982. – 102 с.
6. Мирзоева М.М. Лексическая и фразеологическая синонимия в художественных произведениях С. Айни. Монография / М.М. Мирзоева. – Душанбе: Олами дониш, 2017. – 398 с.
7. Мухаммадиев М. Лексикаи забони адабии тоҷик / М. Мухаммадиев, Ҳ. Талбакова, Ю. Нурмахмадов. – Душанбе, 1997. – 189 с.
8. Назарова З.А. Муродифоти луғавӣ ва грамматикӣ феъл дар «Гулистон»-и С.Шерозӣ: рис ... номзади илмҳои филологӣ: 10.02.22 / З.А. Назарова. – Душанбе, 2009. – 156 с.
9. Назарова З.А. Услуби фардии Саъдии Шерозӣ дар истифодаи муродифоти луғавӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – 2025. – №2. – С.24-34
10. Назарова З.А. Мавқеи воҳидҳои фразеологӣ дар асарҳои Саъдии Шерозӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – 2025. – №5. – С.30-39
11. Нихмонова Р.М. Муродифтавии калима бо воҳидҳои фразеологӣ дар публитсистикаи С. Айни: рис.... номз. илм. филологӣ: 10.02.01 / Р.М. Нихмонова. – Душанбе, 2021. – 183 с.
12. Попов Р.Н. Фразеологизмы современного русского языка с архаичными значениями и формами слов / Р.Н. Попов. – М.: Высшая школа, 1976. – 199 с.
13. Саъдии Шерозӣ. Бӯстон. Таҳияи С.Сиддиқов. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2008. – 292 с.
14. Саъдии Шерозӣ. Гулистон. Таҳияи С.Сиддиқов. – Душанбе: Маориф, 2014. – 247 с.
15. Фёдоров А.В. Основы общей теории перевода. Учебное пособие / А.В. Федоров. – М.: Высшая школа, 1983. – 304 с.
16. Шанский Н.М. Фразеология современного русского языка: Учеб. пособие для вузов по спец. «Русский язык и литература» / Н.М. Шанский. – 4-е изд., испр. и доп. – СПб: Специальная литература, 1996. – 191 с.

ТАНОСУБИ КОРБАСТИ МУРОДИФОТИ ВОҲИДҲОИ ЛУҒАВИЮ ФРАЗЕОЛОГӢ ДАР ОСОРИ САЪДИИ ШЕРОЗӢ

Мақола ба таҳлили муродифоти воҳидҳои луғавию фразеологӣ дар заминаи осори бунёдии қарни XIII – «Гулистон» ва «Бӯстон»-и Саъдии Шерозӣ, бахшида шудааст. Муаллифи мақола зикр кардааст, ки фразеологизмҳо аз нигоҳи ифодаи маъно ба калимаҳо наздикӣ доранд, аз ин рӯ, онҳо бо воҳидҳои луғавӣ муносибати муродифӣ пайдо мекунанд. Яъне калима бо воҳиди фразеологӣ дар матн як маънои умумӣ ба ҳам наздик зоҳир менамояд. Муродифоти луғавию фразеологӣ дар матн ба як парадигмаи семантикӣ табдил меёбанд. Дар ин парадигма мавқеи марказиро воҳидҳои ишғол мекунанд, ки байни ҳам муносибати муродифӣ доранд. Танҳо фарқият дар он аст, ки семантикаи калима маънои онро ифода мекунанд, вале вазифаи фразеологизм, пеш аз ҳама, зиндаву рангин гардонидани нутқ ва таъмин кардани образнокии сухан мебошад. Муаллиф муродифоти луғавию фразеологӣ осори Саъдиро таҳлил намуда, онро ба мутлақ ва нисбӣ тасниф намудааст. Дар ҳулоса зикрӣ он меравад, ки муродифоти луғавию фразеологӣ дар асарҳои Саъдии Шерозӣ мавқеи ҳоса дошта, бо мақсади дақиқ ва саҳеҳ баён намудани матлаб, худдорӣ аз такрори айнан як воҳид, таъкиди маъно, тақвияти мазмун, инчунин таъмин намудани образнокӣ, пуробуранг ва зинда намудани нутқи персонажҳои асар истифода шудаанд.

Калидвожаҳо: муродифот, воҳидҳои фразеологӣ, воҳидҳои луғавӣ, маънои умумӣ, муносибатҳои маъноӣ, пурра намудани мазмун, образнокӣ.

СООТНОШЕНИЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СИНОНИМОВ ЛЕКСИЧЕСКИХ И ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ СААДИ ШИРАЗИ

Статья посвящена анализу синонимов лексических и фразеологических единиц, рассматриваемых в контексте фундаментальных произведений XIII века «Гулистан» и «Бустан» Саади Ширازی. Автор отмечает, что с точки зрения выражения значения фразеологические единицы подобны словам, следовательно, они находятся в аналогичных отношениях с лексическими единицами, то есть слово и фразеологизм в тексте имеют одинаковое значение. Лексические и фразеологические выражения в тексте раскрывают определенные смысловые отношения и становятся семантической парадигмой. В этой парадигме центральное положение занимают единицы, находящиеся в сравнительном родстве друг с другом. Разница лишь в том, что семантика слова выражает её значение, а функция фразеологии – прежде всего, сделать речь живой и красочной, обеспечивать образность. Автор классифицирует лексические и фразеологические синонимы, встречающиеся в произведениях Саади, на абсолютные и относительные. В заключении он отмечает, что лексические и фразеологические синонимы занимают особое место в произведениях Саади Ширازی и используются для того, чтобы избежать повторения одних и тех же единиц, подчеркнуть смысл, точно и достоверно представить

содержание, дополнить его, а также добавить образность, колорит и оживить речь персонажей в произведении.

Ключевые слова: синонимы, фразеологические единицы, лексические единицы, общее значение, смысловые отношения, дополнить содержание, образность.

THE RATIO OF LEXICAL TO PHRASEOLOGICAL SYNONYMS IN THE WORKS OF SAADI SHIRAZI

The article is devoted to the analysis of synonyms of lexical and phraseological units considered in the context of the fundamental works of the 13th century «Gulistan» and «Bustan» by Saadi Shirazi. The author of the article notes that from the point of view of expressing meaning, phraseological units are similar to words, therefore, they are in analogous relationships with lexical units, that is, a word and a phraseological unit in a text have the same meaning. Lexical and phraseological expressions in the text reveal certain semantic connections and become a semantic paradigm. The central place in this paradigm is occupied by units that are in a comparative relationship to each other. The only difference is that the semantics of a word expresses its meaning, and the function of phraseology is, first of all, to make speech lively and colorful, to provide imagery. The author classifies lexical and phraseological synonyms of Saadi's works into absolute and relative types. In conclusion, he notes that lexical and phraseological synonyms occupy a special place in the works of Saadi Shirazi and are used to avoid repetition of the same units, emphasize the meaning, to present the content accurately and reliably, supplement the content, and also add imagery, color and enliven the speech of the characters in the work.

Keywords: synonyms, phraseological units, lexical units, general meaning, semantic relationships, supplement the content, imagery.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Назарова Зарина Абдухамитовна* – докторанти кафедраи таърихи забон ва типологияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** (+992) 900-11-06-06.

Сведения об авторе: *Назарова Зарина Абдухамитовна* – докторант кафедры истории и типологии языка Таджикского национального университета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **Телефон:** (+992) 900-11-06-06.

Information about the author: *Nazarova Zarina Abdukhamitovna* – Doctoral student of the Department of History of Language and Typology of Tajik National University. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **Phone:** (+992) 900-11-06-06.

Мақола ба редакция ворид шуд: 30.04.2026
Аз тақриз баргашт: 29.05.2026
Ба чоп тавсия шуд: 23.08.2026

БА ВАЗИФАИ ПУРКУНАНДА ОМАДАНИ ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГӢ

Розиқов Ф.Ғ.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Муқаддима. Миёни воҳидҳои забон воҳидҳои фразеологӣ мавқеи хоса дошта, бо сохтор ва мундариҷаи маъноии худ аз дигар гурӯҳҳо тафовут доранд. Воҳидҳои фразеологӣ забони тоҷикӣ унсурҳои муҳими забони адабӣ ва фарҳанги миллии ба ҳисоб мераванд, зеро онҳо на танҳо гуфторро пурмазмун ва зебо мегардонанд, балки таҷрибаи зиндагии мардуми тоҷикро дар худ инъикос мекунанд. Онҳо ифодаҳои рехтаву устувори забон буда, аксаран бо маънои маҷозӣ, яъне маънои фразеологӣ қорбаст мешаванд. Аз ин ҷост, ки онҳо ҳамчун воҳидҳои доройи маъноӣ ягона барои ифодаи мафҳуми муайян истифода мешаванд [11; 12].

Воҳидҳои фразеологӣ забони тоҷикӣ дар қолабҳои гуногуни ибора, таркиб ва ҷумла созон ёфтаанд. Аз ин ҷихат, зарурати таҳқиқи вижагиҳои нахвӣ ин гурӯҳи воҳидҳои забон пеш омада, натиҷаҳои он метавонад дар мавриди алоқамандии боз ҳам бештари илмҳои фразеология ва нахв заминаи мусоидеро фароҳам оварад. Мавзӯи ба вазифаи аъзои ҷумла омадани ВФ гуногунпахлу ва доманадор буда, омӯзишу паҷуҳиши он аз аҳамият ҳолӣ нест.

Дар мақола аз усулҳои таҳлили сохторӣ, маъноӣ ва муқоиса истифода шуда, баррасии вижагиҳои нахвӣ воҳидҳои фразеологӣ забони адабии муосири тоҷикӣ нуктаи меҳварии онро ташкил додааст.

Қисмати асосӣ. Дар забоншиносии тоҷик омӯзиши ҷанбаҳои гуногуни назарияи фразеология бо номи забоншиносии маъруф Ҳ. Маҷидов иртибот дорад. Муҳаққиқ дар силсилаи асарҳо [11; 12; 13] ва мақолаҳояш ба масъалаҳои маъноӣ, сохтор, таркиби фразеологизмҳои тоҷикӣ таваҷҷуҳ намуда, манбаи баромад ва қонуниятҳои ташаккули онҳоро мавриди баррасӣ қарор додааст [9; 11]. Аз ҷумла, дар дастури таълимии «Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик» [12] дар қатори яклухтмаъноӣ, устувории таркиб, тамоюли умумихалқӣ доштан яклухт ба як вазифаи нахвиро иҷро кардани ВФ ишора кардааст.

Зикр кардан бамаврид аст, ки дар мавриди таҳқиқи масъалаҳои мухталифи ВФ забоншиносии рус пешсаф буда, собиқаи бештаре дорад. Омӯзиши масъалаҳои гуногуни фразеологияи забони ҳозираи тоҷикӣ баъд аз интишори мақолаҳои академик В.В. Виноградов оғоз гардида буд [2, с.6-10].

Доир ба паҳлуҳои фразеологияи тоҷик ҷандин мақола ва осори илмӣ арзишманд ба миён омадаанд, ки мо таҳлили онҳоро дар ин мақола зарур намешуморем. Танҳо ба он асарҳои илмӣ таваҷҷуҳ хоҳем намуд, ки ба мавзӯи мавриди таҳқиқи мо рабте доранд. Дар таҳқиқоти арзишманди забоншиносии маъруф Носирҷон Маъсумӣ «Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик», ки ба таҳқиқи забон ва услуби повести С.Айнӣ «Марги судхӯр» бахшида шудааст, дар хусуси вазифаҳои нахвӣ ВФ ҷизе гуфта нашуда бошад ҳам, дар бораи сохтори онҳо баъзе ишораҳо ҷой доранд [14, с.188-189].

Доир ба вазифаҳои нахвӣ ибораҳои рехтаи забони тоҷикӣ дар китобҳои дарсии нимаи дууми асри гузашта баъзе маълумотро пайдо кардан мумкин аст. Масалан, дар фасли ҳолшарҳкунандаи китоби дарсии мактабҳои олии «Забони адабии ҳозираи тоҷик» бо ВФ ифода ёфтани ҳоли тарзи амал, монандӣ ва замон қайд шудааст [4].

Дар монографияи забоншинос Б. Камолиддинов «Забон ва услуби Ҳаким Карим» [6, с.131-132], ҳамчунин, грамматикаи илмӣ академии забони адабии ҳозираи тоҷикӣ, асари Б.Н. Ниёзмӯҳаммадов, Ш. Рустамов «Баъзе масъалаҳои синтаксиси забони адабии ҳозираи тоҷик» [20, с.16-17], дар китоби дарсии мактабҳои олии – «Забони адабии ҳозираи тоҷик» оварда шудааст [4], М.Ф. Исмаилов дар қисми дууми асараш «Очеркҳои грамматикӣ оид ба ҳолшарҳкунандаҳо дар забони адабии ҳозираи тоҷик» [5, с.40] низ маълумоти мухтасаре доир ба вазифаҳои нахвӣ ВФ, аз ҷумла, ба вазифаи сараъзо ва баъзе аъзоҳои

пайрав омадани онҳо зикр ёфтааст [4, с.120]. Чунин маълумот дар васоити таълими забоншинос М.Норматов бо зикри чанд намуна оварда мешавад [17, с.107].

Дар асари Ю.А.Рубинчик «Основы фразеологии персидского языка» [19] ва монографияи фразеологи маъруф Ҳ.Маҷидов «Фразеологическая система современного таджикского литературного языка» [9] ВФ ба гурӯҳҳои номии феълӣ ва аз лиҳози сохтори нахвӣ дар рисолаи Ю.А. Рубинчик ба ду навъ: дар қолаби ибора ва ҷумла, дар рисолаи Ҳ. Маҷидов ба се навъ: дар қолаби ҷумла, ибора ва таркибҳои ҷуфт ифода ёфтани ВФ-и забонҳои форсӣ тоҷикӣ ҷудо карда шудаанд.

Таҳқиқоти махсуси илмӣ, ки дар он вазифаҳои нахвӣи воҳидҳои фразеологии забони тоҷикӣ мавриди омӯзиш қарор гирифтааст, рисолаи номзодии муҳаққиқ Ҳ. Ҷалилов «Хусусияти сохтори семантикӣ ва синтаксисии воҳидҳои фразеологӣ дар забони адабии муосири тоҷик» мебошад, ки дар боби дууми он вазифаҳои нахвӣи воҳидҳои фразеологӣ баррасӣ шудааст [23]. Муаллиф ВФ-ро гурӯҳбандӣ карда, вазифаҳои нахвӣи онҳоро мухтасар шарҳ медиҳад. Ҳамчунин, мақолае зери унвони «Ба вазифаи аъзоҳои ҷумла омадани воҳидҳои фразеологӣ» низ ба таърифи расонидааст [22].

Баъдан муҳаққиқ дар ҳаммуаллифӣ бо забоншиносон М.Мақсудов ва Ф. Зикриёев дастури ёрирасони таълимиро таҳти унвони «Дар бораи воҳидҳои фразеологӣ ва вазифаи синтаксисии онҳо» (ба ёрии студентони мактабҳои олии) ба таърифи мерасонад [10].

Дар ин дастури таълимӣ, ки муаллифонашон забоншиносон Т.Мақсудов, Ф.Зикриёев ва Ҳ.Ҷалилов мебошанд, зери унвони «Дар бораи воҳидҳои фразеологӣ ва вазифаи синтаксисии онҳо» як боб ҷудо гардида, доир ба вазифаҳои нахвӣи ВФ маълумоти мухтасар дода шудааст. Дар ин боб ба қадом нахвӣҳои маъноӣ грамматикӣ ифода ёфтани ҳар қадом аъзои ҷумла (мубтадо, хабар, муайянкунанда, пуркунанда, ҳол ва ҳелҳои он) таҳлилу таҳқиқ шудааст.

Дар таълифоти забоншинос Б. Камолиддинов «Муродифоти ибораҳои исмӣ ва ҷумлаҳои сода дар забони адабии муосири тоҷик» доир ба вазифаҳои нахвӣи ВФ баъзе ишораҳо ҷой доранд [7, с.192-193].

Як силсила мақолаҳои илмӣ муҳаққиқон, аз ҷумла С. Сабзаев «Дар бораи як вазифаи синтаксисии ибораҳои фразеологӣ» [21, с.24-25] ва М. Қурбонов «Омӯзиши мавзӯи фразеологизмҳо» [8, с.24-25] ба мавзӯи вазифаҳои нахвӣи воҳидҳои фразеологии забони тоҷикӣ бахшида шудаанд.

Дотсент М. Нурматова дар боби дууми рисолаи илмӣ худ оид ба ифодаи пуркунанда бо ибораҳои рехтаи масдарӣ ёдовар шудааст. Муаллифи рисола вазифаҳои нахвӣи воҳидҳои фразеологии феълиро ҳадафи асосии таҳқиқоти илмӣ худ қарор додааст. Табиист, ки дар чунин рисолаҳои илмӣ вазифаҳои нахвӣи воҳидҳои фразеологӣ ба пуррагӣ баррасӣ нашудаанд, зеро самти таҳқиқи муаллиф танҳо фразеологизмҳои феълии забони тоҷикӣ ва хусусиятҳои нахвӣи онҳо мебошад [18].

Ҳамин тариқ, дараҷаи таҳқиқи вазифаҳои нахвӣи ВФ нишон дод, ки мулоҳизаҳои олимон дар ин самт ғуноғун аст ва ҷанбаҳои назариявӣ амалии ВФ тақозо мекунад, ки вазифаҳои нахвӣи онҳо мукаммал омӯхта шаванд.

Воҳидҳои фразеологӣ, ки як ҷузъи муҳими ҷумлаи содари ташкил медиҳанд, метавонанд дар мавқеҳои ғуноғуни он ба вазифаи ин ё он аъзои ҷумла оянд. Чунин ҳолат далели он аст, ки фразеологизмҳо на танҳо воҳидҳои маъноӣ, балки воҳидҳои грамматикӣ низ ҳастанд. Ба вазифаи пуркунанда омадани воҳидҳои фразеологӣ дар сохтори ҷумлаи сода ҳодисаи нодир буда, ин ҳолат ба вазифа ва воситаҳои алоқии миёни пуркунанда бо дигар аъзоҳои ҷумла иртибот дорад. Оид ба пуркунанда ва моҳияти забонии он дар забоншиносии тоҷик қорҳои зиёде анҷом ёфтаанд. Муҳаққиқони нахвӣинос, аз қабилӣ Б. Ниёзмӯҳаммадов, М. Қосимова, Н. Бозидов [1], Ф. Исмаилов [5], М. Норматов, Т. Мақсудов, Ф. Зикриёев, Ҳ. Ҷалилов [10] ва дигарон воқеа ба ин аъзои ҷумла андешаҳои ҳешро дар доираи асару мақолати ҷудогона пешниҳод намудаанд.

Муқаррар шудааст, ки пуркунанда объектеро нишон медиҳад, ки амали бо феъл ифодашудаи ҷумла бевосита ва ё бавосита ба он меғузарад. Он миёни аъзоҳои пайрави ҷумла мавқеи ҳосса дошта, мазмунӣ ҷумларо пурра менамояд. Пуркунанда дар забони тоҷикӣ мувофиқи аломатҳои грамматикӣ, тобишҳои маъноӣ ва аз рӯйи бо хабари ҷумла муносибат доштан ба ду навъ ҷудо мешавад: бевосита ва бавосита [3; 4].

Пуркунандаи бевосита метавонад аъзои пайрави нисбатан мустақил ва ё тамоман тобеи хабари чумла бошад. Он объектеро ифода мекунад, ки ҳаракати хабари чумла ба он равона карда шудааст. Ба таври дигар, ин навъи пуркунанда ҳаракати феъли гузарандаро дар бар мегирад ва аз тарафи он идора карда мешавад. Пуркунандаи бевосита барои муайян кардани феъли гузаранда зарур ва лозим буда, ба саволҳои киро?, чиро?, чӣ? ва кӣ? ҷавоб мешавад [5].

Дар ташаккули пуркунандаҳои бевосита пасоянди **-ро** мавқеи муайян дорад. Чунонки маълум аст, пасоянди мазкур дар забони тоҷикӣ, асосан, ифодакунандаи мафҳуми бевосита мебошад. Дар муайян намудани нақши объектии пасоянди **-ро** маънои хабари чумла ва дар кадом навъи феъл (монда ё гузаранда) омадани он мавқеи ҳалкунанда дорад. Маҳз аз маънои хабари чумла муқаррар мегардад, ки пасоянди

-ро кадом навъи пуркунандаи бевосита: суратёфта ё суратнаёфтaro ифода намудааст. Мазмун хабари чумла дар ин ҳолат нақши ҳалкунанда дошта, он таъин менамояд, ки пасоянди **-ро** ифодакунандаи кадом навъи пуркунандаи бевосита мебошад. Чунончи, дар матнҳои зерин, ки пуркунандаҳои бевоситаи суратёфтаи онҳо тавассути таркибҳои ҷуфти фразеологӣ ифода шудаанд: Ҳушу ёд, **хобу хаёлашро** хизматгараҳ Карим рабуда буд [9, с.99]; Модар бо шунидани хабари дар беморхона будани Исроил **ақлу хушашро** гум кард [9, с.118]; Ман **калтаю кутӯҳи гапро** меғӯям, гӯш диҳед эшонҳо, ман Носирхитой, ҳамин хел одам, касе ба гапам гӯш надихад, овоз барорад, мекушам [9, с.159].

Пуркунандаи бавосита бошад, дар забони тоҷикӣ бо ҳиссаҳои гуногуни нутқ ифода ёфта метавонад. Воситаи муҳимми грамматикӣ пуркунандаи бавосита пешояндҳо мебошанд. Ин навъи пуркунандаҳо барои он бавосита меноманд, ки онҳо таркибан аз калимаҳои мустақил ва пешоянд иборатанд [22]. Яъне пешояндҳо бо ҳиссаҳои гуногуни нутқ омада, пуркунандаҳои бавоситарo ташкил медиҳанд. Пешояндҳо ҳам мисли пасояндҳо ифодакунандаи алоқаи грамматикӣ калимаҳо дар ибора ва ҷумлаҳо мебошанд. Аз ин рӯ, ҳангоми ифодаи пуркунандаҳои бавосита нақши пешояндҳо ба эътибор гирифтани лозим аст.

Ба вазифаи пуркунандаҳои гуногун кор фармудани шудани ВФ ҷолиб буда, таҳлили мукаммали нахвӣ ҷумларo тақозo менамояд. Муқаррар шудааст, ки пуркунандаҳои фразеологӣ дар таркиби ҷумла бо ёрии воситаҳои гуногуни грамматикӣ ба хабари чумла муносибат пайдо намуда, вазифаи муҳобиротии онро қувват мебахшанд. Дар сохтори ҷумлаи содаи забони тоҷикӣ мавқеи пуркунанда озод аст, азбаски он мазмунӣ ҷумларo пурра карда, ба хабар тобеъ мебошад, аксаран пеш аз он меояд. Масалан, дар ҷумлаҳои зайл: Ё меҳоҳӣ ягон бегона хона биёрам, сарфу харҷ кунам, маҳр диҳам, **нони хоидаамро** ба даҳони дигарон монам [10, с.22]. Вақти гуселаш ҳам **думи гапро** сар надод бобои Орзу [10, с.104].

Дар ин ҷумла воҳиди фразеологӣ **нони хоида** бо маънои «василаи зиндагӣ, хӯрок» ба вазифаи пуркунандаи бевоситаи суратёфта омадааст. Ин далели он аст, воҳидҳои фразеологӣ аз ҷиҳати сохтори нахвӣ ва тарзи алоқаи грамматикӣ бо калимаю ибораҳои дигари ҷумла ва воҳидҳои озоди нахвӣ тафовуте надорад.

Ба вазифаи пуркунандаи бевосита омадани воҳидҳои фразеологӣ. Пуркунандҳои бевосита метавонанд дар дохили ҷумла бо воҳидҳои фразеологӣ ифода ёбанд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар ин вазифа бештар ибора ва таркибҳои ҷуфти фразеологӣ фаъоланд. Аз қабилӣ: Чор сӯм зиёдтар дода гуфтам, ки очета то ҳуди Ромит, то дами хонаи падараш бурда монад, **бору бунашро** бардорад, ёрӣ расонад [10, с.20]; Бобои Кабир ноилоҷ монд, **кӯчу бандашро** баста бо аҳли оила ба деҳа баргашт [10, с.22]; Ин селоб имрӯз ё пагоҳ **буду набудашро** шуста мебарад [10, с.29]; Ў **рӯзи сиёхро** ба сарам овард [10, с.47]; Бачам, Мухриддин, шунидам, сари вазифа шудай, муборак!, - гуфт ва баъд, **арзи дилашро** баён кард [10, с.67]; Ниёзов вайро насихат дода, **оташи ғазабашро** паст карданӣ шуд [10, с.49]; **Заҳру зукумро** хӯрад [10, с.24].

ВФ-и **бору бун** ба маънои *чизу чора, бори сафар, кӯчу банд – асбобу анҷоми хона, бору буна, буду набуд – сарват, амвол, рӯзи сиёҳ – киноя аз азобу машаққат, фалокат, тангдастӣ, арзи дил – роз, мақсад, ният, хоста, оташи ғазаб – ҳашм, ғазаб, заҳру зукум – ғаму дард* далолат мекунад.

Воҳидҳои фразеологӣ бо сохтори нисбатан сода ва маънои устувори худ нисбат ба дигар воҳидҳои забон бештар дар нутқи гуфторӣ ва бадеӣ ба назар мерасанд [13]. Аз ин рӯ, дар маводи ҷамъоваришуда бештари мисолҳо маҳз ибораҳои фразеологӣ ташкил медиҳанд. Тавре аз таҳлилҳо бармеояд, ибораҳои фразеологӣ дар ҷумла бештар ба вазифаи пуркунандаи бевосита меоянд. Онҳо аксаран пеш аз хабар меоянд ва шароити иҷрои амалро тавсиф мекунанд. Ҳамчунин, истифодаи ибораҳои фразеологӣ дар нақши пуркунандаи бевосита ба суҳан ҷанбаи услубӣ дорад, ба он ифоданокӣ, обуранги табиӣ ва таъсирбахшӣ зам менамояд. Онҳо ба гуянда имкон медиҳанд, ки ҳиссиёт, муносибат ва ҳолати ботиниро бо ифодаи маҷозӣ ва пурэхсос нишон диҳад.

Дар мисоли зерин ВФ-и **думи якдигарро кофтан** бо пасоянд-пешоянди **қатӣ** омада, вазифаи пуркунандаи бевоситаи суратёфтаро адо кардааст. Маънои ин ВФ-иро дар қолаби пуркунандаи бавосита низ ифода кардан мумкин аст: **думи якдигарро кофта** гаштан қатӣ // бо **думи якдигарро кофта** гаштан. Ин далели ғановатмандии воҳидҳои грамматикӣ забони тоҷикӣ мебошад: Ҳамроҳ бошем, дӯст бошем, **думи якдигарро кофта** гаштан қатӣ фоида намебинем [9, с.328].

Пуркунандаи бевоситаи суратнаёфта низ бо воҳидҳои фразеологӣ феълӣ ифода меёбанд. «Пуркунандаи бевоситаи суратнаёфта низ объекти амали гузарандаро нишон медиҳад, вале он мафҳуми умумиро ифода мекунад. Ин пуркунанда маъниро мушаххас накарда, ба таври умумӣ баён мекунад ва ба хабари ҷумла бо ёрии алоқаи ҳамроҳӣ тобеъ мегардад. Вай дар паҳлуи хабар ҷой гирифта, бо он дар якҷоягӣ як мафҳуми яклухти семантикиро ифода мекунад. Хабарҳои мазкур бе пуркунанда ноқис мебошанд. Пуркунандаи бевоситаи суратнаёфта одатан ба саволи чӣ? ва гоҳо ба саволҳои чӣҳо?, кӣ?, кӣҳо? ҷавоб мешавад» [17, с.65]. Ба ин вазифа бештар воҳидҳои фразеологӣ феълӣ ва исмӣ омада, дар паҳлуи хабар ҷой гирифтаанд: Бо хубӣ **ба дили ӯ роҳ ёфтан** беҳтар, як одами ҳукуматро ба ҷонибаш мекашад [9, с.101]; Баъдтар соли 1941 Эшон Азимхон ба ҷанг мераванд ва аз онҳо ба номи модари сиёҳбахт **хатти сиёҳ** меояд [9, с.148]; ... дар назди мардум дашном доданд, вайро ҷохил, **дасти рости аз чап фарқ намекардагӣ** гуфтанд ва кофир ҳукм карданд [9, с. 156]; Барои Наврӯз аз адои қарз дида, дар зиндон **ҷон супурдан** осонтар буд. **Ӯ ба тақдир тан дод** [9, с.387]; Аз он китоб **ҳаққи қалам** гирифта, ҳама донишҷӯёни гурӯҳамонро ба кулбааш, ки иҷоранишин буд, даъват кард [9, с.443]; Дигар насихат шунидан, «ба деҳа нарав» гуфта **ӯро аз роҳ заданашон** ба вай намефорад... [9, с.17].

Ба вазифаи пуркунандаи бавосита омадани воҳидҳои фразеологӣ. Ба вазифаи пуркунандаҳои бавосита кор фармуда шудани воҳидҳои фразеологӣ низ дар маводи ҷамъовардаамон мушоҳида шуд. Аксарияти чунин фразеологизмҳо бо пешояндҳо сурат мегиранд ва онҳоро метавон воҳидҳои фразеологӣ пешояндӣ низ ном бурд: **Ба хонаи ҳалол, ба сари фарзандонам** касам меҳӯрам, насибатон кунад [10, с.60].

Дар ҷумлаи боло ифодаҳои пешоянддори **ба хонаи ҳалол** ва **ба сари фарзандон** таркибҳои фразеологӣ буда, маънои модалӣ «ба тамоми арзишҳо, ҳастӣ касам хӯрдан»-ро доранд.

Дар ҷумлаҳои зерин низ ибораву таркибҳои ҷуфту пешояндӣ гуногун ба вазифаи пуркунандаҳои бавосита омада, аксари онҳо чун қоида пеш аз хабари ҷумла ҷойгир шудаанд. Чунин ҳолат бори дигар исбот менамояд, ки ҳатто дар қолаби воҳиди фразеологӣ ифода гардидани чунин навъи пуркунанда мавқеи ҷойгиршавии онро дар сохтори ҷумла тағйир намедиҳад. Ҷолиби диққат он аст, ки дар ин қолаб бештар пешояндҳои **ба** ва **аз** саҳмгузор буда, ҷузъи мустақили ин гуна таркибҳои пешояндиро таркибҳои ҷуфт ташкил медиҳанд. Аз қабилӣ **ба роҳи сулҳу салоҳ – бо роҳи ошӣ, мувофиқа; аз таҳти гап – асли мақсад, ҳулоса; аз арзу дод – шикоят, норозигӣ**. Соҳибаро **ба роҳи сулҳу салоҳ** овардани буд [10, с.60]; Суярро назди ӯ дида, **аз таҳти гап** огоҳ гашта буд [10, с.83]; Рабиев гоҳе ба ӯ пул меод. Мӯйсафеди падараш оё **аз арзу додҳои** инҳо хабардор аст? [10, с.74].

Таркибҳои фразеологӣ ҳамчунин метавонанд ба вазифаи дигар аъзоҳои ҷумла кор фармуда шаванд, аммо бештар аз ҳама онҳо дар таркиби ҷумлаи сода ба вазифаи пуркунандаи бавосита меоянд, зеро ифода гардидани онҳо бо пешояндҳои аслии гуногун (**ба, аз, бо, бар, дар, барои, то, назди ва ғайра**) вобаста мебошад. Пуркунандаи фразеологӣ бавосита робитаи хабарӣ ҷумларо бо ёрии пешояндҳо бо аъзои дигари он нишон дода, ҳамзамон маънои ҷумларо пурра мегардонад.

Дар натиҷаи таҳлили мавод муайян гардид, ки таркибҳои фразеологӣ дар ҷумла бештар ба вазифаи пуркунандаи бавосита меоянд, онҳо, одатан, бо ёрии пешояндҳо ё дигар воситаҳои грамматикӣ ба хабар алоқаманд шуда, ба кӣ ва ё чӣ тааллуқ доштани амалро ифода мекунад: **Аз гиряю нола** овозаш хаста, калобаи кабӯд барин шуда буд [10, с.83].

Ҳамчунин, таркибҳои фразеологӣ, ки ба вазифаи пуркунандаҳои гуногун меоянд, ба матн таъсири услубӣ расонда, мазмунӣ онро пуртаъсир, ифодаомез ва бадеӣ мегардонад. Масалан, фразеологизмҳои **аз дили пок**, **бо тамоми вучуд**, **аз сидқи дил** на танҳо тобиши маъноии амал, балки эҳсоси самимият, меҳнатдӯстӣ ва садоқатро низ нишон медиҳанд.

Дар осори К. Мирзоев ВФ ба вазифаи пуркунандаи бавосита омада, тавассути пешояндҳои **ба**, **аз**, **бо** ба хабар алоқаманд шудаанд. «Пешоянди «аз» дар ифодаи объект, замон, макон, сабаб ва тобишҳои гуногуни маъноӣ онҳо ширкат дорад, вале ин аломати ба ин гуна маъноҳо соҳиб будани пешоянди мазкурро нишон намерасонад» [17, с.70]. Чунончи: Шодмон аз **суханҳои сарбастаи** директор дар як дам **ба ҳазор кӯчаи ҳаёл рафт** [9, с.344]; Ҳама аз **захми забони** ӯ ҳазар дорад [9, с.387]; Ин **аз тағи дили** Мавлонбой буд [9, с.413]; Дар вақташ гуфта будам, ки аз ин **шайтони пойлӯч** эҳтиёт шавед, аз вай некӣ намебарояд, бовар накардед [9, с.415].

Пешоянди **ба** дар ифодаи тобишҳои маъноии гуногун ба эзоҳшавандаву эзоҳдиҳанда ёрӣ мерасонад: **Ба хурду калон** некӣ мекард, дил ба даст меовард, «бобо» мегуфтанд ӯро, «бобои Абдусалим» [9, с.28]; Даст ба чон, чону чигари вай, **ба нангу номуси** ӯ задаанд душманон [9, с.58]; ... ҳис мекардем, ки ба **шеърҳои хому хатали** ҳамсабақон дар дил меҳандид ва тамасхур мекард [9, с.437].

Пешоянди **бо** ҳамроҳиро ифода мекунад. Дар мисоли зерин ба ҳолати руҳии персонаж ишора кардааст: ... гуфт пас аз сукувати тулонӣ Мавлонбой бо **димоғи сӯхта** ва андаке худро ба даст гирифта, давом дод [9, с.393].

Воҳидҳои фразеологӣ дар вазифаи пуркунандаи бавосита на танҳо робитаро бо аъзои ҷумла таъмин мекунад, балки ба суҳан таъсири эҳсосӣ ва бадеӣ мебахшанд. Хусусияти асосии таркибҳои фразеологӣ дар он аст, ки онҳо устувор ва шахшуда мебошанд: ягон ҷузъи онҳоро наметавон иваз намуд. Агар яке аз ҷузъҳои таркибии онҳо бардошта ё иваз карда шавад, маъноӣ умумии воҳиди фразеологӣ вайрон мегардад.

Хулоса. Аз натиҷаи таҳлили мисолҳо маълум гардид, ки ба вазифаи **пуркунандаҳои фразеологӣ** дар ҷумла бештар ибораҳо ва таркибҳои фразеологӣ истифода мешаванд. Онҳо дар заминаи вазифаҳои нахвӣи пуркунанда таъсири ҳаракат ва амали ҷумларо нишон медиҳанд, ки ба объекти асосӣ нигаронида шудааст. Ҳамчунин, воҳидҳои фразеологӣ ба вазифаи пуркунандаҳои гуногун омада ҷанбаҳои эҳсосотӣ ва услубӣи ҷумларо тақвият бахшида, бо ин роҳ муассирии суҳанро таъмин мегардонанд. Маълум гардид, ки дар муқоиса бо дигар аъзоҳои ҷумла ибораву таркибҳои фразеологӣ дар нақши пуркунанда камтар истифода мешаванд. Чунин ҳолатро мо ба ифодаи номукаммалӣ мафҳуми образнок тариқи пуркунандаҳо дар сохтори ҷумла нисбат медиҳем, зеро дар қолаби пуркунандаҳои бевосита ва бавосита ғунҷондани сохтори ибораву таркибҳои фразеологӣ то андозае ғайриимкон ва маҳдуд мебошад.

Мақола дар доираи мавзӯ ва самти таҳқиқоти кафедраи забони адабии муосири тоҷикӣ факултети филология зери унвони «Таҳқиқ ва тасвири забони адабии муосири тоҷикӣ» (рақами қайди давлатӣ № 0122ТJ1369) таҳия гардидааст.

АДАБИЁТ

1. Бозидов Н. Пуркунандаи бавосита дар забони адабии ҳозираи тоҷик / Н.Бозидов. – Душанбе, 2000. – 168 с.
2. Виноградов В.В. Основные понятия русской фразеологии как лингвистической дисциплины. / Избранные труды. Лексикология и лексикография / В.В. Виноградов. – М.: Наука, 1977. – 260 с.
3. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. – Ҷ.1. – Душанбе: Дониш, 1985. – 365 с.
4. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. – Ҷ.2. – Душанбе: Дониш, 1986. – 372 с.
5. Исмаилов М.Ф. Пуркунандаи бевосита дар забони адабии ҳозираи тоҷик / М.Ф. Исмаилов. – Сталинобод: Учпедгиз, 1961. – 64 с.
6. Камолиддинов Б. Забон ва услуби Ҳаким Карим / Б. Камолиддинов. – Душанбе: Ирфон, 1967. – 131 с.

7. Камолиддинов Б. Синонимия субстантивных словосочетаний и простых предложений. – Душанбе, 2012. – 192 с.
8. Қурбонов М. Омӯзиши мавзуи фразеологизмҳо / М. Қурбонов // Мактаби советӣ. – 1978. – № 4. – С.24-25.
9. Маджидов Х. Фразеологическая система современного таджикского литературного языка / Х. Маджидов. – Душанбе, 2006. – 406 с.
10. Максудов Т. Дар бораи воҳидҳои фразеологӣ ва вазифаи синтаксисии онҳо / Т. Максудов, Ф. Зикриёев, Ҳ. Ҷалилов. – Душанбе, 1976. – 85 с.
11. Мачидов Ҳ. Аломатҳои фарқкунандаи воҳидҳои фразеологӣ забони тоҷикӣ / Ҳ. Мачидов // Масъалаҳои забони тоҷикӣ. – Душанбе: Ирфон, 1967. – С.61-78.
12. Мачидов Ҳ. Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик / Ҳ. Мачидов. – Душанбе, 1982. – 102 с.
13. Мачидов Ҳ. Ибораи фразеологӣ ва таркибҳои феълӣ / Ҳ. Мачидов // Мактаби советӣ. – 1986. – №2. – С.10-14.
14. Маъсумӣ Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик / Н. Маъсумӣ. – Сталинобод: Нашр.дав.тоҷ, 1959. – 295 с.
15. Мирзоев К. Нишони зиндагӣ / К. Мирзоев. – Душанбе: Адиб, 1993. – 496 с.
16. Мирзо К. Марги бегуноҳ / К. Мирзо. – Душанбе: Адиб, 2012. – 528 с.
17. Норматов М. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Синтаксис. – Душанбе, 2011. – С. 107.
18. Нурматова М. Вазифаҳои наҳвӣ ва баъзе вижагиҳои воҳидҳои фразеологӣ феълӣ дар забони адабии муосири тоҷикӣ: рис. номзадӣ / М. Нурматова. – Душанбе, 2022. – 175 с.
19. Рубинчик Ю.А. Основы фразеологии персидского языка / Ю.А.Рубинчик. – М: Наука, 1981. – 276 с.
20. Рустамов Ш. Мушкилоти синтаксис / Ш. Рустамов. – Душанбе: Маориф, 1998. – 125 с.
21. Сабзаев С.М. Дар бораи як вазифаи синтаксисии ибораҳои фразеологӣ / С.М. Сабзаев // Мактаби советӣ. – 1975. – №4. – С.24-26.
22. Ҷалилов Ҳ. Ба вазифаи аъзоҳои ҷумла омадани воҳидҳои фразеологӣ / Ҳ. Ҷалилов // Мактаби советӣ. – 1975. – №6. – С.22-24.
23. Ҷалилов Х. Структурно-семантические особенности и синтаксические функции фразеологических единиц в современном таджикском литературном языке: Авторефер. дис... канд. филол. наук / Х. Ҷалилов. – Душанбе, 1976. – 52 с.

БА ВАЗИФАИ ПУРКУНАНДА ОМАДАНИ ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГӢ

Дар мақола ба вазифаи пуркунанда омадани воҳидҳои фразеологӣ дар осори яке аз нависандагони хушсаликаи муосир – Кароматулло Мирзоев, таҳлил карда шудааст. Маълум мегардад, ки воҳидҳои фразеологӣ аз рӯи мансубияти ҳиссаинуткии худ, асосан, исмӣ, сифатӣ, феълӣ ва зарфӣ шуда, дар ҷумла ба вазифаи сараъзоҳо ва аъзоҳои пайрав омада метавонанд. Воҳидҳои фразеологӣ бо ёрии воситаҳои гуногуни грамматикӣ ба хабарӣ ҷумла муносибат пайдо карда, ҳамчун пуркунанда воқеъ мегарданд. Маълум гардид, ки ибораҳо ва таркибҳои фразеологӣ ба вазифаи пуркунандаҳои бевосита ва бавосита меоянд. Натиҷаҳои бадастомадаро дар мақола метавон ба чунин тарз хулоса намуд: қолаби ҷумлаҳои фразеологӣ барои ифодаи ин навъи пуркунандаҳо мувофиқ нест. Ибораҳои фразеологӣ дар ҷумла бештар ба вазифаи пуркунандаи бевосита меоянд. Онҳо аксаран дар паҳлуи хабарӣ ҷумла омада, шароити иҷрои амалро тавсиф мекунанд. Ҳамчунин истифодаи ибораҳои фразеологӣ дар нақши пуркунандаҳои фразеологӣ ба матн таъсири ҳосилушӯбӣ мебахшад, мақсади гуяндаро зинда ва ҷӯртар мегардонад. Онҳо ба гуянда имкон медиҳанд, ки ҳиссиёт, муносибат ва ҳолати ботиниашро ба таври образнок ошкор намояд. Таркибҳои фразеологӣ бошанд, дар ҷумла бештар ба вазифаи пуркунандаҳои бавосита меоянд. Онҳо одатан бо ёрии пешояндҳои воситаҳои дигарӣ алоқаи вобастагӣ ба хабар муносибат пайдо намуда, ба кӣ ва ё чӣ тааллуқ доштани амалро ифода мекунанд. Дар ташаккули чунин таркибҳои фразеологӣ бештар пешояндҳои **аз, ба, бо** ва **дар** саҳмгוזоранд.

Калидвожаҳо: грамматика, наҳв, аъзоҳои ҷумла, вазифаи наҳвӣ, пуркунанда, пуркунандаи бевосита, пуркунандаи бавосита, воҳиди фразеологӣ, таркибҳои фразеологӣ, ибораҳои фразеологӣ.

ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В РОЛИ ДОПОЛНЕНИЯ

В статье анализируется функционирование фразеологических единиц в роли дополнения в творчестве одного из талантливых писателей современности – Кароматулло Мирзоева. Установлено, что фразеологические единицы по своей частеречной принадлежности в основном бывают именными, прилагательными, глагольными и наречными и могут выступать в роли как главных, так и второстепенных членов предложения. С помощью различных грамматических средств фразеологические единицы соотносятся со сказуемым предложением и реализуются в роли дополнения. Установлено, что фразеологические единицы и сочетания функционируют как прямые и косвенные дополнения. Полученные результаты в статье можно сформулировать следующим образом: структура фразеологических предложений не всегда является подходящей для выражения данного типа дополнений. Фразеологические единицы в предложении чаще всего выполняют функцию прямого дополнения. Как правило, они располагаются рядом со сказуемым предложением и характеризуют условия осуществления действия. Также использование фразеологических единиц в позиции фразеологического дополнения придаёт тексту стилистическое звучание и делает цель говорящего живой и выразительной. Они позволяют образно выражать свои чувства, отношение и внутреннее

состояние. Фразеологические сочетания в предложении чаще всего выступают в роли косвенных дополнений. Как правило, они соотносятся со сказуемым с помощью предлогов или иных средств подчинительной связи и выражают принадлежность действия лицу или предмету. В образовании подобных фразеологических сочетаний наиболее активно используют предлоги **аз, ба, бо и дар**.

Ключевые слова: грамматика, синтаксис, члены предложения, синтаксическая функция, дополнение, прямое дополнение, косвенное дополнение, фразеологическая единица, фразеологические сочетания, фразеологические выражения.

THE FUNCTIONING OF PHRASEOLOGICAL UNITS AS OBJECT

This article analyzes the functioning of phraseological units as object in the works of one of the talented contemporary writers, Karomatullo Mirzoev. It is established that phraseological units, based on their part-of-speech affiliation, are primarily nominal, adjective, verbal, and adverbial, and can function as both primary and secondary parts of a sentence. Through various grammatical means, phraseological units are related to the predicate of a sentence and function as object. It is established that phraseological units and phraseological combinations function as direct and indirect object. The results obtained in the article can be formulated as follows: the structure of phraseological sentences is not always suitable for expressing this type of complement. Phraseological units in a sentence most often function as direct objects. Typically, they are located next to the predicate of a sentence and characterize the conditions under which the action is performed. The use of phraseological units as phraseological object also lends a stylistic resonance to the text and makes the speaker's purpose vivid and expressive. They allow for figurative expression of feelings, attitudes, and inner states. Phraseological combinations in a sentence most often act as indirect objects. They are typically related to the predicate by prepositions or other subordinate connections and express the attribution of an action to a person or object. The prepositions *az, ba, bo, and dar* are most frequently used in the formation of such phraseological combinations.

Keywords: grammar, syntax, sentence parts, syntactic function, object, direct object, indirect object, phraseological unit, phraseological combinations, phraseological expressions.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Розиқов Фирӯз Ғайратҷонович* – докторант (Ph.D)-и кафедраи забони адабии муосири тоҷикӣ Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** (+992) 904-27-64-64.

Сведения об авторе: *Розиков Фируз Гайратджонович* – докторант Ph.D кафедры современного таджикского литературного языка Таджикского национального университета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **Телефон:** (+992) 904-27-64-64.

Information about the author: *Rozikov Firuz Gayratjonovich* – Ph.D student of Department of Modern Tajik Literary Language, Tajik National University,. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. **Phone:** (+992) 904-27-64-64.

Мақола ба редакция ворид шуд: 07.05.2026

Аз тақриз баргашт: 12.06.2026

Ба чоп тавсия шуд: 23.08.2026

НАҚДЕ БАР ТАРҶУМАИ АРАБИИ «МАРГИ СУДХҶР»

Иброҳимзода С.И.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Муқаддима. Аз чор марҳилаи сайри таърихии тарҷумаи тоҷик: 1.Тарҷума аз забони арабӣ - аз оғози ҳокимияти араб то охири асри XI; 2. Тарҷума аз забони арабӣ ва забонҳои дигар дар асрҳои XVI-XIX; 3.Тарҷума аз забонҳои ғарбӣ ва 4.Тарҷума дар даври Истиқлол [15], ду давраи аввал аз ин давраҳои ҷоргона забони арабӣ ба унвони забони тарҷума ба тоҷикӣ баромад мекунад. Ҳарчанд дар нимаи аввали марҳалаи савум забони арабӣ дигар сарчашмаи асосии тарҷума ба забони тоҷикӣ ба шумор наравад ҳам, вале дар ин давра низ дар ҳавзаҳои гуногун ҳамчун забони илм шинохта мешуд. Аммо дар давраи ҳокимияти шуравӣ асарҳои бадеӣ аз забони тоҷикӣ ба арабӣ ва ё баръакс тавассути забони миёнарав, хусусан русӣ ва сипас форсӣ, тарҷума мешудаанд. Дар даври соҳибистиқлолӣ, аллакай, чандин асари илмӣ, таърихӣ ва бадеие дастраси хонандагон, чи бо тоҷикӣ ва чи бо араб, гаштааст, ки бевосита аз забони асл тарҷума шудаанд. Тарҷумаи «Марги судхӯр» ба забони арабӣ аз самарҳои соҳибистиқлолӣ мебошад, чаро ки ин китоб бевосита аз забони тоҷикӣ ба арабӣ тарҷума гаштааст.

Методи таҳқиқ. Дар навиштани ин мақола, пеш аз ҳама, методи тавсифӣ-таҳлилӣ истифода шудааст.

Дараҷаи омӯзиш ва наwgонии таҳқиқ. Дар арабшиносии тоҷик Т. Мардонӣ, С. Сулаймонов, А. Эмомов дар мавриди тарҷумаҳои арабии асарҳои тоҷикӣ бархе навиштаҳо дар сатҳи мақолаҳои илмӣ доранд, вале тарҷумаи арабии «Марги судхӯр» то омӯз аз диди донишмандони тоҷик канора мондааст. Аз ин рӯ, ҳар паҷуҳише, ки дар ин самт анҷом мешавад, аллакай, худ наwgонӣ аст.

Қисми асосӣ. «موت المرابي», ки тарҷумаи «Марги судхӯр» аст, аз ҷониби ду тарҷумон-омӯзгор Муҳаммад Алоуддин Мансур ва Абдулҳафиз Яъқуб Ҳичоб дар доираи «Лоихаи миллии тарҷума» ба арабӣ тарҷума ва соли 2003 тавассути «Маҷлиси олии фарҳангӣ» дар Қоҳира ба нашр расидааст. Тарҷумонони мазкур дар тарҷумаи асарҳои зиёде аз форсӣ ба арабӣ саҳм гузоштаанд. «Муҳаммад Алоуддин Мансур устои забонҳои шарқии Донишқадаи адабиёти Донишгоҳи Қоҳира буда, таълифоту тарҷумаҳои бисёре дар заминаи адабиёти форсӣ бар ҷой гузоштааст. Ин устод саҳме дар муаррифии нависандагон ва шоирони эронӣ ба дунёи араб ва тарҷумаи осори форсӣ дар ҳавзаҳои мухталифи шеър, дoston, роман ва таърихи адабиёти форсӣ саҳми босазое дошт» [8; 11, с.10].

Тарҷумони дигари ин асар Абдулҳафиз Яъқуб Ҳичоб низ устои забонҳои шарқии Донишқадаи адабиёти Донишгоҳи Қоҳира ба шумор меравад [14]. Дар муқаддимаи тарҷума Муҳаммад Алоуддин Мансур ишора мекунад, ки бинобар душвории тарҷумаи бархе вожаву таъбир ва ҷумлаҳои асар «ба бародар ва шарикам дар тарҷума доктор Абдулҳафиз Яъқуб барои мусоидат муроҷиат кардам, зеро ӯ дар ин ҷода моҳиртар буда, аз ҷониби ӯ дар бораи адабиёти тоҷик ва машҳуртарин адибони он чандин таҳқиқи арзишманд анҷом шудааст» [11, с.6].

Чи тавре дар шиносномаи асар нишон дода шудааст: «ин тарҷумаи қиссаи «Марги судхӯр»-и Садриддин Айнӣ мебошад, ки соли 1956 дар Сталинобод, аз ҷониби «Наشريёти давлатии Тоҷикистон» ба нашр расидааст» [11].

Аз бахшҳои арзишманди ин китоб, бе шак, муқаддимаи тарҷумонони асар мебошад. Муқаддима ба панҷ бахш ҷудо шуда, дар бахши аввал, ки «مقدمة المترجمين» – Сарсухани тарҷумонон, унвон шудааст, ишора ба «Марги судхӯр» ҳамчун асари бадеӣ-таърихӣ менамояд, ки рӯйдодҳои ҷорӣ аввали асри бисти Бухоро фаро гирифтааст [11, с.5-9]. Ҳамзамон, дар ин бахш ба зиндагии душвори замони амирӣ, ба майдон омадани ҷадидиён, ворид шудани рус ва дигаргун шудани мавзуоти адабӣ таъкид мешавад. Тарҷумонҳои асар бо таҳлили адабиёти ин давра иброз медоранд [11, с.9], ки ҳарчанд бештари адибону шоирон дар ин давра бо сабкҳои анъанавии қадима нависанд ҳам, вале аз мавзуоти анъанавӣ, ки дар давраҳои пеш роиҷ буд – васф, ғазал, зуҳд ва тасаввуф дур гашта, дар

эҷодиёташон муҳимтарин масаълҳои иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва иқтисодии барои мардум зарурро бозтоб менамуданд. Яъне, онҳо аз масъалаҳову мавзӯҳои анъанавию ҳаёлангез ба воқеият гузариш карданд. Инчунин, қаҳрамонҳои асарҳои худро аз байни мардуми одӣ баргузидаанд, ки ин дар қиссаи «Марги судхӯр»-и Садриддин Айний бараъло мушоҳида карда мешавад.

Бахши дувуми муқаддима ба рӯзгор ва андешаи Садриддин Айний бахшида шуда, дар он зиндагии нависанда давра ба давра ба риштаи таҳрир кашида шудааст. Дар ин бахш номи дигар адибону нависандагон ва рӯзноманигорони ҳаммаслаки устод С.Айний–Тошхочи Асирӣ, Домулло Иқромча, Маҳмудхочаи Бехбудӣ, Абдулвоҳиди Мунзим ва дигарон ёд шудааст [11, с.15-16]. Дар ин бахш ҳаракати ҷавонбухориён чунин тасвир шудааст [11, с.15-16]: Андешаҳои маорифпарварона ва ҳадафҳои ислоҳгарой, ки ҷадидиён ё ҷавонбухориён пеш гирифта буданд, аз худ асари бузурге гузошта, амири Бухоро – Олимхони манғит ва гурӯҳе аз муллоҳоро алайҳашон шӯронид, чунончи, онҳоро ба бидъаткорӣ дар дин гунаҳкор карда, фатвои куштанишонро бароварданд. Ин ҳодисаҳо байни солҳои 1917-1918 сурат гирифт.

Бахши савуми муқаддима «Таълифоти Садриддин Айний ва муҳимтарин эҷодиёти ӯ» унвон шуда, дар он номи асар ва бархе маврид маълумоти мухтасаре дар бораи он оварда шудааст. Масалан, дар бораи «Марги судхӯр» менависанд: «Аз бехтарин таълифоти Сайдриддин Айний буда, дар он муаллиф ҳаёти иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсии шаҳри Бухоро ва атрофи онро дар чоряки аввали асри бист тасвир карда, Дар асар чандин намунаҳои фасоди ахлоқиро, ки дар он давра роиҷ будааст, нишон медиҳад» [11, с.25].

Дар бахши мазкур тарҷумонон ёдовар мешаванд [11, с.27], ки Куллии Садриддин Айний дар 15 чилд дар Душанбе бо забони тоҷикӣ, Мунтахаботи осораш дар Тошканд бо забони узбекӣ дар 8 чилд ва дар Москва бо забони русӣ дар 6 чилд ба таърифи расонида шудааст.

Бахши чоруми муқаддима, ки «Ҷанбаҳои навгариҳои Садриддин Айний» унвон гирифтааст, ба ду қисм – а) навгарой аз диди шакли мазмун ва б) навгарой аз диди забон ва сабк ҷудо шудааст. Дар қисми аввал таъкид мешавад, ки соли 1918 ҳанӯз пеш аз он ки Юмо Юшич «Афсона»-и худро эҷод ва шеърӣ озодро пешниҳод кунад, Садриддин Айний дар «Суруди озодӣ» чандин вазро истифода карда, бо ин қолаби анъанавии арузро шикаста буд [11, с.29].

Дар қисми дувум аз печиданигории тоинқилобии нависандагону таърихнигорон ва талоши Аҳмади Дониш дар ин ҷода ёд шуда, ба муваффақиятҳои С.Айний ва рафиқону шогирдонаш дар пайрезии қоидаҳои нави забони адабии тоҷик ишора гардидааст. Аз ҷумла, ишора мешавад, ки дар посдорӣ ва ҳимояи забони тоҷикӣ ва вижагиҳои он Садриддин Айний тавассути асарҳояш, хусусан бо «Намунаи адабиёти тоҷик» нақши асосӣ бозидааст [11, с.33].

Бахши ахири муқаддима ба хусусиятҳои забонии «Марги судхӯр» бахшида шуда, дар он, аслан, ба тафовутҳои овой ва маъноии вожаҳову таъбирҳо ва ҷумлаҳои тоҷикӣ аз форсӣ ишора шудааст. Ба таъкиди тарҷумонҳо, омӯзандаи забони форсии Эрон вақте қиссаи «Марги судхӯр»-и Садриддин Айниро мутолиа мекунад, ихтилофи камеро байни забони ин асар ва забони форсии Эрон мулоҳиза менамояд [11, с.34]. Дар ин бахш мутарҷимон чанд намунае аз вожаву таркиб ва ҷумлаҳоро оварда, муодилҳои форсии онҳоро низ нишон додаанд. Масалан, таъбири *дар вақт калақанди дувумро ҳолида истоданаширо* дар форсӣ ба гунаи *дар вақти ҳолидани калақанди дувум* пешниҳод кардаанд [11, с.35].

Тафовути забони форсӣ ва тоҷикиро мутарҷимон дар натиҷаи дуршавии онҳо аз якдигар мебинанд. «Ин гуна ихтилофоти назарногир дар натиҷаи дуршавии чандинсолаи забони форсии Эрон аз забони тоҷикии Тоҷикистон мебошад. Маълум аст, ки сарзамини Мовароуннаҳр аз нигоҳи фарҳангӣ-мазҳабӣ аз Эрон ҳанӯз аз барпо шудани Давлати Сафавӣ дар Эрон эълон шудани шиа ҳамчун мазҳаби расмӣ дар он ва алангагирии ҷангҳои мазҳабии дарозмуддат, хусусан бо ҳокимони туркнажоди Мовароуннаҳр ҷудо гаштааст» [11, с.37].

Воқеан, агар аз бархе камбудҳои муқаддима ҷашмпӯшӣ карда шавад, он арзиши баланди илмӣ дорад, чаро ки дар он таърифи ба осори илмӣ донишмандони тоҷик ва

ховаршиносони шуравӣ навишта шуда, дар чанд сафҳае поре аз таърихи миллати тоҷик тасвир ёфтааст.

Бо мутолиаи тарҷумаи арабии қиссаи «Марги судхӯр» метавон ба натиҷа расид, ки тарҷумонон дар адои рисолати худ – расонидани мазмуну муҳтавои қисса ба хонандаи араб, муваффақ шудаанд. Вале оё дар интиқоли таъбирҳову тасвирҳо ва сабки нависандаи қисса, хусусан тарҷумаи воҳидҳои фразеологӣ муваффақ шудаанд ва ё дар ин ҷода ноком шудаанд, суолест, ки дар идома атрофи он баҳс хоҳад.

А) **Аз нигоҳи назарӣ.** Аслан, тарҷума бозофаринии дубораи матни асл аст, аз ин рӯ, хоҳ-нохоҳ дар он нақши дасти тарҷумон аз нақши дасти муаллиф бештар зоҳир мешавад. Ҳамин аст, ки донишмандон дар таърих, сарфи назар аз ҷойгоҳи тарҷума дар фаъолияти башарӣ, ба матни тарҷумашуда ҳамчун матни бо нуқсон коркардашуда назар мекардаанд. Масалан, Ситсерон дар фасли чордахуми ҷилди панҷуми китоби «Дар бораи беҳтарин нотик» изҳор доштааст: «Ман на ҳамчун тарҷумон, балки ҳамчун нотик тарҷума мекунам, бо нигоҳи доштани ғояҳову шаклҳо, аммо бо истифода аз забоне, ки ба гуфтори мо созгоранд. Дар ин ҷо ман муътақидам, ки тарҷумаи дақиқи калима ба калима шарт нест, балки бояд услуби умумӣ ва тавоноии забон ҳифз крада шавад. Зеро ман бар ин назарам, ки матни асл набояд ба монанди шуморидани тангаҳо ба хонанда шуморида шавад, балки онро аз рӯйи матни асл бояд санҷид» [5, с.188]. Ҳарчанд аз ин сухани Ситсерон вучуди ду тамоюли тарҷума – тахтуллафзӣ ва озодро дар он давра хулосагирӣ намоянд ҳам, аз он боз ин паём гирифта мешавад, ки тарҷумон наметавонад матни аслро ба забони дигар бозофаринӣ намояд.

Дар мавриди ба матни асл баробар набудани матни тарҷума Ҷоҳиз низ ишора карда, таъкид месозад, ки дар тарҷума бояд дониши тарҷумон ҳамсанги дониши муаллиф бошад, то он чи муаллиф дар назар дорад, тарҷумон расонида тавонад. Вале ба таъкиди Ҷоҳиз баробар шудани тарҷумон ба муаллиф қорест мустаҳил. «...тарҷумон вақте наметавонад паёми матро расонад, ки монанди муаллифу таҳиягари асар бошад. Вале, Худо биёмурзад Ибни Битрику Ибни Ноима, Ибни Қарраву Ибни Фихриз, Сифилу Ибни Вуҳайлӣ ва Ибни Мукаффаъро, ки аз кучо ҳамгуни Арасту буданд? Оё Холид аз кучо монанди Афлотун буд?» [6, с.176].

Эдвард Фитсчелард (1809-1883) шоир ва тарҷумони машҳури англис, ки шуҳрати ҷаҳонӣ ёфтани рубоӣҳои Умари Хайём мадҷуни тарҷумаҳои ӯ мебошад, тарҷумаро ҳеҷ вақт ба асл баробар наметавонад, ҳатто дар мавриди фарқи ин ду гуфтааст: «Гунҷишки зинда аз шохини мумиёшуда беҳтар аст» [7, с.34]. Андешаи ин донишманд бештар атрофи тарҷумаи бомуваффақона аст, аммо дар сурате ки тарҷумон забони матни аслро хуб нафаҳмад, маонии таъбирҳоро рамзкушоӣ накунад, матро ба як матни содаи забонзада табдил диҳад, пас, матни тарҷума аз матни забони асл бегона гашта, ҳаргиз ба матни асл муқоиса карда намешавад [12, с.54].

Тарҷумашиноси амрикоӣ Ючин Найда (1914-2011) аз мақолаи бо бадеияти воло доштаи ба забони даниягӣ таълифшудае ёд мекунад, ки ба ҷандин забон – аз забони даниягӣ ба як забон ва аз он забони тарҷума ба забони дигар, тарҷума гашт ва дар охир аз як устои даниягӣ хоҳиш карда шуд, ки онро аз забони фаронсагӣ ба забони даниягӣ тарҷума кунад. Устои мазкур, ки аз асли даниягӣ будани мақола оғайи надошт ва ҳадаф аз сарфи вақтро дар тарҷумаи он наметавонист, гуфта: «Ба назар мерасад, ки ин мақола аз ҷониби кӯдаки мактаби ибтидоӣ (дабистонӣ) навишта шудааст» [13, с.20].

Бархе назарияпардозони тарҷума ҳузури тарҷумонро дар матн зарурӣ мешуморанд. Масалан, дигаргуниҳои моҳиронаи Георгий Чепманро дар асри XVI ба матни Гомер, ба қавли назарияпардози тарҷума Сюзан Басснет, аз таҷрибаи ҳузури фаъоли тарҷумон дар тахвили матн дарак медиҳад [10, с.56].

Тарҷумашиноси аргентинӣ Хорхе Луис Борхес (1899-1986), ки ҷумлаи «Матни асл нисбат ба тарҷума норасо аст», ба ӯ нисбат дода мешавад, ҳикояе бо номи «Пиер Минор – муаллифи Дон Кихот» дорад. Дар ин ҳикоя нависанда имконнопазирии мутобиқати мутлақ байни матни тарҷума ва матни аслро нишон медиҳад. Қаҳрамони ҳикоя мақсад дорад, ки дар асри XX достони «Дон Кихот»-ро бозофаринӣ кунад. Ба хоҳири мутобиқ сохтани матни асари худ ба матни китоби «Дон Кихот»-и Сервантес тасмим мегирад, то ба монади Сервантес зиндагӣ карда, таҷрибаҳои андӯхтаи ӯро аз худ кунад. «Майл ба эҷоди Дон

Кихоти дигар не, чаро ки ин осон аст, балки ба офаридани худи Дон Кихот азм карда буд. Илова кардан шарт нест, ки ӯ тамоман ба нусхабардории тахтуллафзии он не, балки ба мувофиқати пурраи эҷодаш бо навиштаҳои Сервантес, калима ба калима ва саҳифа ба саҳифа, майл дошт» [9, с.60]. Х.Л.Борхес дар ин ҳикоя ишора ба имконнопазирии баробарии матни тарҷума бо матни асл мебошад. Имконнопазирӣ дар он ҳулоса мешавад, ки Сервантес асрҳои XVI-XVII ба сар бурдааст, дар ҳоле ки дар асри XX, яъне дар тули се асри баъди ӯ, ҳама чиз, аз мафҳумҳо то фаҳмишҳо тағйир ёфтаанд.

Ҳарчанд дар таърих собит шудааст, ки бархе асарҳо маҳз баъд аз тарҷума шудан шуҳрат ёфтаанд, вале ин наметавонад ҳамчун қонуният барои ҳар асаре бошад. Масалан, Лев Толстой таъкид мекунад, ки: «Шекспир то охири асри XVIII на фақат шуҳрати ҳосе надошт, балки эҷодиёташ нисбат ба эҷодиёти дигар драматургони муосираш – Бен Чонсон, Флетчер, Бомонт ва дигарон пасттар арзёбӣ мешуд. Шуҳрати Шекспир аввал дар Олмон оғоз шуда, сипас аз он ҷо ба Англия гузашт» [4, с.262]. Вале ин нукта ҳаргиз ба баробарии матнҳои аслу тарҷума ва ё бартарии матни тарҷума ба асл набудааст.

Донишманди тоҷик Р.Ғаффоров дар робита ба ҳамгунии матни тарҷума бо матни асл навиштааст: «Дар асарҳои тарҷумавӣ ҳам, мисли асарҳои оригинал, воситаҳои забон ба замми вазифаи коммуникативӣ вазифаи эстетикиро низ адо мекунад. Зотан, маҳз ҳамин соҳаи тарҷума кори ниҳоят риёзатталаб буда, аз тарҷумон баробари донишмандони ҳодисаҳои луғавӣ ва грамматикӣ ҳаминро низ талаб мекунад, ки бо сарвати бадеии сухан, урфу одат, ҷуғрофия ва таърихи ҳалқе, ки асари тарҷума ба вай тааллуқ дорад, балад бошад» [2, с.173].

Овардани суханони ин донишмандон ба ин хотир аст, ки матни тарҷума чи гунае анҷом нашуда бошад, ба матни асл баробар шуда наметавонад, зеро, дар баробари тафовутҳои нависанда аз тарҷумон, муҳити эҷоди матни асл аз муҳити тарҷума фарқ мекунад. Байни нависандаи қиссаи «Марги судхӯр» ва тарҷумонони арабии он, воқеан, як тафовути назарраси макониву замонӣ вучуд дорад. Чи тавре ишора шуд, фарқияти маконӣ ва замонии нависанда аз тарҷумон дар ҷиғунагии тарҷума ба таври назаррас таъсир меғузорад.»

Ҳулоса, аз нигоҳи назарӣ матни тарҷумашудаи «Марги судхӯр» ба арабӣ, ба ҳеҷ ваҷҳ наметавонад ба матни аслии он баробарӣ дошта бошад.

Б) Аз нигоҳи амалӣ. Бо мутолиаи тарҷумаи «Марги судхӯр» мо ба ду услуби тарҷума рӯбарӯ мешавем: яке муваффақонаву раван ва дигаре печидаву осори тарҷумазадагӣ дар он намоён. Қисмати муваффақонаи тарҷума зиёд аст. Аз ҷумла, истифодаи ВФ аз ҷониби тарҷумонон дар матни арабӣ, дар ҳоле ки дар матни тоҷикӣ вучуд надорад, бисёр ҷолиб аст. Масалан, أخسر أنا الجلد والسقط – *ман ҳам пустро аз даст медиҳаму ҳам ишқамбаро* [11, с.171] ва كل من هب ودب – *ҳар касу нокас* [11, с.174] аз ВФ арабие мебошанд, ки аз ҷониби тарҷумонон барои ҷуброннамоии аз тарҷумаҳои ВФ оварда шудаанд.

Аммо мушкилии аввали тарҷума ин дар дигаргуниҳост, ки аз ҷониби тарҷумонон маҳз аз хуб дарк нагаштани маънои ҷумла ва ё сархат ба миён омадааст. Масалан, дар тарҷумаи сухани сартарош – *Албатта, касе, ки шуморо намениносад, на ба ҷаноза хабар мекунад ва на ба тӯй, аммо он касоне, ки шуморо мешиносанд ва ба ҷанозаю тӯйшон хабар мекунанд, хоҳ дасторатон калон бошад, хоҳ хурд, ба шумо он муомиларо мекунанд, ки шуморо ба он муносиб медонанд* [1, с.15] - بالتأكيد من لا يعرفك لا يعرف الجنائز ولا الولائم أما من يعرفونك فهم الذين يحضرون دفن الموتى والولائم سواء كانت عماتك ضخمة عريضة أو كانت خفيفة الوزن ضيقة، إنما يعاملونك بالمعاملة المناسبة لك [11, с.46], ҳамин мушкилӣ ба назар мерасад. Ҷумла дар арабӣ мушкилӣ надорад, чаро ки ҳама қоидаҳои грамматикӣ – аз мувофиқати феълу фӯил то ҷобачоғузории воҳидҳои синтаксисӣ дар зимни ҷумла риоя шудааст. Вале ба истиснои бахши ахир - سواء كانت عماتك ضخمة عريضة أو كانت خفيفة الوزن ضيقة، إنما يعاملونك بالمعاملة المناسبة لك, ки тарҷумаи пурраи - *хоҳ дасторатон калон бошад, хоҳ хурд, ба шумо он муомиларо мекунанд, ки шуморо ба он муносиб медонанд*, қисматҳои дигари ҷумла аз маънои асл дур шудаанд. Масалан, қисмати аввали ҷумла - بالتأكيد من لا يعرفك لا يعرف الجنائز ولا الولائم أما من يعرفونك فهم الذين يحضرون دفن الموتى والولائم - ро ба тоҷикӣ тарҷума намоем, чунин мешавад: *Албатта, ҳар ки тӯро нашносад, на ҷанозаеро мешиносаду на тӯйеро, вале онҳое, ки тӯро мешиносанд, маҳз онҳо ба ҷанозаву тӯй ҳозир мешаванд.*

Ба ҳамин монанд, дар тарҷумаи ҷумлаи «*Ин суҳанонатон ҳазл бошад ҳам дуруст нею аз тағи дил бошад ҳам*»- *гуфт тоқияфурӯш бо оҳанги чиддӣ* [1, с.22] – هل كلامك هذا هزل ومزاح وليس [11, с.46] тарҷумонон ҷумлаи тоҷикие, ки аз он оҳанги эътироз меояд, ба як ҷумлаи содаи арабӣ таҳвил додаанд, ки дар натиҷа таъсирнокии он аз байн рафтааст.

Бархе маврид дуруст нахондан ва ё нафаҳмидани маънои зарурӣ боиси нодуруст баромадани тарҷума гаштааст. Масалан, дар ҷумлаи – *Ҳоло исто – гуён давида ба пешгоҳи хона рафт...* [1, с.102] – ثم اندفع قائلا (طيب يا أسطى) إلى مقدمة المنزل – [11, с.157], калимаи исто – феъли амр, ҳамчун усто – унвон, лақаб ном, хонда шудааст. Аз ҷумла дар даруни қавсайн овардани ин калима дар ҷумлаи арабӣ ишора ба исми хос будани он менамояд. Ин дар ҳолист, ки дар арабӣ таъбирҳои зиёде барои муодил шудан бо таъбири *ҳоло ист* вучуд дорад, ки вожаи مهلاً-ро метавон аз роиҷтарини он шуморид.

Таркиби сари дупо ништастан, ки дар «Марги судхӯр» дар ду маврид [1, с.123,126] истифода шудааст, аслан, ифодагари ҳолати изтиробу омодагӣ дар хузур ба маҳкамаро ифода мекунад, вале дар арабӣ ҳар ду маврид бо калимаи واقف – واقفين على أرجلهم - бар пойи худ истода [11, с.183] – وكان واقفين – рост истода буданд [11, с.186] тарҷума шудааст. Калимаи واقف дар арабӣ сифати феълии тарзи фойилӣ буда, ифодагари истода, ростистода ва бозистода мебошад [3, с.1399].

Ибораи мӯйсафеди бинипучук [1, с.87] ба арабӣ العجوز المستقيم الأنف – мӯйсафеди бинирост [11, с.141] тарҷума карда шудааст, дар ҳоле ки мебоист ба гунаи العجوز الأنف\العجوز الأفطس тарҷума мешуд. Муодили дуруст ёфтан дар ин ҷо ба он хотир муҳим аст, ки нависанда, дар баробари нишон додани ҷаҳони ботинии мардумфиребон, боз ба тасвири сурати онҳо пардохта, чи гуна манфур будани онҳоро тарсим мекунад, дар ҳоле ки дар арабӣ ин эҳсосот дида намешавад.

Мушкилии дигари тарҷума ба тарҷумаи ВФ дар асар дахл дорад. Аз таҳлили тарҷумаҳои ВФ асар маълум гашт, ки дар ин ҷода низ тарҷумонон гоҳе муваффақ ва гоҳе дар сардаргумӣ қарор доранд. ВФ дар дил гузаштан [1, с.13] – خطر إلى هذا خاطر [11, с.44], аз тағи дил [1, с.22] – صميم القلب [11, с.56], аз сару рӯ арақ рехтан [1, с.24] – تصبب عرقا [11, с.58], чашм ба касе афтодан [1, с.26] – وقعت عينه على [11, с.61], шикор барор нагирифтани [1, с.26] – ما نجح [11, с.61], иштиҳо кӯр шудан [1, с.51] – خمدت الشهية للطعام [11, с.95], монанди нукчаи сари мазор [1, с.59] – يتغاضى عن [11, с.130], болои кореро пӯшонидан [1, с.105] – كالسراج الصغير الموضوع فوق ضريح [11, с.192], хориши гулу [1, с.149] – حلقة كان جافا ويتطلب الدهان [11, с.216] ва ғ. намунаҳое аз ВФ-еанд, ки бо равишҳои гуногуни тарҷума, бо муодилёбivu муодилсозӣ, ба арабӣ таҳвил дода шудаанд ва аз тарҷумаҳои муваффақи тарҷумонон дарак медиҳад.

Вале, дар баробари ин муваффақиятҳо, боз ВФ-ҳое вучуд доранд, ки онҳоро тамоман чизи дигар тарҷума кардаанд ва ё аз баҳри тарҷумааш гузашта, онро аз матн партофтаанд. Масалан, дар тарҷумаи ВФ аз мурдан хабар доштан – *Мо аз мурданамон хабар дорем, аммо аз ин кор хабар надорем* [1, с.92], ки инкори пурраи хабару огоҳӣ доштан дар бораи чиз/коре ҳаст, ба арабӣ ба гунаи نحن نقر بموت أخيها لكننا لا نعرف شيئا – марги касеро тасдиқ кардан – عن دينه [11, с.147] – *мо мурдани бародарамонро тасдиқ мекунем, вале аз қарзи ӯ чизе намедонем*, тарҷума шудааст.

Ҷойи дигар ВФ кореро бо касе пазонданро [1, с.116] ҷунон ҳарф ба ҳарф – يطبخ معه أمره [11, с.176] тарҷума кардаанд, ки хонандаи араб аз он чӣ мефаҳмад, маълум нест.

ВФ ба касе дӯғ задан [1, с.97], даст пеш гирифтани [1, с.97], тағи киса кам будан [1, с.100] ва шавқи коре дар дил ҷӯш задан [1, с.109] намунаи ВФ дар «Марги судхӯр» мебошанд, ки дар арабӣ аз тарҷумаи онҳо сарфи назар шудааст.

Хулоса. Бо мутолиаи асар, баррасии муваффақиятҳову камбудҳои он ва вучуди ду тарҷумон ба зеҳни пажуҳишгар ҷунин меояд, ки бинобар бартарии яке аз тарҷумонҳо дар ошноиву огоҳӣ ба хусусиятҳои забони тоҷикӣ (ин нукта дар муқаддимаи тарҷума низ ишора шудааст), китоб бо услуби духӯра навишта шудааст. Сарфи назар аз камбудҳо, тарҷумаи «Марги судхӯр» аз дастовардҳои даврони соҳибистиклӯлӣ ба шумор рафта, дар муаррифии як марҳилаи таърихӣ миллати тоҷик ба араб саҳм мегузорад.

АДАБИЁТ

14. <https://www.ibna.ir/news/15578/x>(санаи муҷриат: 14.07.2024)
15. https://iza.tj/sites/default/files/documents/Article/tarchuma_va_zaboni_adabi-asli.pdf (санаи муҷриат: 14.07.2024)

НАҚДЕ БАР ТАҶУМАИ АРАБИИ «МАРГИ СУДХҶҶР»

Дар мақола ба нақду баррасии тарҷумаи арабии қиссаи «Марги судхӯр»-и С.Айний пардохта шудааст. Муаллиф таъкид мекунад, ки тарҷумаи мазкур аз дастовардҳои даврони соҳибистиклолӣ буда, аз ҷониби тарҷумонони араб бевосита аз забони тоҷикӣ ба арабӣ тарҷума шудааст, дар ҳоле ки дар замони собиқшуравӣ тарҷумаи асарҳои тоҷикӣ ба арабӣ ё баръакс тавассути забони миёнарав – забони русӣ, сурат мегирифт. Дар мақола ба муқаддимаи асар ҳамчун як бахши муаррифигари забон ва фарҳанги тоҷик баҳо дода шудааст. Арзишмандии тарҷума ва баробарии матни тарҷума ба асл аз нуктаҳои дигарест, ки дар мақола ба баррасӣ кашида шудааст. Муаллиф ба таҳлили масъалаи мазкур аз нигоҳи назариявӣ ва амалӣ пардохта, баробарии матни тарҷумаро аз нигоҳи назариявӣ ба матни асл, таъя ба андешаҳои донишмандон рад мекунад, вале аз нигоҳи амалӣ ба муваффақиятҳо ва камбудҳои тарҷумаи арабии «Марги судхӯр» ишора кардааст.

Калидвожаҳо: тарҷума, Марғи судхӯр, Садриддин Айни, воҳидҳои фразеологӣ, забони тоҷикӣ, забони арабӣ, фарҳанг

КРИТИКА АРАБСКОГО ПЕРЕВОДА ПОВЕСТИ «СМЕРТЬ РОСТОВЩИКА»

В статье рассматривается критика и анализ арабского перевода повести С. Айни «Смерть ростовщика». Автор подчеркивает, что данный перевод является одним из достижений периода независимости и выполнен арабскими переводчиками непосредственно с таджикского языка на арабский, тогда как в советский период перевод таджикских произведений на арабский язык или наоборот осуществлялся через язык-посредник – русский язык. В статье дается оценка предисловию произведения как важному разделу, представляющему таджикский язык и культуру. Ценность перевода и эквивалентность текста перевода оригиналу – другие аспекты, рассмотренные в статье. Автор подходит к анализу данного вопроса с теоретической и практической точек зрения, опровергает с теоретической позиции эквивалентность текста перевода оригиналу, опираясь на мнения ученых, но с практической стороны указывает на достижения и недостатки арабского перевода «Смерти ростовщика».

Ключевые слова: перевод, Смерть ростовщика, Садриддин Айни, фразеологические единицы, таджикский язык, арабский язык, культура

**A CRITIQUE OF THE ARABIC
TRANSLATION OF «THE DEATH OF A MONEYLENDER»**

The article presents a critical analysis and evaluation of the Arabic translation of S. Ayni's novella «The Death of a Moneylender». The author emphasizes that this translation is an achievement of the independence era, rendered directly from Tajik into Arabic by Arab translators, whereas in the Soviet period, the translation of Tajik works into Arabic or vice versa was carried out through an intermediate language – Russian. The article assesses the preface of the work as a key section introducing the Tajik language and culture. The value of the translation and the equivalence of the translated text to the original are among other points discussed in the article. Examining the issue from both

theoretical and practical perspectives, the author refutes the theoretical equivalence of the translated text to the original based on scholarly views, while practically highlighting the successes and shortcomings of the Arabic translation of «The Death of a Moneylender».

Keywords: translation, The Death of a Moneylender, Sadriddin Ayni, phraseological units, Tajik language, Arabic language, culture.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Иброҳимзода Санифа Идрис* – докторанти Ph.D-и кафедраи филологияи араби Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. **Суроға:** 724025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** sanifamoh.idris@mail.ru.

Сведения об авторе: *Иброҳимзода Санифа Идрис* – доктор Ph.D кафедры арабской филологии Таджикского национального университета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **E-mail:** sanifamoh.idris@mail.ru.

Information about the author: *Ibrohimzoda Sanifa Idris* – Doctor Ph.D of Arabic Philology Department of Tajik National University. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **E-mail:** sanifamoh.idris@mail.ru.

Мақола ба редакция ворид шуд: 05.04.2026

Аз тақриз баргашт: 27.07.2026

Ба чоп тавсия шуд: 23.08.2026

МАФҲУМ ВА МОҲИЯТИ ЛАКУНА ДАР ИЛМИ ЗАБОНШИНОСӢ

Меҳрафрӯзи Ҷ.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Муқаддима. Забоншиносӣ яке аз илмҳои муҳимми замони муосир буда, ҷомеа дар ҳама давраи замон ба он ниёз дорад. Илми забоншиносӣ тамоми вимаҳаҳои забон, тарзи дуруст истифода бурдан ва муҳимияти онро дар ҷомеаи имрӯз омӯхта, арзиши воҳидҳои забониро ифода мекунад. Ногӯфта намонад, ки забон асоси мавҷудияти ҳар халқу миллат буда, бидуни он пешрафти илму фарҳанг, мубодилаи афкор ва фаҳмишу дарки инсонӣ имконнопазир аст. «Ҷузъи фарҳангӣ дар ифодаи категорияҳои когнитивӣ нақши калидӣ дошта, имкон медиҳад, ки ба механизмҳои амиқи дарки ҷаҳон тавассути забон роҳ ёбад» [11, с.111]. Забон дар ҳама давраи замон мафҳуми калидии илм буда менамояд, зеро ки ҳама соҳаҳои илм бо забоншиносӣ робитаи ногӯсастаи дошта, донишмандону олимони соҳаҳои мухталиф ба қоидаҳои грамматикӣ ва услубии забон эҳтиёҷ доранд. Дар робита ба ин гуфтаҳо таҳлил ва муқоисаи забонҳо ҳам хангоми тарҷума дар рушди илми муосир, муносибатҳои байналмилалӣ байнифарҳангӣ ва дигар самтҳои ҷомеаи мутамаддин нақши калидӣ дорад. Муҳаққиқони соҳаи забоншиносӣ ҳам ин нуқтаро ба назар гирифта, қўшиш доранд, ки ба хотири пешрафти илму фарҳанги ҳама соҳаҳо тамоми мафҳумҳои навро, ки ба забоншиносӣ ворид мешаванд, мавриди омӯзишу баррасӣ қарор диҳанд. Дар ин самт тадқиқоти бисёри илмӣ бурда мешавад ва пайваставу ҳамвора мафҳумҳои нав ба нав пайдо шуда, талабот ба илми забоншиносӣ ва типологияи муқоисавӣ бештар мегардад.

Яке аз ҳамин гуна мафҳумҳои наво, ки танҳо дар солҳои охир ба илм ворид гардидаву хангоми тарҷумаи матнҳои илмӣ адаби мавриди омӯзиш қарор гирифта истодааст, ин истилоҳи **лакуна** мебошад.

Ҳар халқу миллат ба худ фарҳангу анъанаҳои хосе дорад, ки дар дигар миллатҳо дида намешавад. Маҳз ҳамин нуқта аст, ки мубрамияти омӯзиши лакунаҳо ба миён меояд.

Оид ба муодилокии нопурра ва бемуодилии калимаҳо баъзан мақолаву қорҳои илмӣ навишта шуда бошанд ҳам, истилоҳи **лакуна** то кунун мавриди омӯзиши забоншиносии тоҷик қарор нагирифтааст. Навгони мақолаи мазкур ҳам, дар он дида мешавад, ки вимаҳаҳои мафҳум ва моҳияти **лакуна** бори нахуст дар илми забоншиносии тоҷик мавриди баррасӣ қарор хоҳанд гирифт.

Истилоҳи **лакуна** хангоми тарҷума муддати тулонӣ бо дигар номҳо ифода карда мешуд, аммо ҳамчун **лакуна** дар илми забоншиносӣ аҳамияти махсус надошт. Он давра шаклҳои забонӣ ва норавшании калимаҳо дар матнҳо ба миён наомад, чунки номафҳум ва мураккабии ин падидаи забоншиносӣ аз ҷониби донишмандону муҳаққиқон эътироф нашуда буд. Дар нимаи дууми асри XX дар илми забоншиносӣ баъзе шоҳаҳо пайдо шуданд ва таҳқиқот дар ин соҳа тақвият ёфт. Ба вуҷуд омадани шоҳаҳои нави забоншиносӣ боис шуд, то таваҷҷуҳи олимону донишмандон ба сатҳи байнизабонӣ равона гардад ва таҳқиқоти муқоисавӣ рушд кунад. Ба таври ғайриҷашмдошт таваҷҷуҳи донишмандон ба лакунаҳо равона гардид ва дигар лакунаҳо на танҳо дар дохили як забон, балки дар муқоиса ба забонҳои дигар дар заминаҳои нави назариявӣ фаҳмида мешуданд [12, с.48]. Дар робита ба ин мавзӯ баъзе асарҳо ҷоп шуданд, ки бо ин восита тавонистанд, мафҳуми лакунаро ба гардиши васеи забонӣ ворид намоянд. Пас аз ин, таҳқиқот оид ба омӯзиши лакунаҳо шуруъ шуд ва то имрӯз идома дорад. Мавриди зикр аст, ки на ҳама донишмандону муҳаққиқон мафҳуми лакунаро як хел шарҳ медиҳанд. Онҳо ин истилохро ба ҳар гуна тафсир кардаанд. Дар робита ба ин баъзе аз асарҳо мавҷуданд, ки ин воҳиди забониро пурра шарҳ медиҳанд.

Дар мавзӯи лакунаҳо бисёре аз донишмандон, ба монанди И.Ю. Марковина, Ю.А. Сорокин [8], Г.В. Бикова [3], Е.В. Савитская [12], Т.Ю. Данилченко [4], Панасюк [10] ва дигарон таҳқиқот анҷом додаанд. Тавре ки дар боло қайд шуд, ҳар кадоме аз онҳо ин мафҳумро ба таври мухталиф шарҳ додаанд. Яке аз нафароне, ки дар ин самт бештар тадқиқот бурдааст, забоншинос Ю.А. Сорокин мебошад. Ногӯфта намонад, ки Ю.А.

Сорокин ҳамроҳ бо И.Ю. Марковина вобаста ба ин мавзӯ китобу мақолаҳои зиёд ба таърифи расонида, пажӯҳиши амиқ анҷом додаанд [8] ва ҳатто И. Панасюк Ю.А. Сорокинро асосгузори назарияи **лакуна** номидааст [10, с.52]. Дигар пажӯҳишгарон ҳангоми корҳои илмӣ аз асарҳои ӯ ҳамчун маводи илмӣ фаровон истифода кардаанд.

Дар баробари олимону пажӯҳишгарони хориҷ бархе аз муҳаққиқони тоҷик ҳам оид ба муодилоҳои нопурра ва бемуодилои калимаҳо корҳои илмӣ анҷом додаанд. Яке аз ин муҳаққиқон Ф.М. Турсунов мебошад, ки кори доктории худро дар мавзӯи «Безэквивалентная лексика» ҷимоя намудааст [15]. Мавзӯи мазкур ба лакунаҳо наздикӣ дошта, роҳҳои тарҷума намудани калимаҳои бемуодилоро нишон медиҳад.

Метод ва методология. Барои муайян кардани мафҳуми лакунаҳо роҳи усулҳои гуногун мавҷуданд. Дар илми забоншиносӣ барои равшан кардани чунин калимаҳо аз методҳои компонентӣ, дефинитсионӣ воҳидҳои луғавӣ, усули интиҳоби пайдарпай, таҳлил аз рӯйи матн ва омӯзиши калимаҳои забонӣ-фарҳангӣ истифода мебаранд. Ҳамаи методҳои зикргардида дорои хусусияти хос буда, барои лакунаҳои соҳаҳои гуногун истифода мешаванд.

Дар мақолаи мазкур барои муайян кардани лакунаҳо асосан аз методҳои таҳлил аз рӯйи матн ва методи омӯзиши калимаҳои ба фарҳанг рабтдошта истифода шудааст. Таҳлил аз рӯйи матн имкон медиҳад, ки калима ва ё ибора дар дохили матн омӯхта шавад. Ин усул ҳам кори тарҷумон ва ҳам дарки фаҳмиши хонанда ё шунавандаро осонтар мегардонад. Зеро калима метавонад дар алоҳидагӣ як маъно ва дар дохили матн маъноҳои дигар дошта бошад.

Муҳокима ва натиҷаҳои таҳқиқот. Муҳаққиқ И.Н. Панасюк дар асари худ «Теория лакун и проблема эквивалентности перевода» фикри назарияҳои бисёр олимонро, ки дар ин самт пажӯҳиш анҷом додаанд, рӯйи қалам оварда, андешаи худро ҳам оид ба мафҳум ва намудҳои лакуна баён намудааст. Мавсуф назарияи Ю.А. Сорокин ва И.Ю. Марковинаро нодқиқ арзёбӣ карда, қайд намудааст, ки «ин назария ҳам фаҳмиши падидаи лакуна ва ҳам истифодаи онро душвор мегардонад» [10, с.52]. Ӯ назарияҳои дигаронро низ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода, нобаробарии тарҷумаро бо истифода аз порчаҳои матнҳои тарҷумашуда нишон додааст.

Муаллиф дар ҷойи дигар қайд намудааст: «Барои тавсифи механизми ташаккули **лакуна**, зарур аст, ки сабабҳои тафовутҳои луғавӣ байни забонҳо ва фарҳангҳо равшан карда шаванд. Сабаби асосӣ дар табиати гуногуни маърифатии луғавӣ дар фарҳангҳо ва забонҳои гуногун аст. Аз ин рӯ, тафовутҳо дар табиати мафҳум вучуд доранд.» [10, с.52]. Дар асоси гуфтаҳои И.Н. Панасюк қайд кардан ба маврид аст, ки мо ҳам тарафдори ин ҷумлаи боло мебошем, зеро ба ҳамагон маълум аст, ки ҳар халқу миллат ба худ фарҳангу маданияти хос дорад. Ин метавонад далели он бошад, ки калимаҳои ба фарҳанги як миллат тааллуқдошта метавонанд дар забони дигар вучуд надошта бошанд. Бо вучуди ин, мавриди зикр аст, ки набудани муодили як калима дар забони дигар на фақат дар фарҳангҳои хоси як миллат, балки дар мафҳумҳои одии рӯзмарра ва ё грамматика низ вучуд дошта метавонад, ки инро ҳуди И.Н. Панасюк ҳам дар мақолаи худ таъкид намудааст. Аз гуфтаҳои боло бармеояд, ки омӯзиши мафҳуми **лакуна** барои комилан баррасӣ намудани мафҳум, фарҳанг ва дигар ҷузъҳои забонии матни асл ва тарҷума ба пуррагӣ мусоидат менамояд.

Забоншинос Г.В. Бикова, доир ба мафҳум ва истифодаи калимаи лакуна як қатор маводи илмӣ навишта, назарияҳои худро дар ин самт баён намудааст. Г.В. Бикова мавзӯи таҳқиқотии худро «доираи потенциалии системаи луғавии забон дар шакли «нуктаҳои ҳолӣ», фосилаҳо, ҷазоҳои ҳолӣ ва пурнашуда дар системаи луғавии забон» номида, таъкид кардааст, ки «чунин ҷазоҳои ҳолӣ бо истилоҳи лакуна ифода карда шаванд» [3, с.100]. Дар баробари гуфтаҳои Г.В. Бикова як нуктаро қайд кардан ҳеле муҳим аст, ки аксарияти забоншиносон ва ё муҳаққиқон, монанди Ю.А. Клушина [6], М.М. Ягунова [18], В.Г. Кузнецов [7], А.А. Махонина [9] мафҳуми **лакуна**ро «*фосила*», «*нуктаи ҳолӣ*» ва ғайра номидаанд. Ин маънои онро дорад, ки дар умум, **лакуна** ҳамон нуктаи ҳолиест, ки муодили онро дар забони дигар ёфтан мушкул аст ва ифода кардани баъзан калимаҳо ба забони дигар тамоман имкон надорад.

Г.В. Бикова бар он таъкид мекунад, ки «бештари лакунаҳо хусусияти милли – фарҳангӣ дошта, ин мафҳум метавонад монанди назаррасе барои ҳамдигарфаҳмӣ, ҳам дар

байни намояндагони фарҳангҳои гуногун ва ҳам дар байни онҳое, ки бо як забон муошират мекунанд, бошад ва ин дар амалияи нутқ метавонад мушкилӣ эҷод кунад. Раванди пайвастаи бартараф кардани «фазоҳои боқимонда» дар системаи забон бо пур кардани онҳо бо истилоҳоти умумӣ ё норавшан ба амал меояд. Агар чунин пуркунӣ аҳёнан бошад, **лакуна** дар системаи забон боқӣ мемонад, агар пуркунӣ доимӣ шавад, **лакуна** аз байн меравад. Аз ин рӯ, дар таҳқиқот фарқ кардани роҳҳои воқеии пур кардани ҳолигӣ – пуркунии махсус, воқеӣ ва ҷуброн (пуркунии якдафъаина – гоҳ-гоҳ ё ҷубронӣ) аз ҷиҳати назариявӣ муҳим ба назар мерасад» [3, с.105]. Воқеан ҳам, дар заминаи сухани Г.В. Бикова гуфтан мумкин аст, ки ҳар як забон талоши аз истилоҳоти норавшан пок шуданро мекунад, аммо, мутаассифона, ин роҳи ҳал буда наметавонад. Тарҷумон ва ё пажӯҳишгаронро зарур аст, ки оид ба истилоҳоти норавшан тадқиқоди ҷиддӣ бурда, маънои аслии калимаро фаҳманд ва дар забони тарҷумашаванда муодили дуруст ё ҳадди ақал калимаи наздик ба маъноро пайдо намоянд. Тавре Бикова Г.В. қайд мекунад, бештари лакунаҳо хусусиятҳои фарҳангиву миллий доранд ва бештари калимаҳои хусусиятҳои фарҳангидоштаро тарҷума кардан ғайриимкон аст. Масалан, дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ омадааст:

Яке чашн карду он шаб бода х(в)ард,
«Сада» номи он чашни фархунда кард [1, с.19].

Мисраи дуюм дар забони англисӣ чунин тарҷума шудааст: Called Sada; that bright festival remaineth [18, с.124].

Чи тавре мушоҳида мешавад, калимаи «Сада» яке аз чашнҳои миллий буда, дар тарҷума бо забони англисӣ айнан тарҷума шудааст. Одатан номи чашнҳои ба як халқу миллат тааллуқдошта ба забони дигар тарҷума намешаванд.

Дар ҷумлаҳои боло «пуркунии воқеӣ ё якдафъаина» ва «гоҳ-гоҳ ё ҷубронӣ» зикр шудаанд, ки ба **лакуна** алоқаманданд. Ҳангоми пуркунии воқеӣ дар тарҷума тарҷумон маҷбур мешавад, ки барои ифодаи пурраи маъно ба забони тарҷумашаванда аз калимаҳои иловагӣ истифода барад.

Оид ба мафҳуми «калимаҳои ҷубронӣ» бошад, муҳаққиқони зиёде, ба монанди В. Серула, тадқиқот бурдаанд. Муҳаққиқ оид ба ин мавзӯ мақолаи илмӣ худро бо номи «Проблематика окказионального слова» ҷоп намудааст, ки ба **лакуна** алоқаи зич дорад. В. Серула қайд мекунад: «Онҳо ҳамеша ифоданоканду танҳо дар як матн мушаххас вучуд доранд ва такроршаванда нестанд» [13, с.1]. Аз ин шарҳи муҳаққиқ бармеояд, ки калимаҳои ҷубронӣ як қисмати лакунаҳо мебошанд ва барои пур кар кардани ҳолигиҳо танҳо гоҳ-гоҳ истифода мешаванд. Ҳарчанд «калимаҳои ҷубронӣ» **лакуна** нестанд, аммо барои шарҳи калимаҳои лакунагӣ хизмат мекунанд. Яъне, **лакуна** метавонад мушкилоти тарҷумаро ба миён орад ва «калимаҳои ҷубронӣ» бошад, онро бо роҳи пур кардани ҳолигиҳо ҷуброн намояд.

Доир ба мафҳуми **лакуна** бисёр олимони дигар низ таҳқиқот бурда, ба таври гуногун, аммо мазмуни яхела онро шарҳ додаанд. Аз ҷумла, Ю.И. Клушина қайд мекунад: «Истилоҳи лакуна доираи васеи манфиатҳоро фаро гирифта, хусусиятҳои фарҳангӣ, таърихӣ ва равонию дар бар мегирад» [6, с.8].

Дар баробари пажӯҳишгари мафҳуми М.М. Ягунова дар муҳити дигар забонҳо назарияи худро дар мақолаи илмиаш овардааст. Баъд аз иқтибос овардан аз олимони барҷаста ӯ таърифи дигари лакунаро додааст: «Сарфи назар аз гуногунии таърифҳои додашуда, як вариантҳо дар таҳияи мафҳуми лакуна муайян кардан мумкин аст: набудани воҳиди луғавӣ дар забон, ки мафҳум, ашё ё падидаеро ифода мекунад, барои интиқоли он дар забон бояд ба ибораҳои озод, ҷумлаҳо ва баъзан матнҳо муроҷиат кард» [17, с.1]. Ҳарчанд ки таърифи додаи М.М. Ягунова дигаргун бошад ҳам, аммо ба таърифҳои додашудаи дигар олимони наздикӣ дорад. М.М. Ягунова дар мақолаи илмӣ худ мафҳуми лакунаро хеле хуб нишон дода, намудҳои онро низ муайян кардааст ва ба луғатҳои тафсирию тарҷумавӣ ишора намуда, қайд кардааст, ки онҳо ҳамчун маводи ёрирасон метавонанд, дар омӯзиши лакуна кумак кунанд [17, с.2].

Т.Ю. Данилченко дар мавзӯи илмӣ худ «Понятие и сущность лакун» мафҳуми лакунаро мавриди баррасӣ қарор дода, гуфтааст: «Лакунаҳо (аз латинии (lacuna – фосила) «фосилаҳо», «ҳолиҳо» дар дониш, «зиддиятҳо» ва «ҷойҳои норавшан» дар матн мебошанд.

Дар сохтори ҳаёти ҳаррӯза, лакунаҳо пайваста ҳамчун «ҳолатҳои нофаҳмӣ», «вазъиятҳои тарҷумаи нодуруст» дар муносибатҳои гурӯҳҳои гуногуни этникӣ, фарҳангҳо, эътиқодҳо ва ҷомеаҳо ба миён меоянд [4, с.65].

Дуруст аст, ки лакунаҳо «ҳолатҳои нофаҳмӣ» ва «ногувор»-ро ба вучуд меоранд, лекин тадқиқоти амиқ дар ин самт метавонад чунин ҳолатҳоро аз байн баранд.

Доктори илмҳои филологӣ, профессор В.Г. Кузнетсов доир ба лакуна чунин шарҳ додааст: «Лакунаҳои маъноӣ дар қисмҳои гуногуни нутқ мавҷуданд. Онҳо бештар дар байни исмҳои маъмуланд.» [7, с.54]. Дар байни исмҳои мавҷуд будани бештари лакунаҳоро дигар муҳаққиқон дар асарҳояшон хеле кам қайд намудаанд.

Баръакси консепсияи В.Г. Кузнетсов О.В. Суханова лакунаҳоро мавриди омӯзиш қарор додааст, ки феъл мебошанд. О.В. Суханова қайд намудааст: «...Агар дар як забон лакуна вучуд дошта бошад, пас дар забони муқоисашаванда луғати ғайримуодил низ вучуд дорад» [14, с.6]. Ногуфта намонад, ки мо ҷонибдори ин сухани О.В. Суханова ҳастем. Яъне, ҳарчанд ҷойи калима дар дигар забон ҳолӣ бошад ҳам, аммо луғатҳои ёфт мешаванд, ки ба ҷойи онҳо истифода шаванд.

А.А. Махонина таҳқиқоти дигар олиморо оид ба лакунаҳо ёдоварӣ шуда, худ низ дар ин самт паҷуҳиши илмӣ бурдааст. А.А. Махонина дар қори илмӣ худ чунин шарҳ додааст: «...лакуна маъно маҳсуб меёбад, ки дар забони мавриди таҳқиқ номгӯӣ луғавӣ ё номгӯ дар шакли ибораи устувор надорад, дар ҳоле, ки он дар забони мавриди қиёс роиҷ аст» [9, с.7].

Ҳарчанд дар забони тоҷикӣ оид ба ҳуди калимаи лакуна тадқиқот вучуд надошта бошад ҳам, аммо мақолаҳои илмӣ оид ба муодилнокии мутлақ ва нисбӣ ба ҷоп расидаанд. «Муодилҳои нисбӣ аз рӯйи сохт ва мазмун чун муодили пурра ба шумор мераванд, вале услубан онҳо мутобиқ шуда наметавонанд» [5, с.8].

Аз ин бармеояд, ки муодилҳои пурра ва ё лакунаҳо бо вучуди мазмуни матн ва маънои калимаро додан, пурра ба он баробар шуда наметавонанд.

Чи тавре ки аз гуфтаҳои паҷуҳишгарон бармеояд, лакуна маънои фосила, ҳолигӣ ва набудани калимаеро дар забони дигар мефаҳмонад. Воқеан, калимаҳои лакунагӣ дар ҳама забонҳо вучуд доранд ва мо инро ҳангоми муқоисаи матни асл ва тарҷумаи он мушоҳида карда метавонем. Дар асари «Қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик»-и Садриддин Айни ва тарҷумаи он, ки аз ҷониби профессор Мамадназаров А. ба амал омадааст, метавон калимаҳои шабеҳ ба лакунаро вохӯрд. Масалан, дар порчае аз матни асл омадааст: «Вақте ки ӯ ба Нишопур расид, як моҳ дар он ҷо таваккуф карда бо парипайкарони хуршедталъат майи арғувонӣ нӯшида, бо нишоту комронӣ ба сар бурд» [2, с.72]. – «When he reached Nishapur, he stayed there for a month having wine with beautiful, charming women. He spent the days enjoying his life and having pleasure» [2, с.72].

Тавре маълум мешавад, як ҷумлаи мураккаби забони тоҷикӣ барои фаҳмо шудан ба ҳонанда ба ду ҷумлаи забони англисӣ ҷудо карда шудааст. Дар матни асл ибораи **парипайкарони хуршедталъат** истифода шудааст, ки дар забони англисӣ бо ибораи **beautiful, charming women** иваз шудааст. Ин маънои онро дорад, ки ибораи **парипайкарони хушталъат**, хусусан калимаи **хушталъат** ҳоси матнҳои бадеии забони тоҷикӣ буда, дар фарҳанги забони тоҷикӣ бо **хуршедсифат** муродиф нишод дода шуда, ба маънои **хушрӯй, зебо** омадааст [16, с. 483]. **Парипайкар** бошад, ба маънои **хушандом, зебоқияфа, хушрӯ, зебо, париандом** нишон дода шудааст [16, с.74]. Ин калимаҳо ба забони англисӣ бо дигар сифатҳо пур карда мешаванд. Ибораи **парипайкарони хушталъат** дар забони англисӣ бо **beautiful, charming women** иваз шудааст ва инро метавон лакуна номид. Зеро тарҷумон барои пур кардани ҳолигиҳо аз дигар калимаҳои забони англисӣ истифода намудааст. Мо ин ҷо шояд он мешавем, ки дар матни тоҷикӣ умуман калимаи **занон** ифода нашудааст, аммо дар тарҷума калимаи **women**-ро вохӯрем. Албатта, **парипайкарон** ба занон гуфта мешавад, на ба мардон, аммо истифодаи ин калима дар матн аз маҳорати баланди нависандаи тоҷик дарак медиҳад.

Дар ҳуди ҳамин ҷумла **майи арғувонӣ** омадааст ва дар англисӣ **wine** тарҷума шудааст. Калимаи арғувонӣ дар фарҳанги забони тоҷикӣ ба маънои **ранги арғувон, сурхи баланд, сурхи моил ба бунафш, суп-сурх** ва **майи арғувонӣ** ба маънои **шароби сурх** [15, с.78] ифода ёфтааст. Калимаи **арғувонӣ** дар матни забони англисӣ тарҷума нашудааст. Ибораи **майи арғувонӣ** танҳо бо **wine** тарҷума шудааст ва ин ҳам бо эҳтимоли зиёд метавонад лакуна

бошад, яъне ин калима дар англисӣ вучуд надорад ва барои пур кардани холигӣ аз дигар калимаҳо ҳам истифода нашудааст.

Қайд кардан ба маврид аст, ки лакуна ҳам воҳиди забон ва ҳам воҳиди фарҳанг махсуб меёбад. Фарҳанг муаррифгари анъанаҳои миллӣ буда, тавассути забон ба риштаи таҳлил кашида мешавад. Тарҷумаи чунин падидаҳои фарҳангӣ аз тарҷумон санъати волову дарки амиқи ҳам забону ҳам фарҳангро тақозо менамояд. Навъҳои тарҷумаҳои, ки айнан ба забони аслиашон тарҷума ёфта, дар поварақ шарҳ меёбанд, мо онҳоро бо истилоҳи транслитиранта ном мебарем: Инро ҳам бояд қайд кунем, ки дар замони қадим **ҷома** номи хоси либосҳои маълуми дӯхташуда набуда, балки ҳамаи пӯшокворӣ – ҳамаи он матоъҳои хоси либос тайёр мешавад, **ҷома** меғуфтанд [2, с.114]. Дар тарҷума забони англисӣ чунин омадааст: It must be also mentioned that, in the ancient times people did not use the word **joma** as the name of readymade clothes, but all clothing, all the cloth that people used for making clothes they called **joma** [2, с.114].

Тавре мушоҳида мешавад, калимаи **ҷома** ба забони англисӣ тарҷума нашудааст, чунки ин хоси фарҳанги тоҷик буда, муодили худро дар забони англисӣ надорад. Дар фарҳанги забони тоҷикӣ ба маънои *либоси пахтаҳои дарозпаш аз зону поён, ки аз рӯй мепошанд* [16, с.626] маънидод шудааст. Мо метавонем, худ ҳамаи калимаи **ҷома**-ро лакуна номем, чаро ки ин истилоҳ барои халқи англисзабон бегона аст ва он як холигиеро ифода мекунад. Ҳастанд баъзан калимаҳои, ки аз забони англисӣ ба забони мо бо ҳамон номи англисиашон ворид гардидаанд, ба монанди *радио* [17, с.143], *интернет* [17, с.349], *телевизион* [16, с. 573] вале ин гуна калимаҳо дигар лакуна нестанд, чунки аллакай ба фарҳанги забони тоҷикӣ ворид гардидаанд. Аммо калимаи **ҷома**-ро мардуми англис ва ё амрикоӣ истифода намебарад ва ин истилоҳ барои онҳо тамоман навошад. Аз ин рӯ, калимаи **ҷома**-ро метавон лакунаи фарҳангӣ номид.

Қобили зикр аст, ки чунин мисолҳо хеле зиёданд ва мо онҳоро дар дилхоҳ матн пайдо карда метавонем. Маҳз ҳамаи муқоисаи матнҳои асл ва тарҷума боис мешавад, ки мафҳум ва моҳияти **лакуна** равшан гардад ва мавриди таваҷҷуҳи муҳаққиқон қарор гирад.

Хулоса. Лакуна дар илми забонишиносӣ мафҳум ва моҳияти махсуси худро дошта, дар илми тарҷумашиносӣ нақши бориз дорад. Муайян кардани вижагӣ, табиат ва аҳаммияти он дар омӯзиши матнҳои асл ва тарҷума боиси рушди илми забонишиносӣ гардида, барои мушаххас ва муқаррар намудани хусусиятҳои умумӣ ва миллӣ аз аҳаммият холӣ нест. Боиси тазаккур аст, ки дар забонишиносии тоҷик омӯзиши мафҳуми **лакуна** мафҳуми наво арзёбӣ гардида, то ҳолати қорҳои анҷомёфта мушоҳида намешаванд. Ба гумони мо, мафҳуми **лакуна** ва муайян намудани махсусиятҳои он дар рушди илми тарҷумашиносӣ то андозае сахми худро меғузорад. Бояд гуфт, ки пайдоиши лакунаҳо ба фарҳанг, забон ва дигар омилҳои хоси як миллат вобастагии зиёд дорад, ки инро аксари муҳаққиқон дар осори худ зикр намудаанд.

АДАБИЁТ

1. Абулқосим Фирдавсӣ. Шоҳнома / А. Фирдавсӣ. – Ҷ.1. – Душанбе: Шарқи озад, 2025. – 791 с.
2. Айни С. Қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик. Temurmalik – Tajik people's hero. Исёни муқаннаъ. Muqanna's rebellion. Тарҷума ба забони англисӣ ва сарсухани профессор Абдусалом Мамадназаров. – Душанбе: ЭР-граф, 2022. – 156 с.
3. Быкова Г.В. Лакунарность в условиях одноязычной ситуации и межкультурном диалоге / Г.В. Быкова // Сибирском педагогическом журнале (г. Новосибирск). – 2010. – №2. – С.100-109.
4. Данильченко Т.Ю. Понятие и сущность лакун / Т.Ю. Данильченко // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – 2014. – №3/33 (432) – С.65-68.
5. Кесамирова С.Р. Мафҳум ва моҳияти муодилнокии мутлақ ва нисбӣ аз нигоҳи тарҷума (дар мисолҳои тоҷикӣ ва англисӣ) / С.Р. Кесамирова, З.М. Мусоямов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – 2022. – №6 (278). – С.5-10.
6. Клушина Ю.И. Лакуны в переводах поэтического текста (на материале английских версий «Евгения Онегина» А.С. Пушкина): автореф. дис. канд. филол. наук: 10.02.04 / Ю.И. Клушина. – Тверь, 2013. – 22 с.
7. Кузнецов В.Г. Лексические лакуны и границы переводимости / В.Г. Кузнецов // Вестник Московского государственного лингвистического университета. – 2017. – №9/781 (210) – С.50-59.
8. Марковина И.Ю. Культура и текст. Введение в лакунологию / И.Ю. Марковина, Ю.А. Сорокин,. – М.: Геотар-Медиа, 2008. – 144 с.

9. Махонина А.А. Проблема описания лексической лакунарности (на материале русско-английских субстантивных лакун): автореф. дис. канд. филол. наук: 10.02.19 / А.А. Махонина. – Воронеж, 2006. – 16 с.
10. Панасюк И. Теория лакун и проблема эквивалентности перевода / И. Панасюк // Вопросы психолингвистики. – 2007. – №6 (230) – С.51-72.
11. Рустамзода Ш.Р. Лингвокультурологический анализ фразеологизмов с компонентом «дил/heart» в картине мира (на материале «Бустона» и «Гулистона» Саади Шерози и их английских эквивалентов) / Ш.Р. Рустамзода // Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук. – 2025. – №3. – С.110-119.
12. Савитская Е.В. Толкование языковой лакуны в лингвистической литературе / Е.В. Савитская // Самарский научный вестник. – 2013. – №2/2(158) – С.48-50.
13. Серула В. Проблематика окказионального слова / В. Серула // Język kultura (Язык и культура). – 2010. – №4. – 17 с.
14. Суханова О.В. Лакунарность глагольной лексики (на материале русско-английских глагольных лакун): автореф. дис. кан. филол. наук: 10.02.19 / О.В. Суханова. – Воронеж. – 2012. – 19 с.
15. Фарханги тафсирии забони тоҷикӣ / Тартибдихандагон: С. Назарзода, А. Сангинов ва диг. – Ҷ.1. – Душанбе: Бухоро, 2015. – 997 с.
16. Фарханги тафсирии забони тоҷикӣ / Тартибдихандагон: С. Назарзода, А. Сангинов ва диг. – Ҷ.2. – Душанбе: Бухоро, 2015. – 1095 с.
17. Ягунова М.М. Проблема лингвистической лакунарности: опыт выделения и описания межкультурных лакун / М.М. Ягунова // Вопросы психолингвистики. – 2016. – №2 (28). – С. 133-145.
18. Arthur G.W. Shahnama of Firdausi / G.W. Arthur, W. Edmond. – London: Dryden house, Gerrard Street, 1905. – 400 с.

МАҲҶУМ ВА МОҲИЯТИ ЛАКУНА ДАР ИЛМИ ЗАБОНШИНОСӢ

Мақолаи мазкур ба вижагии мафҳуми моҳияти лакуна ва шарҳи он дар осори муҳаққиқону пажӯишгарони ватанӣ рабт дошта, аҳамият ва истифодаи он дар илми забоншиносӣ мавриди баррасӣ қарор додааст. Ҳадафи омӯзиши ин мафҳум таҳлили калимаҳои ҳосил аз забон ва мушкилии тарҷумани онҳо ба забони дигар мебошад. Дар мақола нишон дода шудааст, ки лакунаҳо боис мешаванд, то матни асл пурра омӯхта шавад ва дар ҳолати набудани муодили баробар аз роҳи усулҳои пур кардани ҳолигиҳои истифода гардад. Муаллиф лакунаро яке аз мавзӯҳои баҳсбарангези илми забоншиносӣ дониста, қайд намудааст, ки танҳо дар даҳсолаҳои охир ба ин истилоҳ таваҷҷуҳи ҳос зоҳир гардидааст. Пайдо шудани лакунаҳо дар илми забоншиносӣ падидаи нав буда, омӯзиши ин мафҳум боис мешавад то фарҳанг, илм ва дигар унсурҳои забони забонҳои мавриди ҳадаф пурра омӯхта шаванд. Омӯзиши мафҳуми лакуна дар забоншиносии тоҷикӣ яке аз падидаҳои навин махсуб ёфта, дар мақолаи мазкур мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Боиси қайд аст, ки омӯзиши пурраи лакунаҳо метавонад барои тарҷумонҳо, забоншиносон ва муҳаққиқоне, ки дар самти муоширати байнифарҳангиву байналмилалӣ амал менамоянд, маводи ғайрирасон бошанд.

Калидвожаҳо: лакуна, тарҷума, забоншиносӣ, фарҳанг, мафҳум, муодил, меъёрҳои забонӣ, воситаҳои грамматикӣ, ҳолигӣ, фосила, матни асл.

ПОНЯТИЯ И СУЩЕНОСТЬ ЛАКУНЫ В ЛИНГВИСТИКЕ

В данной статье рассматриваются особенности понятия и сущность лакуны и её интерпретация в работах отечественных и зарубежных исследователей, а также обсуждается её значение и применение в лингвистике. Целью изучения этого понятия является анализ слов, специфичных для одного языка, и сложности их перевода на другой. В статье показано, что лакуны позволяют изучать исходный текст полностью, а при отсутствии эквивалента используются методы и способы заполнения пробелов. Автор считает лакуну одной из спорных тем в лингвистике, отмечая, что лишь в последние десятилетия этому термину уделяется особое внимание. Появление лакун в лингвистике – новое явление, и изучение этого понятия позволяет всесторонне изучить культуру, науку и другие лингвистические элементы изучаемых языков. Изучение понятия лакуны в таджикской лингвистике считается одним из новых явлений и рассматривается в данной статье. Стоит отметить, что всестороннее изучение лакун может быть полезным ресурсом для переводчиков, лингвистов и исследователей, работающих в области межкультурной и международной коммуникации.

Ключевые слова: лакуна, перевод, лингвистика, культура, концепция, понятие, эквивалент, языковые нормы, грамматические средства, пробел, пространство, исходный текст.

THE NOTION AND ESSENCE OF LACUNA IN LINGUISTICS

This article deals with the peculiarities of the concept and essence of lacuna and its interpretation in the works of domestic and foreign researchers, and discusses its importance and use in linguistics. The purpose of studying this concept is to analyze the words specific to one language and the difficulty of translating them into another language. The article shows that lacunas allow the original text to be studied in full, and in the absence of an equivalent, methods and methods for filling in the gaps are used. The author considers lacuna to be one of the controversial topics in

linguistics, noting that only in recent decades has special attention been paid to this term. The emergence of lacunas in linguistics is a new phenomenon, and the study of this concept allows the culture, science, and other linguistic elements of the target languages to be fully studied. The study of the concept of lacuna in Tajik linguistics is considered one of the new phenomena and is discussed in this article. It is worth noting that a complete study of lacunae can be a helpful resource for translators, linguists, and researchers working in the field of intercultural and international communication.

Keywords: lacuna, translation, linguistics, culture, concept, equivalent, linguistic norms, grammatical devices, gap, space, original text.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Меҳрафрузи Ҷумъамурод* – докторант PhD-и курси якуми кафедраи умумидонишгоҳии забони англисии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** (+992) 985-08-31-12. **E-mail:** jumamurod_59@mail.ru.

Сведения об авторе: *Меҳрафруз Ҷумамурод* – докторант (PhD) 1-го курса общеуниверситетской кафедры английского языка Таджикского национального университета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **Телефон:** (+992) 985-08-31-12. **E-mail:** jumamurod_59@mail.ru.

Information about the author: *Mehrafruzi Jumamurod* – 1st -year PhD doctoral student at the General University of English language, Tajik National University. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **Phone:** (+992) 985-08-31-12. **E-mail:** jumamurod_59@mail.ru.

Мақола ба редакция ворид шуд: 14.05.2026
Аз тақриз баргашт: 27.07.2026
Ба чоп тавсия шуд: 23.08.2026

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СЛОЖНЫХ СЛОВ В ТВОРЧЕСТВЕ ПОЭТОВ СЕРЕБРЯНОГО ВЕКА

Мадаминова Н.Р.

Узбекский государственный университет мировых языков

Введение. Язык развивается во многом благодаря словотворчеству: именно в этом процессе появляются новые слова и уточняются способы выражения мысли. Когда меняется жизнь, культура и круг представлений человека, язык тоже не остаётся прежним – ему требуется передавать новые явления и оттенки значений. Поэтому возникают новые слова или переосмысливаются уже существующие. Всё это показывает, что язык находится в постоянном движении и постепенно подстраивается под изменяющиеся культурные и исторические условия.

Особенно заметно это в поэзии. Здесь словообразование становится частью художественной работы со словом: поэты создают новые формы, по-новому соединяют привычные элементы. В результате возникают дополнительные смысловые оттенки, а сама речь приобретает более индивидуальный характер.

Г.О Винокур отмечал, что поэтическое словотворчество – это не просто игра с формой, а процесс создания новых смыслов, где язык начинает выходить за рамки обычного общения и становится более выразительным [5, с.215].

Н.Д. Арутюнова писала, что язык всё время находится между стремлением к порядку и разнообразием человеческих состояний и ситуаций, но тем не менее сохраняет внутреннее равновесие [1, с.12].

Начало XX века в русской литературе принято называть Серебряным веком. Данное направление включает в себя такие течения как символизм, акмеизм, футуризм, имажинизм. Каждое из них по-своему использовало языковые средства, однако их объединяло стремление отойти от привычных форм и найти новые способы выражения. Во многом это было связано с попыткой более точно передать внутренний мир человека в условиях культурных перемен.

Лингвистические поиски авторов привели к тому, что поэтический язык заметно изменился: появились новые словесные формы, а сама речь стала более образной и разнообразной.

Цель исследования. Выявить и охарактеризовать лексико-семантические особенности сложных слов в поэтическом творчестве авторов Серебряного века, а также определить их роль в формировании индивидуально-авторской картины мира и художественной выразительности текста.

Методы и методология исследования. Центральное место в данном исследовании занимают сложные слова и их роль в поэтическом тексте, особенно в поэзии Серебряного века. Обращение к этой теме связано с современными лингвистическими представлениями о значении слова, его внутреннем устройстве и процессах словообразования. Не менее важным оказывается и учёт того, как автор по-своему выстраивает языковую картину мира. В исследовании применялись описательный метод и элементы контекстуального и компонентного анализа. Это позволило рассмотреть строение сложных слов, их значения и особенности употребления в поэтической речи.

Результаты исследования и их обсуждение. Для поэзии Серебряного века характерно активное использование сложных слов. Обращение к ним связано как с их ролью в тексте, так и с общим развитием словотворчества начала XX века. Для анализа привлечены лирические произведения А.А. Ахматовой [2], З.Н. Гиппиус [6], Н.С. Гумилёва [7] и Д.С. Мережковского [15]. Композиты, выявленные в стихотворных текстах авторов, имеют двухкомпонентную структуру, где первый компонент добавляет образность, а второй передаёт основной смысл. Благодаря этому речь становится более выразительной, а авторская мысль – более чёткой. В итоге такие образования помогают лучше связать текст и отражают особенности поэтического мышления Серебряного века.

В современной лингвистике значительное внимание уделяется анализу сложных слов, процессам словосложения и основосложения, что отражено в многочисленных научных исследованиях. Ключевой вклад в разработку этих аспектов внесли российские учёные В.В. Виноградов [3, с.271], Н.М. Шанский [21, с.150], Е.А. Земская [9, с.30], Е.С. Кубрякова [11, с.70] и другие исследователи. Проблематика получила дальнейшее развитие в работах узбекистанских лингвистов (А.Г. Шереметьева [22, с.175], Ф. Султанмурадова [18, с.45] и др.), а также в зарубежных исследованиях, ориентированных на изучение композитов в художественных и публицистических текстах.

Как указывает В.Н. Виноградова, словотворчество поэтической речи направлено на выражение качеств и признаков, через которые художник воплощает своё мировидение. Экспрессивность окказионализмов в поэтической речи создаётся остротой их словообразовательной структуры и актуализированностью их внутренней формы [4, с.152].

Следует отметить, что «после превращения словообразования в самостоятельную отрасль языкознания, по отношению к словообразованию, в частности словосложению, исследователями стали применяться различные подходы, начиная от рассмотрения их с помощью системно-структурного метода до анализа сложных слов в рамках трансформационно-генеративной грамматики. Дифференцированный подход к этой проблеме объясняется различными экстралингвистическими и другими факторами, особенностями грамматического строя конкретного языка [16, с.159].

В поэтических текстах Серебряного века сложные слова обращают на себя особое внимание. Их употребление связано с тем, что поэты по-разному соединяют основы: где-то возникают новые образования, где-то по-новому осмысливаются уже известные слова. При этом значение таких композитов не всегда лежит на поверхности – оно раскрывается в тексте и может не совпадать с прямым значением отдельных частей. В этом и проявляются особенности поэтического языка той эпохи.

Стоит отметить, что поэтическое слово отличается особой экспрессивной силой, тяготением к языковым экспериментам и стремлением отразить в языке многообразие духовного и чувственного опыта. Сложное слово, обладая внутренней напряжённостью и способностью к смысловой конденсации, позволяет поэтам выразить противоречивость эпохи, новизну мироощущения и индивидуально-авторскую интерпретацию реальности [8, с.13; 12, с.45].

Под композитом в лингвистике понимают слово, которое возникает при соединении нескольких корней. В его составе каждая часть сохраняет собственное значение и не теряет своей смысловой самостоятельности.

Так, по определению В.В. Виноградова, сложное слово – это «лексическая единица, образованная объединением двух или нескольких корней с сохранением их значений и самостоятельности» [3, с.125].

Е.Н. Шагалова уточняет, что сложное слово характеризуется «комбинацией компонентов, каждый из которых вносит в значение целого свой семантический вклад и сохраняет при этом относительную самостоятельность» [19, с.78].

Аналогично, В.В. Лопатин отмечает, что сложное слово – это «морфологическая единица, состоящая из двух и более корней с сохранением семантики входящих элементов и образующая новое лексическое значение» [13, с.143].

Данные определения показывают, что процесс создания сложных слов не только сложен по структуре и смыслу, но и имеет большое значение для поэтического языка.

Лексическое значение сложного слова может по-разному соотноситься с его семантической структурой [20, с.42]. Под семантической структурой здесь понимается смысловая связь между частями слова, из которых оно состоит, то есть связь между его общим значением и внутренним строением.

Как отмечал Ю.М. Лотман, в поэтическом тексте слова объединяются не просто как синонимы, а образуют общее смысловое поле. В таком поле они могут сближаться и создавать новые значения, выходя за привычные границы [14, с.89]. Это особенно заметно в поэзии Серебряного века, где активно используются разные группы сложных слов.

Лексико-семантические группы важны, потому что позволяют увидеть, как слова связаны между собой по смыслу. При этом внутри каждой такой группы слова не

одинаковы: каждое сохраняет свои особенности и оттенки значения. В этом отношении особенно интересны сложные слова, так как, входя в подобные группы, они выделяются более сложным строением и способны передавать более насыщенный смысл.

В поэзии Серебряного века сложные слова выполняют многообразные функции: они придают образу особую смысловую глубину и усиливают его выразительность. Компоненты композита, объединённые в одну лексему, вступают во взаимодействие, благодаря чему слово передаёт не только предметную характеристику, но и эмоционально-оценочные или символическо-ассоциативные оттенки. Такая языковая единица отличается высокой семантической насыщенностью и способна концентрировать несколько смысловых планов одновременно.

Кроме того, композиты принимают непосредственное участие в организации образной структуры произведения. Они выполняют:

- изобразительную функцию, передавая зрительные, слуховые и тактильные впечатления;
- эмоционально-оценочную, отражая чувства, настроения и авторские переживания;
- символическую, создавая многоплановые образы и аллегории;
- стилистическую, способствуя индивидуализации поэтического почерка.

Условно сложные слова этого периода можно разделить на две группы:

- 1) узуальные композиты, закреплённые в языке и отражённые в словарях [13, с.287; 17, с.5];
- 2) окказиональные образования, возникающие в поэтическом тексте как результат индивидуально-авторского новаторства [10, с.112].

Если узуальные сложные слова выполняют в основном номинативную и описательную функцию, то окказионализмы служат для создания новых художественных реальностей и раскрытия уникального поэтического мировидения.

В лирике поэтов Серебряного века при прагматическом использовании сложных слов выявляется повышенная продуктивность номинальных композитов, преимущественно сложных существительных и прилагательных, определяющих их доминирующее положение в создании семантически плотной и стилистически выразительной лексической ткани поэтического произведения.

Особое внимание следует уделить наиболее объёмным и репрезентативным лексико-семантическим группам, демонстрирующим системную организацию и семантическую насыщенность образований.

Так, на уровне сложных существительных стоит выделить следующие лексико-семантические группы:

1. ЛСГ с фольклорным оттенком, в которую вошли композиты, формирующие особое поэтическое пространство. Такие слова, как *трын-трава*, *перекати-поле*, *чудо-птица*, *полузверь*, не только называют явления природы или предметы и образы, но и несут в себе символический смысл, раскрывая метафизические пласты художественного текста.

2. ЛСГ персонажей по роду деятельности и социальному положению, куда входят сложные существительные, называющие людей по их занятию или роли. В таких словах объединяются образ человека и его деятельность. Поэты этого периода – А.А. Ахматова, З.Н. Гиппиус, Н.С. Гумилёв, Д.С. Мережковский – активно использовали композиты, обозначающие персонажей, связанных с определённой деятельностью, для выражения новых духовных и культурных ориентиров эпохи. Такие номинации воплощают идею синтеза личности и дела, искусства и служения, отражая характерное для символизма и акмеизма стремление к целостному, идеальному образу человека-творца (ср.: *чернокнижница*, *белорученька*, *сребролюбец*, *копьеносец*, *царедворец*).

3. ЛСГ, обозначающая временные характеристики, пространственно-временные соотношения и переходные состояния, которая объединяет сложные существительные, выражающие временные параметры (длительность, цикличность), пространственно-временные отношения (локализация в координатах) и промежуточные характеристики (границы, трансформации) (ср.: *полночь*, *полусон*, *полстолетья*, *полдень*).

На уровне сложных прилагательных можно выделить следующие ЛСГ:

1. ЛСГ цветообозначений и зрительных образов, в которую вошли сложные прилагательные, обозначающие цветовые оттенки и зрительно-образные характеристики (ср.: *дымн-обагровый, чернильно-чёрный, синепламенный, кроваво-чёрный, лазурно-серебристый, воздушно-голубой*). В подобных словах второй компонент называет основной признак, а первый задаёт его эмоционально-оценочную перспективу. В результате формируется особая изобразительная экспрессия, часто окрашенная символическим подтекстом.

2. ЛСГ эмоционально-оценочных прилагательных, в которую входят сложные слова с оценочно-эмоциональной направленностью (ср.: *блаженно-смертный, прекрасно-страшный, безумно-нежный, насильственно-весёлый, мелочно-тревожный*). Здесь наблюдается эффект антитезы: соединение противоположных по значению компонентов создаёт внутреннюю напряжённость образа, соответствующую общей амбивалентности поэтического мышления начала XX века.

3. ЛСГ прилагательных с религиозным и мистическим значением. В эту группу входят сложные слова, через которые передаётся духовная сфера. Речь идёт о признаках, связанных с божественным или тем, что выходит за пределы обычного опыта. За счёт таких слов текст становится более насыщенным по смыслу и глубже по содержанию (ср.: *миротворящий, богоподобный, чудотворный, душеспасительный*).

Каждый поэт Серебряного века обращается к композитообразованию по-своему.

Так, А.А. Ахматова использует сложные слова для передачи тончайших психологических состояний (ср.: *печально-благодарный, спокойно-юный, просветленно-злой, сумасшедший, самоубийца*; «Ни один не двинулся мускул / *Просветленно-злого* лица») [2, с.74]. Её композиты отличаются сдержанной экспрессией и глубиной лирического переживания.

Н.С. Гумилёв обращается к сложным словам как к средству создания экзотического и героического колорита (ср.: *золоточешуйный, двенадцатизвёздный, странно-красивый, чудо-мост, сеновал, козерог*; «Бегемотов твоих розоватые рыла / Точно сваи незримого *чудо-моста...*») [7, с.378]. В его поэзии композиты связаны с романтикой путешествий, войн и дальних странствий.

З.Н. Гиппиус активно использует композиты, в которых сочетаются религиозные, философские и эмоциональные пласты (ср.: *молитвенно-чистый, горестно-сердечный, блаженно-смертный, честолубец, звездоубийца, вседержитель*; «Припадком боли, *горестно-сердечной*, / Зовем мы это здесь. Но боль – не то») [6, с.287]. Её словотворчество отражает сложность духовного поиска и внутренние противоречия личности.

Д.С. Мережковский использует сложные слова в религиозно-символическом ключе, создавая особый мир словесных знаков, обращённых к мистической реальности (ср.: *всевышний, всеильный, светозарный, вседержитель-творец, полусвет, мирозданье*; «Человек, побойся Бога, *Вседержителя-Творца!*») [15, с.214].

В поэтических текстах представленных поэтов встречаются сложные слова, которые, как правило, состоят из двух частей. Основной смысл обычно задаёт вторая часть, а первая лишь уточняет или усиливает его. За счёт этого слово получает дополнительный оттенок – образный, оценочный или символический.

Подобное соотношение частей композита выявляет не просто общую закономерность словообразования той эпохи, но и авторское стремление создавать экспрессивные, семантически ёмкие лексемы, способные фиксировать тончайшие нюансы поэтического видения мира.

Так, композит-существительное *честолубец* обозначает человека, который стремится к почёту, славе, высокому положению и общественному признанию, где **первый компонент** *чест(о)-* – направляет и уточняет стремление, добавляя идею почёта, славы, признания, а **второй** *-лубец* (от глагола *любить*) – ядро значения: человек, который любит / стремится. Слово создаёт образ уверенной в себе личности, для которой важно признание и социальный успех.

В тексте это слово выполняет сразу несколько функций:

1. помогает раскрыть психологический образ лирического героя;
2. показывает, что для персонажа важны статус и признание окружающих;

3. экономит место, сводя сложное представление о характере личности к одному ёмкому слову (ср.: «Не *честолюбец* – но тщеславен...») [6, с.124].

Прилагательное-комполит *полумладенческий* обозначает признак, лишь отчасти свойственный младенцу, состояние, в котором детские черты ещё не утрачены полностью. Значение слова передаёт ослабленное, неполное проявление свойства, характерного для младенческого возраста. Первая часть *полу-* указывает на промежуточность, обозначая некоторую грань между «младенческим» и «взрослым», а вторая – *-младенческий* несёт основную семантику, отсылая к сфере детства. В целом, слово передаёт состояние, где черты младенчества ещё сохраняются, но уже не абсолютны, создавая образ хрупкости и чистоты, характерный для поэзии Серебряного века (ср.: «И откровенность величавую / В *полумладенческих* очах» [15, с.67]).

Стоит отметить, что значение композита в поэтическом тексте не сводится к простой сумме смыслов его частей. Оно возникает в результате их взаимодействия, порождая новое качественное состояние, которое и становится носителем уникального авторского смысла [12, с.45, 147].

Выводы. Рассмотрение поэтических текстов Серебряного века позволяет увидеть, что сложные слова занимают в них заметное место. Их трудно рассматривать только как результат словообразования, поскольку они работают внутри самой поэтической речи. При соединении компонентов возникает новый смысл, который не сводится к простому сложению значений.

Особенно явно это проявляется именно в поэтическом тексте, что подтверждается анализом стихотворений З.Н. Гиппиус, Д.С. Мережковского, А.А. Ахматовой и Н.С. Гумилёва. В таких случаях композиты помогают передать особенности эпохи и показать индивидуальное авторское видение.

Статья написана в рамках научно-исследовательской работы кафедры современного русского языка Узбекского государственного университета мировых языков под названием «Композитообразование в поэзии Серебряного века: структурно-семантический аспект на материале текстов символистов и акмеистов», на 2022-2025 гг.

ЛИТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н.Д. Логический анализ языка. Противоречивость и аномальность текста. Монография / Н.Д. Арутюнова. – М.: Наука, 1990. – 278 с.
2. Ахматова А.А. Сочинения: В 2 т. Т.1. Стихотворения и поэмы / А.А. Ахматова. – М.: Художественная литература, 1986. – 512 с.
3. Виноградов В.В. Русское словообразование: Очерки морфологии. Монография / В.В. Виноградов. – М.: Издательство АН СССР, 1960. – 360 с.
4. Виноградова В.Н. Стилистический аспект русского словообразования. Монография / В.Н. Виноградова – М.: Наука, 1984. – 183 с.
5. Винокур Г.О. О языке художественной литературы. Монография / Г.О. Винокур. – М.: Высшая школа, 1991. – 448 с.
6. Гиппиус З.Н. Стихотворения / З.Н. Гиппиус. – М.: Современник, 1991. – 470 с.
7. Гумилёв Н.С. Полное собрание сочинений / Н.С. Гумилёв. – В 10 т. – М.: Воскресенье, 2000.
8. Жирмунский В.М. Теория литературы. Поэтика. Стилистика. Монография / В.М. Жирмунский. – Л.: Наука, 1977. – 408 с.
9. Земская Е.А. Словообразование как деятельность. Монография / Е.А. Земская. – М.: Наука, 1992. – 221 с.
10. Иванова Н.И. Словообразовательные инновации в русской поэзии конца XIX – начала XX века. Монография / Н.И. Иванова. – СПб.: Изд-во СПбГУ, 2003. – 256 с.
11. Кубрякова Е.С. Типы языковых значений. Семантика производного слова. Монография / Е.С. Кубрякова. – М.: Наука, 1981 – 200 с.
12. Лихачёв Д.С. Поэтика древнерусской литературы. Монография / Д.С. Лихачёв. – М.: Наука, 1979. – 360 с.
13. Лопатин В.В. Русская морфология. Учебник / В.В. Лопатин. – М.: Просвещение, 2010. – 512 с.
14. Лотман Ю.М. Анализ поэтического текста. Учебное пособие / Ю.М. Лотман. – Л.: Просвещение, 1972. – 274 с.
15. Мережковский Д.С. Стихотворения и поэмы / Д.С. Мережковский. – М.: Наука, 1990. – 928 с.

16. Норов М.Б. Современные особенности структурно-семантической организации таджикских композитов / М.Б. Норов // Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук. – Душанбе, 2020. – №8. – С.159-163.
17. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. – М.: Азбуковник, 1997. – 944 с.
18. Султанмурадова Ф. Словообразовательные цепочки и их типология (на примере русского и узбекского языков) / Ф. Султанмурадова // Вестник Наманганского государственного университета. Серия: Филология. – 2020. – №2. – С.45-52
19. Шагалова Е.Н. Основы морфологии современного русского языка. Учебное пособие / Е.Н. Шагалова. – М.: Логос, 2008. – 320 с.
20. Шагалова Е.Н. Семантические типы сложных слов в русском языке / Е.Н. Шагалова // Russian Language Studies. – 2011. – С.22-34.
21. Шанский Н.М. Очерки по русскому словообразованию. Монография / Н.М. Шанский. – М.: УРСС, 2009. – 338 с.
22. Шереметьева А.Г. О специфике развития русского композитообразования / А.Г. Шереметьева // Актуальные вопросы русского словообразования. – Ташкент, 2023. – С.175-178.

ХУСУСИЯТҲОИ ЛУҒАВИЮ МАЪНОИИ КАЛИМАҲОИ МУРАККАБ ДАР ЭҶОДИЁТИ ШОИРОНИ АСРИ НУҚРАҒӢ

Дар мақола хусусиятҳои лексикӣ-семантикӣи калимаҳои мураккаб дар забони поэтикӣи намоёндагони Асри нуқрагӣ баррасӣ мешаванд, инчунин, мафҳуми калимасозӣ ҳамчун механизми муҳимми ташаккули ғазалии композитсозӣ тавзеҳ дода мешавад. Муқаддимаи мухтасари заминаи фарҳангии таърихӣи ин давра нишон медиҳад, ки дар ин муҳит стратегияҳои нави поэтикӣи шакл мегирифтанд, ки ба бознигариҳои захираҳои ифодаи забон ва такмили нутқи бадеӣ равона шуда буданд. Нақши исмҳо ва сифатҳои мураккаб дар офариниши манзараи бадеӣ ҷаҳон ва образҳои инфиродӣ дар эҷодиёти А.А. Ахматова, З.Н. Гиппиус, Н.С. Гумилёв ва Д.С. Мережковский таҳлил мегардад. Таъкид мешавад, ки калимаҳои мураккаб, ки аз ҷониби шоирон истифода шудаанд, сохтори дукомпонентӣ доранд: ҷузъи аввал маъниро дақиқтар мекунад ва дурнамои тасвириро шакл медиҳад, дар ҳоле ки ҷузъи дуюм борбардори асосии маъноӣ буда, ядрои семантикиро месозад. Зикр мегардад, ки ғазалиҳои калимасозии муаллифон ба таҳкими намунаҳои нави калимасозӣ мусоидат намуда, имкониятҳои тафсири образи поэтикиро васеъ кардааст. Арзиши воқеии композитҳо дар қобилияти онҳо барои ифодаи дарки инфиродии шоир, таъсирбахш сохтани эҳсоси матн ва таъмини якпорчагии семантикӣи баён зоҳир мегардад. Хулоса бар он аст, ки калимаҳои мураккаб ба василаи муҳимми услубӣ табдил меёбанд, ки динамикаи эҷодии тафаккури поэтикӣи Асри нуқрагиро инъикос намуда, пайванди анъанавӣи адабию хифз мекунад.

Калидвожаҳо: калимасозӣ, калимаҳои мураккаб, калимасозии мураккаб, шеър, Асри нуқрагӣ, Гиппиус, Ахматова, Мережковский, Гумилёв, забони русӣ.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СЛОЖНЫХ СЛОВ В ТВОРЧЕСТВЕ ПОЭТОВ СЕРЕБРЯНОГО ВЕКА

В статье рассматриваются лексико-семантические особенности сложных слов в поэтическом языке представителей Серебряного века, а также раскрывается понятие словотворчества как важнейшего механизма активного композитообразования. Кратко обозначается культурно-исторический контекст эпохи, в котором формировались новые поэтические стратегии, направленные на переосмысление выразительных ресурсов языка и совершенствование художественной речи. Анализируется роль сложных существительных и прилагательных в создании художественной картины мира и индивидуальной образности у А.А. Ахматовой, З.Н. Гиппиус, Н.С. Гумилёва и Д.С. Мережковского. Подчеркивается, что сложные слова, используемые поэтами, представляют собой двухкомпонентную конструкцию: первый компонент задаёт смысловое уточнение и образную перспективу, а второй несёт основную семантическую нагрузку, формируя ядро значения. Отмечается, что словотворческая активность авторов способствовала закреплению новых словообразовательных моделей и расширяла возможности интерпретации поэтического образа. Подлинная значимость композитов проявляется в их способности передавать индивидуально-авторское восприятие, усиливать эмоциональную насыщенность текста и обеспечивать семантическую цельность художественного высказывания. Делается вывод о том, что сложные слова становятся весомым стилистическим средством, отражающим творческую динамику поэтического мышления Серебряного века и поддерживающим преемственность литературной традиции.

Ключевые слова: словотворчество, сложные слова, композитообразование, поэзия, Серебряный век, Гиппиус, Ахматова, Мережковский, Гиппиус, русский язык.

LEXICAL AND SEMANTIC CHARACTERISTICS OF COMPOUND WORDS IN THE WORKS OF THE SILVER AGE POETS

The article examines the lexico-semantic features of compound words in the poetic language of the representatives of the Silver Age, and also elucidates the notion of word-formation as a crucial mechanism of active compositional derivation. A brief outline of the cultural and historical context of the period shows how new poetic strategies emerged, aimed at rethinking the expressive potential of language and refining artistic speech. The role of

compound nouns and adjectives in shaping the artistic picture of the world and individual imagery in the works of A. A. Akhmatova, Z. N. Gippius, N. S. Gumilyov, and D. S. Merezhkovsky is analyzed. It is emphasized that the compound words employed by these poets represent a two-component structure: the first component specifies and refines the meaning, creating an evaluative or figurative perspective, while the second carries the main semantic load, forming the core of meaning. It is noted that the authors' word-formation activity contributed to the consolidation of new derivational models and expanded the interpretive possibilities of poetic imagery. The genuine significance of compounds is manifested in their ability to convey individual authorial perception, enhance the emotional intensity of the text, and ensure semantic coherence of the poetic utterance. The article concludes that compound words function as an important stylistic device reflecting the creative dynamics of Silver Age poetic thought and sustaining continuity within the literary tradition.

Keywords: word-formation, compound words, compounding, poetry, the Silver Age, Gippius, Akhmatova, Merezhkovsky, Gumilyov, Russian language.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Мадаминова Наргиза Раҷаббаевна* – омӯзгори калони кафедраи забоншиносии умумии Донишгоҳи давлатии забонҳои байналмилалӣ Ўзбекистон. **Суроға:** 100170, Ҷумҳурии Ўзбекистон, ш. Тошканд, ноҳияи Учтепин, кӯчаи Гардиши хурд, 21А. **Телефон:** (+998) 909-11-32-27. **E-mail:** alecsandriya@mail.ru.

Сведения об авторе: *Мадаминова Наргиза Ражапбаевна* – старший преподаватель кафедры общего языкознания Узбекского государственного университета мировых языков. **Адрес:** 100170, Республика Узбекистан, г. Ташкент, Учтепинский район, ул. Малая кольцевая дорога, 21А. **Телефон:** (+998) 909-11-32-27. **E-mail:** alecsandriya@mail.ru.

Information about the author: *Madaminova Nargiza Rajapbayevna* – Senior Lecturer, Department of General Linguistics, Uzbek State University of World Languages. **Address:** 100170, Republic of Uzbekistan, Tashkent, Uchtepinsky district, Malaya kolsovaya doroga Street, 21A. **Phone:** (+998) 909-11-32-27. **E-mail:** alecsandriya@mail.ru.

Статья поступила в редакцию: 27.06.2026
Одобрена после рецензирования: 28.08.2026
Принята к публикации: 29.08.2026

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ОРНИТОНИМОВ В ТВОРЧЕСТВЕ АННЫ АХМАТОВОЙ И ХАЛИМЫ ХУДОЙБЕРДИЕВОЙ

Хусанова С.Х.

Денауский институт предпринимательства и педагогики

Введение. Согласно Е.Д. Поливанову, обучение языку требует глубокого сопоставления систем [10, с.157], что позволяет выйти за рамки технического описания и понять психологические особенности носителя другого языка.

Опираясь на методологические установки школы А.Н. Веселовского, актуализированные в работах М.Г. Богаткиной [2, с.12], мы рассматриваем творчество А. Ахматовой и Х. Худойбердиевой не как изолированные явления, а как результат развития исторической поэтики, где гендерная идентификация выступает значимым типологическим фактором.

«Метод сравнительный... позволит нам выделить в каждом данном народе, в каждой данной эпохе тот элемент, который был им воспринят и переработан, и тот, который был им создан самостоятельно» [3, с.32].

Одной из актуальных задач современной лингвистики является изучение орнитонимов как особой лексической категории, обладающей специфическими языковыми признаками. Это включает в себя лексико-семантический и функционально-стилистический анализ, а также типологическую классификацию. В связи с этим возникает необходимость всестороннего исследования лексико-семантических и функционально-стилистических свойств орнитонимов.

Орнитонимы в узбекском языке, как и другие лексические единицы, классифицируются по лексико-семантическим группам (ЛСГ). Вопрос деления лексем на ЛСГ в узбекском языкознании изучался в определенной степени [15, с.14-15].

Как подчеркивает В.Г. Гак, это весьма эффективный микролингвистический метод, благодаря которому «изучение проникает вглубь языковых форм, что позволяет выявить характерные признаки слова и его семантики в целом» [4, с.104].

Метод и методология. Методологическую основу исследования составляет комплексный подход, базирующийся на принципах сравнительного литературоведения, лингвокультурологии и гендерного анализа. В процессе изучения орнитонимического кода в поэзии А. Ахматовой и Х. Худойбердиевой были использованы сравнительно-типологический метод, гендерный метод, семиотический метод, концептуальный анализ, герменевтический метод и лингвопоэтический анализ.

Результаты исследования и обсуждение. В ходе сравнительно-типологического анализа поэзии А. Ахматовой и Х. Худойбердиевой были получены следующие научные результаты: типология орнитонимических концептов, культурно-символическая специфика и гендерный аспект трансформации образов. Орнитонимический код в произведениях А. Ахматовой и Х. Худойбердиевой является важнейшим элементом их художественных систем, позволяющим на глубоком метафорическом уровне раскрыть специфику женского мироощущения в русской и узбекской культурах.

Анна Ахматова (1889-1966) – выдающаяся русская поэтесса, одна из ключевых фигур русской литературы XX века.

Халима Худойбердиева (1947-2018) – видная узбекская поэтесса, одна из самых влиятельных фигур в современной узбекской литературе.

Каждая национальная литература и, шире – культура, включает в себя характерные природные образы и символические представления. Например, в поэзии Ахматовой встречаются такие образы, как **грай ворон, крик вороны** (Грай вороний, и вопль паровоза / И как будто отбывшая срок / Ковылявшая в поле берёза / И огромных библейских дубов) [1, с.27] или **безмолвный соловей**, у которого **отняли песню** (И стал для нас безмолвным соловьем, / С тех пор как голос свой в стихах оставил) [1, с. 195], – всё это метафоры скорби, одиночества, потери. Часто образ сопровождается фигурами матери, оплакивающей сына,

или девушек, не познавших любви. В поэзии Халимы Худойбердиевой орнитонимы появляются не менее ярко: **журавли, не вернувшиеся** или **поздно прилетевшие** (Kech kuzda, xususan turnalar uchgan chog'i / Qaytmagan turnalarim ko'nglimni so'kib ketdi) [13, с.155], «возвращающаяся ласточка, восстанавливающая своё гнездо» (Garchand men – fisq-fasod, g'orat qilgan uy, / Sinchlarim mayishib, munkibtolaman / Qaldirg'och qaytadan menga qurar in, / Tiklanib olaman. [13, с.112] – символы разлуки, надежды и возрождения.

В поэзии Анны Ахматовой такие орнитонимы, как **ворон, лебедь** и **голубь**, часто символизируют скорбь, утрату и стойкость. Например, повторяющийся образ **ворона** отражает как личные страдания поэтессы, так и исторические потрясения её эпохи.

Аналогично, Халима Худойбердиева использует орнитонимы – **журавль, ласточка, соловей** – для выражения тем тоски, свободы и женственности. Образ «журавлей, не вернувшихся» в её стихах, перекликается с универсальным мотивом несбывшихся ожиданий и утраченных путей.

Сравнительный анализ. Орнитонимы занимают заметное место в поэзии Анны Ахматовой. Анализ 700 её стихотворений показал, что в 80 из них использованы орнитонимы. В её творчестве встречаются 25 различных названий птиц, которые можно классифицировать на родовые и видовые номинации. Родовые орнитонимы (например, «птица») употребляются лишь один раз, тогда как видовая номинация «лебедь» и её производные используются 17 раз. Часто встречаются также такие орнитонимы, как **голубь** и **ворон** (по 13 упоминаний), **ласточка** (8), **орёл** (7) и **соловей** (5). Реже – **журавль, иволга, кукушка** (по 4), **ястреб, галка** (по 3), **сова, чайка** (по 2), а также **какаду, павлин, сыч, аист, коршун, филин, чиж, гусь, жаворонок, петух, воробей, утка, фелица** – по одному разу.

Повторяющееся присутствие **ворона** в поэзии Ахматовой отражает те трудности, которые она пережила в течение своей жизни. Этот образ традиционно ассоциируется с негативной символикой – хриплый крик, чёрное оперение. Всё это соответствует личным страданиям поэтессы на фоне политических репрессий. Как писал Анатолий Найман: «Помимо социально-политического перелома и вызванных им сдвигов в самых разных плоскостях жизни, время претерпело, претерпевало у нее на глазах, и ряд эволюции, так сказать, естественных, меняющих не лицо, а выражение лица эпохи» [7, с.12].

В русском и узбекском языках существуют орнитонимы, обладающие устойчивой символической нагрузкой. Символическое значение – это разновидность условно обусловленного лексического значения, формирующегося на основе механизмов метафоризации и метонимизации, при которых название конкретного объекта используется как знак для обозначения абстрактного понятия [9, с.122].

Характеризуя коннотацию, об этом писала В.Н. Телия: коннотация - это «семантическая сущность, узуально или окказионально входящая в семантику языковых единиц и выражающая эмоционально оценочное и стилистически маркированное отношение субъекта речи к действительности при ее обозначении в высказывании, которое получает на основе этой информации экспрессивный оттенок» [12, с. 5].

Образ ворона в поэзии А. Ахматовой. В поэтических произведениях А. Ахматовой часто используются сочетание лексемы **грай, чёрный** с орнитонимом «ворон». Например: Проклинай же снова скрип колодца / Шорох сосен, черный грай ворон / Землю, по которой я ступала [14, с.392]. В лексическом плане поэтесса использует особенное слово «грай». Придается интонационно-смысловой оттенок печали, грусти. В этих стихотворениях орнитоним ворон в сочетании с лексемой **грай** приобретает коннотативное значение воспоминания произошедших встреч и действий, глубокое переживание, обвинения через орнитоним **ворон**.

Также в поэтических произведениях и А. Ахматовой используются коннотации орнитонима **ворон** создает и позитивный образ, т.е. писатель использует орнитоним **ворон** не в том виде, в каком он функционирует в языке, видоизменяет его и появляется навое смысловое значение. Например, И радуют пестреющие клумбы, / И резкий крик вороны в небе черной, / И в глубине аллеи арка склепа [14, с.442]. Анализ сочетания орнитонима с существительным «крик вороны» имеет контрастный знак любви, потому что, когда люди влюбляются, их радуют мельчайшие повседневные детали, т.е. крик ворон является контрастным негативной символике образа вороны.

Творчество Халимы Худойбердиевой пока недостаточно изучено, с точки зрения символики орнитонимов. Народный поэт Узбекистана, автор Государственного гимна Узбекистана и общественный деятель Абдулла Орипов отмечает: «Внимательно понаблюдав за творчеством Халимы, я еще раз убедился, что все события в мире прежде всего бьются и находят отклик в сердце матери, женщины» [13, с. 4].

Каждый поэт сознательно выбирает поведенческие особенности и черты птиц, внедряя их в художественные образы. С помощью лингвостатистического метода было проанализировано 633 поэтических произведения Халимы Худойбердиевой (1967-2016), из которых в 141 встречаются орнитонимы. Выявлено 23 различных наименования птиц (в том числе и производные формы). Родовое наименование **птица** используется 128 раз, а среди видовых орнитонимов наиболее частотными являются: **журавль** (27 упоминаний), **соловей** и **орёл** (по 15), **голубь** (8), **лебедь** (7), **ласточка** и **ворона** (по 6), **павлин** и **ворон** (по 4), **гусь** (3), **феникс**, **ястреб**, **сокол**, **дрозд** (по 2), а также **воробей**, **перепел**, **жаворонок**, **попугай**, **горлица**, **курица** – по одному разу.

Сопоставительный метод.

Количественные характеристики орнитонимов в поэтическом дискурсе А. Ахматовой и Х. Худойбердиевой

Писатели	Упоминаний птиц	Количество произведений		Количество орнитонимов произведений	
		Всего	С орнитонимами	Орнитонимы птиц	Дериваты
А. Ахматова	Кол-во	700	80	30	100
	Доля %	100	11.2	4.28	14.3
Х. Худойбердиева	Кол-во	633	141	121	109
	Доля %	100	22.3	19.1	17.2

Таблица составлена автором на основе [1; 17]

В поэтических произведениях Х. Худойбердиевой орнитонимы применяются как в денотативном (прямом), так и в коннотативном (переносном) значении. Из проанализированных произведений можно сделать вывод, что метафора часто применяется поэтом. Орнитоним **ворон** в поэтических произведениях Х. Худойбердиевой по сравнению с А. Ахматовой употребляется редко (всего 4 упом.).

Qarg'a – patlari tim qora bilan kulrang aralash ko'chmanchi qush (O'zbekistonda qish oylarida bo'ladi) (букв. Ворон – перелётная птица с угольно-чёрным или чёрно-серым смешанным оперением (в Узбекистане бывает зимой) [16, с.457].

Семантика образа ворона в русской и узбекской поэзии имеет сходство, в произведениях Х. Худойбердиевой орнитоним **ворон**, как и у А. Ахматовой, приобретает отрицательную коннотацию: Kim men qushcha misol talpingan damim / Qarg'aday xo'mrayib tashladi nazar [17, с.78]. Здесь орнитоним как **ворон** имеет сравнительную конструкцию, т.е. описывает взгляд отвратительных людей. И еще: Bulbullar bexishti / qarg'alarki g'ar / Ular meni tongdan / qurshar-u, qurshar [17, с.124]. Лексема **bexisht** – означает рай, а лексема **g'ar** – извращение. Здесь выделяются функциональные и стилистические особенности орнитонимов в формировании статистических сравнений, характерных для узбекского языка.

Х. Худойбердиева орнитонимы **ворон** и **ворона** обычно сравнивает с ненастными, злыми, жадными людьми: Boqsam bog'in oralab zog'lar uchib yuribdi / Maxzun ko'nglin poralab dog'lar uchib yuribdi. Из рифмы **zog'** (ворона) и **dog'** (пятно) можно сделать вывод, что орнитоним **zog'** также имеет лексическое значение злых людей.

Zog' – qora qarg'a (букв. чёрная ворона) [16, с.314].

В произведениях Х. Худойбердиевой, часто орнитоним **zog'** (ворона) противопоставляется орнитониму **bulbul** (соловей): Endi bog' bulbul qolib zog'ini saylamagay / Ko'nglini yoylamagay, ko'z yoshni soylamagay [13, с.68]. При переводе означает, что сад

никогда не привлечёт ворону, когда есть соловей, ведь соловей по народным преданиям, является молодым поэтом и певцом. Или, *Xato qildim, xatolarim zog' ilib, yoyib ketgan / Savdogarlar yo'q sirimni sotishib, boyib ketgan* [15, с.142]. Орнитоним **zog'** изображается как отрицательная птица, распространяющая ошибки людей.

«Каждая деталь в поэзии Халимы Худойбердиевой, в частности образы птиц, – это не просто пейзаж природы, а высокий художественный символ, выражающий боль, терпение и свободолюбие узбекской женщины» [6, с.26]

А. Ахматова и Х. Худойбердиева часто прибегают к фразеологизмам и сравнительным оборотам с компонентом – орнитонимом. Например, У Х. Худойбердиевой: *Turna bo'yin qizlarni so'ngra o'z ortingdan tiz* (девушки журавлиной шеей), *Daftarimda turnalarday tizilar harflar* (букв. буквы в моей тетради выстроены в ряд, как журавли). Или «*Va siltanib egarda, tikladi-yu g'oz*» (сохраняя тело в вертикальном положении как гусь) [15, с.52].

У А. Ахматовой: *И слава лебедью плыла // Сквозь золотистый дым. Как они опять глядят // Ястребиным жарким оком* [14, с.424].

Гендерные различия человека, т.е. его мужские или женские физические и духовные характеристики, определяются одновременно с его рождением, поэтому рождение человека считается своеобразным началом истории формирования его гендерных качеств и особенностей [11 с.143].

В произведениях А. Ахматовой и Х. Худойбердиевой используются такие орнитонимы-существительные, как голубка, ласточка, сокол, лебедушка, петушок, орлица приобретают ласкательное значение, наиболее часто употребляются при обращении к какому-либо лицу мужского или женского пола. Например, у А. Ахматовой: *Кричит истомно раненой орлицей. Иаков, не ты ль меня целовал // И чёрной голубкой своей называл? Будем читать над свинцовой рекой // Лучше сегодня голубку Джульетту* [14, с.474]. В этих строках орнитонимы **орлица**, **голубка** используется в отношении женщины.

У Х. Худойбердиевой: *Burgutsifat yigitlardan qudrat olib, o'ch olib* (букв. набрать силы у орлиноподобных парней). *Siz topmishim / yo'qotmishimmas* // «*Sor lochinim, ojiz qushimmas*» (букв. ты то, что я нашел и что потерял // спроси моего сокола, я не слабая птица) [17, с.82]. Здесь дериват «Орлиноподобные» и орнитоним **сокол** является лексемой в сильном смысле по отношению к мужчинам, т.е. лексема **сокол** приобретает дополнительный (ассоциативный) оттенок значения.

«Образы соколов и орлов в поэзии Халимы – это не просто традиционные лирические детали. Для поэтессы эти образы являются художественным выражением национальной гордости и самосознания. Она видит свободу как воплощение парящих птиц» [18, с.364]

Орёл – 1. хищная, сильная птица из. сем. соколиных. 2 перен. о гордом, смелом, выдающемся человеке [8, с.457].

В некоторых случаях род птиц, можно определить из строк. А иволга, подруга // Моих безгрешных дней [14 с.684]. Здесь обращение «подруга» придаёт женский род орнитониму «иволга».

Редко используются в поэзии А. Ахматовой и Х. Худойбердиевой орнитонимы-прилагательные. У.А. Ахматовой такие прилагательные, как ястребиный, лебединый, лебежья, петушиный, голубиный, птичьим, вороненой, соловьиная, орлиные и другие: *Уже клиновые листы, // На пруд слетают лебединый. Весёлые взоры Рахилиных глаз // И голос её голубиный // Иаков не ты ль меня целовал // И чёрной голубкой своей называл* [14, с.376].

У Х. Худойбердиевой орнитонимы-прилагательные: **qarg'aday xo'mrayib** (вороненый взгляд), **turna bo'yin** (журавлиная шея), **qushchaday** (птичьим), **g'ozday** (гусиный), **burgutsifat** (орлиный), **qarchig'ay yigit bo'pti** (соколиный), **musichaday beozor** (как безвредная горлица, голубка). Например, *Musichaday «beozor» onam // Bir chekkada o'ltiradi jim.* (букв. как безвредная горлица, голубка, тихо сидит в углу). *Turna bo'yin qizlarni so'ngra o'z ortingdan tiz* (девушки журавлиной шеей) [17, с.118].

Частым приёмом А.Ахматовой и Х. Худойбердиевой является создание ряда слов, которые служат для реализации семантики орнитонима: *И замирает острый крик / Отсталых журавлей. Ты кроткою голубкой не прыльнула к моей груди, // но коршуном когтила другой голос* [14, с.476].

Жирмунский пишет о том, как А. Ахматова преобразует старые символы (например, голубя). «Ахматова возвращает поэтическому слову его первоначальную предметную точность, но при этом оно сохраняет свою эмоциональную многозначность» [5, с.38].

Выводы. Сравнительное исследование поэзии Анны Ахматовой и Халимы Худойбердиевой показывает, что большинство орнитонимов используется не в прямом, а в метафорическом значении. Таким образом, в русской и узбекской поэзии названия птиц (орнитонимы) играют важную роль в передаче образного мышления, символического описания человека, создании метафор, эпитетов и сравнений. Половая принадлежность, культурное восприятие и символическая нагрузка орнитонимов обогащают поэтический дискурс, отражая как универсальные, так и специфически-национальные литературные модели.

В настоящем исследовании был проведён анализ наименований птиц в русском и узбекском языках с целью выявления их национально-культурной специфики. Основной тезис заключается в том, что подобная специфика проявляется на глубоких уровнях семантики – в сфере образно-метафорических и символических значений. Образные смыслы орнитонимов строятся на базе их дифференциальных сем. Это связано с природно-чувственной метафоризацией.

Статья написана в рамках научно-исследовательской работы кафедры русского языка и литературы Денауского института предпринимательства и педагогики, на 2024-2028 гг.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ахматова А.А. Сочинения в двух томах. Стихотворения и поэмы / Сост. и подгот. текста М.М. Кралина. – Т.1. – М.: Цитадель, 1996. – 448 с.
2. Богаткина М.Г. Историческая поэтика А. Н. Веселовского и проблемы современного сравнительного литературоведения / М.Г. Богаткина. – Казань: Издательство Казанского университета, 2004. – 12 с.
3. Веселовский А.Н. Историческая поэтика / А.Н. Веселовский. – М.: Высшая школа, 1989. – 408 с.
4. Гак В.Г. К типологии форм языковой политики // Вопросы языкознания / В.Г. Гак. – 1989. – №5. – С.104-133.
5. Жирмунский В.М. Творчество Анны Ахматовой / В.М. Жирмунский. – Л.: Наука, 1973. – 184 с.
6. Мирзаева З.С. Художественное мастерство и лирический герой в поэзии Халимы Худайбердиевой: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.01.02 / З.С. Мирзаева. – Ташкент: НУУз, 2004. – 26 с.
7. Найман А.Г. Рассказы об Анне Ахматовой / А.Г. Найман. – М.: Художественная литература, 1989. – 448 с.
8. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова; РАН; Ин-т рус. яз. им. В.В. Виноградова. – 4-е изд., доп. – М.: Азбуковник, 1999. – 944 с.
9. Пестова О.Г. Слова с символическим значением как объект учебной лексикографии // Актуальные проблемы учебной лексикографии: материалы общесоюзной конференции / О.Г. Пестова. – М.: Рус. яз., 1988. – С.122-124.
10. Поливанов Е.Д. Русская грамматика в сопоставлении с узбекским языком // Статьи по общему языкознанию / Е.Д. Поливанов; сост. А.А. Леонтьев. – М.: Наука, 1968. – С.157-205.
11. Сулаймони П.С. Культурные традиции и их влияние на изменение и формирование гендерных отношений среди молодежи // Вестник Таджикского национального университета / П.С. Сулаймони. – 2024. – №6. – Ч.1. – С.143-150.
12. Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / В.Н. Телия; отв. ред. А.А. Уфимцева; АН СССР, Ин-т языкознания. – М.: Наука, 1986. – 143 с.
13. Худойбердиева Х. Сайланма. – Т.: Шарк, 2000. – 144 б.
14. Akhmatova A.A. Полное собрание стихотворений Анны Ахматовой = The Complete Poems of Anna Akhmatova / A.A. Akhmatova; per. J. Hemschmeyer; ed. R. Reeder. – Somerville, Massachusetts: Zephyr Press, 1990. – Vol.I. – 795 p.
15. Ne'matov H. O'zbek leksikologiyasi asoslari va tizimi / H. Ne'matov, R. Rasulov. – Toshkent: O'qituvchi, 1995. – 128 b.
16. Madvaliyev A. O'zbek tilining izohli lug'ati. 6 jildlik. T.5 (Q-X) / A. Madvaliyev, D. Xudoyberganova va boshq.; tahrir hay'ati. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2023. – 648 b.

17. Xudoyberdiyeva X. Tanlangan asarlar / X. Xudoyberdiyeva. – Toshkent: «Sharq» nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi Bosh tahririyati, 2019. – 480 b.
18. Yoʻldoshev Q. Yoniqlik / Q. Yoʻldoshev. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2006. – 544 b.

КОРБУРДИ ОРНИТОНИМХО ДАР ЭҶОДИЁТИ АННА АХМАТОВА ВА ХАЛИМА ХУДОЙБЕРДИЕВА

Ин мақола ба омӯзиши орнитонимҳо дар забонҳои ўзбекӣ ва русӣ, хусусиятҳои лексикиву семантикӣ, функционаливу стилистикӣ, инчунин, маъноҳои рамзӣ ва коннотатсионӣ онҳо бахшида шудааст. Дар таҳқиқ усули компаративистика (муқоисавӣ), инчунин, таҳлили дефинитсионӣ ва компонентӣ истифода шудааст, ки имкон медиҳад тасаввурот дар бораи сохтори семантикии калимаҳо ва хусусияти ғайолияти контекстуалии онҳо ба таври назаррас васеъ карда шавад. Орнитонимҳо ҳамчун категорияи махсуси лексемаҳо аз нуқтаи назари таҳлили тақсмоти онҳо ба гурӯҳҳои маъноӣ муайян карда мешаванд, ки ин паҳлуи муҳими ҳам забони ўзбекӣ ва ҳам забони русӣ мебошад. Диққати махсус ба натиҷаи рамзии орнитонимҳо, ки тавассути истиора (метафора) ва маҷоз (метонимия) ба вуҷуд меоянд, инчунин ба натиҷаи коннотатсионӣ, ки муносибати эҳсосию арзиширо ба объект ё ҳодисаи ифодашаванда инъикос мекунад, зоҳир карда мешавад. Корҳо дар ин соҳа барои тарҷума, тартиб додани лугатҳо ва таълими забонҳо, инчунин барои дарки амиқтари асосҳои фарҳангӣ ва забонӣ аҳамияти калон доранд. Навгониҳои илмӣ мақола аз он иборат аст, ки бори аввал дар ҷанбаи муқоисавӣ таҳлили ҳамаҷонибаи лингвопоэтикаи лексикаи орнитонимӣ дар эҷодиёти Анна Ахматова ва Халима Худойбердиева, ки анъанаҳои гуногуни адабӣ (славянӣ ва туркӣ)-ро намоёндагӣ мекунанд, гузаронида мешавад.

Калидвожаҳо: орнитоним, истиора, ташбеҳ, маҷоз, коннотатсия, ҷинс ва намуд, гендер.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ОРНИТОНИМОВ В ТВОРЧЕСТВЕ АННЫ АХМАТОВОЙ И ХАЛИМЫ ХУДОЙБЕРДИЕВОЙ

Данная статья посвящена исследованию орнитонимов в узбекском и русском языках, их лексико-семантических, функционально-стилистических особенностей, а также символических и коннотационных значений. В основе исследования лежит метод компаративистики, а также дефиниционный и компонентный анализ, который позволяет значительно расширить представление о семантической структуре слов и специфике их контекстуального функционирования. Орнитонимы, как особая категория лексемы, определяются с точки зрения анализа их деления на смысловые группы, что является важным аспектом как в узбекском, так и в русском языках. Особое внимание уделяется символическому результату орнитонимов, возникающему посредством метафоризации и метонимизации, а также коннотативному результату, отражающему эмоционально-оценочное отношение к обозначаемому объекту или явлению. Работы в данной области имеют важное значение для перевода, составления слов и преподавания языков, а также для более глубокого понимания культурных и языковых основ. Научная новизна статьи заключается в том, что впервые в сопоставительном аспекте проводится комплексный лингвопоэтический анализ орнитонимической лексики в творчестве Анны Ахматовой и Халимы Худойбердиевой, представляющих разные литературные традиции (славянскую и тюркскую).

Ключевые слова: орнитоним, метафора, сравнение, метонимия, коннотация, родовое и видовое, гендер.

USE OF ORNITHONYMS IN THE WORK OF ANNA AKHMATOVA AND KHALIMA KHUDOBERDIEVA

This article is devoted to the study of ornithonyms in the Uzbek and Russian languages, their lexical-semantic, functional-stylistic features, as well as symbolic and connotational meanings. The research is based on the method of comparative studies, as well as definitional and component analysis, which allows for a tenfold deeper understanding of the semantics of words and their use. Ornithonyms, as a special category of lexeme, are defined from the point of view of analyzing their division into semantic groups, which is an important aspect in both the Uzbek and Russian languages. Particular attention is paid to the symbolic result of ornithonyms, which arises through metaphorization and metonymization, as well as the connotative result, reflecting the emotional and evaluative attitude towards the procedure. Work in this area has important implications for translation, word formation, and language teaching, as well as for greater understanding of cultural and linguistic backgrounds. The scientific novelty of the article lies in the fact that for the first time, a comprehensive linguopoetic analysis of ornithonymic vocabulary in the works of Anna Akhmatova and Khalima Khudaiberdieva, representing different literary traditions (Slavic and Turkic), is carried out in a comparative aspect.

Keywords: ornithonym, metaphor, comparison, metonymy, connotation, generic and specific, gender.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Хусанова Саломат Хушбаковна* – муаллими калон омӯзгори кафедраи забон ва адабиёти руси Донишқадаи соҳибкорӣ ва педагогикаи Дехнав. **Суроға:** 190500, Ҷумҳурии Ўзбекистон, ш.Дехнав, кӯчаи Ш. Рашидов, 360. **Телефон:** (+998) 978-40-65-25. **E-mail:** salomathusanova@gmail.com.

Сведение об авторе: *Хусанова Саломат Хушбаковна* – старший преподаватель, кафедра русского языка и литературы, Денауский институт предпринимательства и педагогики. **Адрес:** 190500, Республика Узбекистан, г. Денау, ул. Ш. Рашидова, 360. **Телефон:** (+998) 978-40-65-25. **E-mail:** salomathusanova@gmail.com.

Information about the author: *Khusanova Salomat Khushbakovna* – senior lecturer, Department of Russian Language and Literature, Denau Institute of Entrepreneurship and Pedagogy. **Address:** 190500, Republic of Uzbekistan, Denau, st. Sh. Rashidova, 360. **Phone:** (+998) 978-40-65-25. **E-mail:** salomathusanova@gmail.com.

Статья поступила в редакцию: 29.05.2026
Одобрена после рецензирования: 30.06.2026
Принята к публикации: 01.07.2026

СИНОНИМИЯ В ОРОНИМИЧЕСКИХ СИСТЕМАХ: ПРИЧИНЫ, ТИПЫ И СЕМАНТИЧЕСКИЕ ГРАНИЦЫ

Салимпоева Ф.М.

Таджикский государственный педагогический
университет имени Садриддина Айни

Введение. Исследование синонимических отношений в рамках оронимических систем сегодня по праву считается одним из наиболее актуальных направлений в современной лингвистике. Оронимы, выступая в качестве специфической категории топонимов, не просто фиксируют ландшафтную специфику местности, но и выступают репрезентантами глубоких культурно-исторических и когнитивных механизмов. Процесс именования значимых географических объектов всегда вторичен по отношению к их восприятию человеческим сознанием, что делает изучение семантики и этимологии горских названий ключом к пониманию региональной идентичности. В последние годы научное сообщество демонстрирует устойчивый интерес к тому, как именно взаимодействуют внутреннее содержание и историческое происхождение оронимов, поскольку это позволяет детально проследить принципы выстраивания синонимических рядов и, что не менее важно, определить их подвижные семантические границы.

Важно понимать, что оронимическая система любого языка не является статичным перечнем наименований, а напротив, представляет собой динамичный и непрерывно трансформирующийся механизм. В нем аккумулируется многовековой эмпирический опыт взаимодействия этноса с его природным окружением. С точки зрения физической географии, горы представляются наиболее монументальными и статичными элементами рельефа, что, на первый взгляд, должно способствовать закреплению за ними единого, константного названия. Тем не менее, реальная языковая практика демонстрирует обратное: один и тот же объект может обладать целым спектром имен. Эта вариативность напрямую зависит от позиции наблюдателя, его лингвистической принадлежности и от тех конкретных денотативных признаков (высота, форма вершины, цвет склонов или характер растительности), которые выходят на первый план в момент номинации. Именно такая многомерность человеческого восприятия обуславливает возникновение феномена синонимии. В оронимии это явление функционирует значительно сложнее, чем в общеупотребительной лексике, приобретая специфические черты в зависимости от локального контекста. Глубинные причины данных процессов выходят за рамки чисто лингвистических факторов. Они тесно переплетены с исторической судьбой народов, траекториями их миграций, а также процессами межкультурного и межъязыкового обмена. Таким образом, наличие синонимов в названиях гор свидетельствует о наслоении различных исторических эпох, когда новые группы населения приносили свои номинативные традиции, вступая в диалог с уже существующим субстратом.

Детальное изучение данных процессов невозможно без опоры на строгий и выверенный терминологический аппарат, который позволяет разграничить смежные лингвистические явления. В этой связи принципиально важным представляется определение, предложенное Н.В. Подольской, согласно которому «оронимия – это не просто совокупность названий, а специализированная подсистема топонимики, изучающая имена объектов рельефа: гор, хребтов, холмов и ущелий» [8, с.54]. Данный подход подчеркивает, что каждый элемент горного ландшафта требует индивидуального лексического воплощения.

Материал исследования включал таджикские топонимы (Гиссарская долина, регионы Таджикистана) и английские топонимы (Avon, Pen-y-Fan, Scafell Pike). При анализе синонимических отношений важно учитывать фундаментальное различие в функционировании имени собственного и нарицательного. Опираясь на теоретические выкладки А.В. Суперанской [9, с.174], можно утверждать, что именно индивидуализация конкретного географического объекта выступает первичной и доминирующей функцией

оронимической номинации. В связи с этим возникновение синонимов в данной сфере нельзя рассматривать как обычное дублирование значений; это явление особого порядка, которое отражает когнитивную сложность процесса именования и требует проведения глубокого семантического анализа каждой лексемы.

Если развивать тезис о системном характере географических наименований, становится очевидным, что синонимия в оронимии зачастую выступает прямым следствием длительного сосуществования различных языковых пластов в пределах одной территории. С.К. Караев в своем фундаментальном труде акцентирует внимание на том, что «таджикская топонимия, в том числе и оронимия, по своей природе является многослойной, где каждый исторический этап оставил свои следы в виде дублетных наименований» [4, с.112]. Эти «следы» представляют собой уникальный лингвистический архив, в котором названия-синонимы могут принадлежать к разным эпохам, но при этом продолжать функционировать в современной речи.

Цель исследования. Целью данного исследования является анализ синонимических отношений в оронимических системах таджикского и английского языков, а также выявление причин их возникновения, основных типов и семантических границ их функционирования.

Обсуждение результатов. Практическое подтверждение этой гипотезы мы находим в работах О.О. Махмаджонова [5, с.213]. Проведенный им историко-лингвистический анализ на материале Гиссарской долины наглядно демонстрирует, как многие синонимы кристаллизовались в ходе многовекового взаимодействия таджикского языка с другими региональными языками и диалектами. В таких условиях синонимия превращается в механизм адаптации иного культурного опыта, когда старое название не исчезает, а дополняется новым, создавая сложную семантическую сеть, отражающую этнические контакты и миграционные процессы.

Углубленное изучение семантических границ синонимов требует комплексного подхода, при котором учитывается не только генезис наименования, но и его внутренняя архитектура. Как подчеркивает М.Р. Асадова в ходе своего сравнительного анализа географической терминологии, «семантическая эквивалентность оронимов в таджикском и английском языках часто достигается через использование различных морфологических средств» [2, с.88]. Данный тезис позволяет заключить, что синонимические отношения в оронимии не ограничиваются исключительно лексическим уровнем; они приобретают характер структурно-семантического взаимодействия, при котором грамматическая форма слова напрямую влияет на полноту передачи денотативного значения.

Примечательно, что при сопоставлении с английской топонимической традицией обнаруживаются поразительно схожие предпосылки возникновения вариативности. Э. Экволл [12, с.234] в своих этимологических изысканиях детально описывает сложность связей, возникающих в ситуациях, когда для обозначения одного и того же холма или возвышенности исторически применялись как кельтские, так и древнеанглийские корни. Подобная лингвистическая диффузия привела к формированию специфических пластов имен-дублетов. А.Д. Миллс, развивая эту линию аргументации, фокусирует внимание на роли описательных характеристик в процессе номинации: «Многие оронимы в английской традиции являются дескриптивными синонимами, отражающими форму или цвет объекта» [14, с.22]. В подобных случаях синонимия выступает инструментом уточнения визуального образа ландшафта, переводя физические параметры объекта в плоскость языковых символов.

В этом исследовательском контексте принципиально важным становится вопрос четкой демаркации собственно синонимии и явлений омонимии. Ч.А. Давлятова [3, с.134] указывает на то, что в таджикском языке омонимия функционирует как полноценная системная категория, способная в ряде случаев пересекаться с синонимическими рядами. Подобное наложение формирует многомерные лексические цепочки, где одно и то же звуковое оформление может скрывать совершенно разные дескриптивные стратегии. Следовательно, «реальные границы между наименованиями диктуются не столько физическими свойствами самого географического объекта, сколько устойчивой языковой традицией номинации, сложившейся внутри конкретного этноса» [13, с.4]. Именно

культурный фильтр определяет, какие признаки горы станут основой для формирования её именного фонда.

Формирование синонимии в рамках оронимических систем обусловлено комплексом разноплановых детерминант. Одной из ключевых причин выступают историко-культурные факторы, возникающие в ситуациях параллельного освоения и именования ландшафтных объектов различными этническими или лингвистическими общностями. В подобных контекстах один и тот же географический маркер получает несколько имен, каждое из которых укоренено в специфической культурной традиции. К этому добавляются сугубо внутренние лингвистические механизмы: фонетическая трансформация и морфологическое варьирование корней со временем порождают новые дериваты, которые начинают функционировать как самостоятельные, но семантически близкие единицы.

Данные теоретические положения находят подтверждение в трудах Э.М. Мурзаева [6, с.128]. Исследователь акцентирует внимание на том, что «синонимия оронимов часто отражает многослойность историко-культурного контекста, в котором развивалось именование географических объектов» [6, с.78]. Этот процесс неразрывно связан с интенсивностью языковых контактов и объемом заимствований. Проникновение иноязычных лексем способствует возникновению параллельных номинаций, которые, ассимилируясь со временем, встраиваются в общую систему синонимии региона. Примечательно, что в таджикской оронимике фиксируются случаи конвергенции с англоязычными наименованиями, где совпадения обнаруживаются не только на семантическом, но и на фонетическом уровнях. С целью верификации выявленных закономерностей и систематизации принципов построения синонимических рядов в оронимии Таджикистана и англоязычного ареала нами была разработана сводная классификация (см. табл.1). В представленных материалах сгруппированы примеры оронимов, снабженные их синонимическими вариантами, этимологическими справками и дескриптивным анализом семантических нюансов. Предложенная структура позволяет наглядно проследить динамику влияния историко-культурных наслоений и фонетической лабильности на процесс кристаллизации параллельных географических названий.

Таблица 1. Примеры синонимических оронимов в таджикской и английской системах

№	Ороним	Синоним	Перевод/Описание	Семантическая особенность
1	Варзоб (Таджикистан)	Варзаб	Река Варзоб	Фонетическая вариативность, совпадение по географическому объекту
2	Ҳисор (Таджикистан)	Хисоркӯх	Город/гора	Историко-культурная причина, диахроническая трансформация
3	Дарбанд (Таджикистан)	Дарбандқалъа	Проход/крепость	Заимствование, параллельное употребление в топонимических текстах
4	Avon (Англия)	River Avon	Река Эйвон	Историко-культурная причина, одинаковое название у разных рек
5	Pen-y-Fan (Уэльс)	Y Fan	Гора/хребет	Фонетическая вариативность, сокращение формы названия

6	Scafell Pike (Англия)	Scawfell	Высочайшая вершина	Диахроническая трансформация, различия написания и произношения

Детальный разбор представленного материала позволяет утверждать, что генезис синонимических рядов в оронимии не является хаотичным процессом, а подчиняется строгим внутриязыковым и экстралингвистическим детерминантам. «В таджикской оронимической системе структурная вариативность и диахронические трансформации обуславливают устойчивое сосуществование нескольких деривационных форм, закрепленных за единым географическим объектом» [10, с.34]. Наиболее репрезентативными в этом отношении представляются пары «Сафедкӯх – Кӯхи Сафед» и «Сурхкӯх – Кӯхи Сурх». В данном случае наблюдается реализация различных моделей номинации: от композитного словосложения до аналитической конструкции с использованием изафета. Несмотря на формальное морфосинтаксическое различие, оба варианта сохраняют идентичного референта, что указывает на гибкость таджикской топонимической системы в выборе средств репрезентации ландшафтных признаков.

Сходные закономерности, хотя и обусловленные иной исторической спецификой, прослеживаются в английской системе. Примеры, связанные с именованьем водных и горных объектов, такие как «Avon – River Avon», наглядно иллюстрируют процесс наслоения различных историко-культурных пластов, где тавтологические формы становятся результатом межъязыкового взаимодействия» [12, с.135]. В то же время вариативность в названиях вершин (например, «Scafell Pike – Scawfell») [14, с.234] отражает естественные фонетические и орфографические трансформации, происходившие в языке на протяжении столетий. Результаты сопоставительного анализа подтверждают, что оронимическая синонимия выступает закономерным и системным ответом языка на сложность историко-культурного ландшафта. Она кристаллизуется на стыке фонетической эволюции, лексико-семантического варьирования и внешних этнокультурных влияний, что полностью солидаризируется с фундаментальными выводами ведущих исследователей в области современной топонимики.

Многообразие проявлений синонимии в оронимических системах позволяет классифицировать это явление по нескольким ключевым типам, каждый из которых служит отражением специфических закономерностей номинации. На основании сопоставительного анализа таджикского и английского материала можно заключить, что значительное место в этой иерархии занимают фонетические синонимы. Они кристаллизуются под влиянием диалектных вариаций, естественных фонетических трансформаций или в процессе графической адаптации названия при его письменной фиксации. Показательным примером здесь выступает пара Варзоб-Варзаб, где варьирование гласного звука обусловлено как живым произношением, так и традициями орфографического закрепления топонима в разных источниках. Параллельно фонетическим процессам в языке активно формируются диахронические синонимы, отражающие динамику исторических изменений в восприятии объекта. В таких случаях первичное наименование со временем обрastaет уточняющими компонентами, которые конкретизируют географическую принадлежность или физический статус места. Наглядной иллюстрацией данного процесса является пара Хисор – Хисоркӯх, где добавление форманта «кӯх» (гора) не только сохраняет историческую преемственность, но и эксплицитно указывает на категорию объекта в рамках рельефа [7, с.47].

Особую категорию составляют синонимы, возникновение которых детерминировано внешними факторами заимствованиями и интенсивными языковыми контактами. Взаимодействие различных лингвокультурных традиций неизбежно порождает вариативность имен. В английской оронимической традиции это отчетливо прослеживается на примере «Scafell Pike – Scawfell, где расхождения в написании и произношении маркируют исторические сдвиги в английской орфографии и влияние региональных диалектных пластов» [14, с.234]. Такие дубликаты служат лингвистическим маркером эпохи, фиксируя момент перехода от одной системы письма или произношения к другой.

Завершают данную типологию семантически уточняющие синонимы, основной функцией которых является дифференциация объектов по их функциональному назначению или уникальным ландшафтным характеристикам. Примером подобной дескриптивной стратегии служит пара Дарбанд – Дарбандқалъа, где «переход от общего понятия «проход» к более узкому «укрепление» позволяет конкретизировать роль локации, сохраняя при этом общую территориальную привязку» [6, с.42]. Исходя из вышеизложенного, можно утверждать, что структурное разнообразие типов синонимии подтверждает неслучайный характер формирования оронимического фонда, который планомерно развивается под перекрестным влиянием фонетической эволюции, культурных контактов и семантических запросов общества.

Обсуждение. Центральное место в изучении оронимических систем занимает проблема демаркации семантических границ между синонимичными единицами. В отличие от лексических синонимов, функционирующих в литературном языке, оронимы характеризуются жесткой денотативной фиксацией на конкретном физическом объекте ландшафта. Данная специфика существенно усложняет процесс различения синонимических форм: исследователю необходимо четко дифференцировать пределы вариативности одного имени от момента зарождения качественно иной номинации. Принципиально важно, что семантические границы оронимов детерминированы не только формально-языковыми параметрами, но и глубоким историко-культурным фоном, локальными преданиями и особенностями мировосприятия коренного населения. В работах А. Азимова [1, с.84], посвященных этимологическому анализу топонимии Центрального Таджикистана, высказывается тезис о том, что границы синонимии зачастую продиктованы «функциональной нагрузкой объекта в сознании носителей языка» [6, с.115]. В практическом смысле это означает, что одна и та же географическая доминанта (холм, хребет или вершина) может обладать набором параллельных наименований, актуализация которых зависит от коммуникативной ситуации, будь то хозяйственно-бытовой дискурс, религиозная традиция или официальная картографическая фиксация.

Подобную вариативность целесообразно квалифицировать как контекстуальную синонимию, при которой дистрибуция имен определяется сферой их практического приложения. Ситуация, когда гора именуется по-разному в живой разговорной речи, на государственных картах и в архивных документах, ярко иллюстрирует плюрализм когнитивных подходов к идентификации пространства. Более того, устойчивость семантических границ неразрывно коррелирует с диахроническим вектором развития топонимов. В ходе исторических трансформаций происходит естественная селекция: одни номинативные варианты переходят в разряд архаизмов, другие же закрепляются в официальном реестре. В итоге формируются «сложные синонимические ряды, где каждый компонент транслирует специфический аспект объекта от его морфологических характеристик (формы, цвета) до сакрального или стратегического значения в жизни социума» [15, с.132].

Нельзя обойти вниманием и прикладную ценность изучения данных границ. «Точная верификация синонимических пределов позволяет существенно повысить достоверность картографических данных и оптимизировать структуру географических информационных систем (ГИС)» [2, с.132]. Кроме того, подобный анализ проливает свет на универсальные когнитивные механизмы, с помощью которых человек структурирует хаос природного окружения. Это представляется особенно значимым для сопоставительных исследований, проводимых на стыке таджикской и английской лингвокультур, где способы адаптации географической реальности к нуждам мышления демонстрируют как уникальные, так и инвариантные черты.

На современном этапе развитие цифровой лингвистики открывает принципиально новые горизонты для верификации семантических границ внутри оронимических рядов. Внедрение специализированных семантических лексиконов и применение алгоритмов компьютерного анализа текстовых массивов позволяют не только автоматизировать идентификацию оронимов, но и с высокой точностью дифференцировать дублетные формы от явлений межъязыковой или внутриязыковой омонимии. Согласно наблюдениям Г. Исраилова: «Использование подобного инструментария дает возможность

реконструировать процесс номинации единого ландшафтного объекта, четко разделяя ситуации, где несколько названий выступают как синонимы, а где они обретают категориально различные значения» [13, с.3]. Полученные цифровые данные свидетельствуют о том, что демаркационная линия семантики в оронимии зачастую протекает в плоскости «описание- идентификация» [13, с.4], обозначая переход от обобщенной ландшафтной характеристики к уникальной когнитивной номинации в сознании социума.

Не менее существенный вклад в понимание семантической структуры оронимов вносит прагматический аспект номинации. О.К. Аббозов в своих изысканиях аргументирует тезис о том, что генезис горских имен неразрывно связан с этнолингвистической архитектурой мира [11, с.15]. В этой системе границы между названиями могут определяться даже сакральным статусом или ритуальной значимостью географического доминанта. Данная специфика наиболее ярко проявляется в топонимах, обладающих глубоким историко-религиозным весом, где каждая лексема-синоним транслирует уникальный культурный код и выполняет специфическую функциональную задачу, не сводимую к простому обозначению высоты или формы.

В то же время в английской топонимической традиции семантическое разграничение синонимичных оронимов зачастую приобретает акустико-стилистический характер. С. М. Х. Алкавваз акцентирует внимание на фоно-риторическом потенциале названия, который выступает в роли своеобразного фильтра в различных типах дискурса [5, с.134]. Фоно-риторическая структура оронима позволяет дифференцировать синонимы в зависимости от их прагматической задачи: в поэтическом тексте, строгом научном описании или официальном реестре могут преобладать разные варианты одного и того же имени. Таким образом, стилистический регистр становится тем фактором, который удерживает синонимические формы от полного слияния, сохраняя их функциональную автономность в зависимости от среды употребления – от живой разговорной речи до академической публикации.

Таблица 2. Семантические границы оронимов

№	Ороним	Синоним	Контекст употребления	Семантическая особенность
1	Ҳисор	Ҳисоркӯҳ	Город / гора	Различение по функции объекта
2	Дарбанд	Дарбандқалъа	Проход / крепость	Контекстуальная спецификация
3	Chichester	West Chichester	Город / административный район	Диахроническое уточнение
4	Avon	River Avon	Река / официальное название	Идентификация на картах
5	Scafell Pike	Scawfell	Гора / разговорный vs литературный	Фоно-стилистическая дифференциация

Поэтому семантические границы оронимов представляют собой не только чисто лингвистическую категорию, но и культурно-прагматическую, отражающую взаимодействие языка, восприятия местности и культурного опыта носителей. Это подчеркивает необходимость комплексного подхода к изучению оронимических синонимов, учитывающего как историко-культурные факторы, так и современные методы цифрового анализа, позволяющие выявлять закономерности в построении параллельных наименований в разных языковых системах.

Выводы. Подводя итоги проведенного анализа, можно констатировать, что феномен синонимии в оронимических системах таджикского и английского языков выступает не случайным набором лексических дублетов, а сложным, иерархически выстроенным механизмом. Генезис этого явления обусловлен неразрывным единством

интралингвистических факторов, таких как фонетическая трансформация и морфологическая деривация, и экстралингвистических детерминант, включая исторические миграции, этнокультурную диффузию и процессы межъязыковой адаптации. Проведенное исследование подтверждает, что оронимическая синонимия реализует фундаментальную когнитивную задачу: она адаптирует физическую многомерность географического пространства к конкретной языковой модели, обеспечивая высокую точность идентификации объектов в различных коммуникативных контекстах.

Разработанная типология включающая фонетические, диахронические, заимствованные и семантически уточняющие категории наглядно демонстрирует динамическую природу топонимического фонда. Каждая из выделенных групп служит лингвистическим отражением либо естественной эволюции языка, либо радикальных культурно-исторических сдвигов в номинации. В этом ракурсе вопрос семантических границ оронимов приобретает особое значение: их четкая верификация не только способствует разрешению теоретических споров о природе топонима, но и имеет прямой выход в прикладные сферы, от стандартизации картографических данных до совершенствования систем цифровой навигации. В конечном счете, синонимические отношения в оронимии следует рассматривать как закономерный итог многовекового диалога между социумом и ландшафтом. Семантические рубежи названий гор представляют собой не только формальную лингвистическую категорию, но и живое культурно-прагматическое поле, где аккумулируется уникальный опыт восприятия местности. Перспективы дальнейших изысканий в этом направлении видятся в создании типологически обоснованных классификаторов, которые позволят глубже осмыслить когнитивные стратегии именования в разноструктурных языках и заложат фундамент для новых межкультурных сопоставлений в области ономастики.

Статья написана в рамках научно-исследовательской работы кафедры языкознания и сравнительной типологии Таджикского государственного педагогического университета имени Садритдина Айни на тему: «Синонимия в оронимических системах: причины, типы и семантические границы», на 2025-2030 гг.

ЛИТЕРАТУРА

1. Азимов А. Проблема этимологического анализа оронимов Центрального Таджикистана: дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.02 / А.Азимов. – Душанбе: Институт языка и литературы им. А. Рудаки, 2011. – 167 с.
2. Асадова М.Р. Сравнительный структурно-семантический и этимологический анализ географических терминов в таджикском и английском языках: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.22 / М.Р.Асадова. – Душанбе: Таджикский национальный университет, 2021. – 162 с.
3. Давлятова Ч.А. Омонимия как системная категория (на материале таджикского языка): диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.19 / Ч.А. Давлятова. – Душанбе: Институт языка и литературы им. А. Рудаки АН Республики Таджикистан, 2017. – 327 с.
4. Караев С.К. Таджикская ономастика: дисс. ... д-ра филол. наук: 10.02.20 / С.К. Караев. – Душанбе: Таджикский национальный университет, 1998. – 380 с.
5. Махмаджонов О.О. Историко-лингвистическое исследование топонимии Гиссарской долины Таджикистана: дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.22 / О.О. Махмаджонов. – Душанбе, 2010. – 350 с.
6. Мурзаев Э.М. Очерки топонимики / Э.М. Мурзаев. – М.: Мысль, 1974. – 382 с.
7. Никонов В.А. Введение в топонимику / В.А. Никонов. – М.: Наука, 1965. – 180 с.
8. Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии: 2-е изд., перераб. и доп. / Н.В. Подольская. – М.: Наука, 1988. – 192 с.
9. Суперанская А.В. Общая теория имени собственного / А.В. Суперанская. – М.: Наука, 1973. – 366 с.
10. Хромов А.Л. Очерки по топонимии и микропонимии Таджикистана / А.Л. Хромов. – Вып. 1. – Душанбе: Ирфон, 1975. – 84 с.
11. Abbozov O.Q. In Particular of the Formation of the Oronyms / O.Q. Abbozov. – Intersections of Faith and Culture: American Journal of Religious and Cultural Studies. – 2023. – Vol.1. – No.10. – Pp.13-17. [electronic resource]. URL: <https://grnjournal.us/index.php/AJRCS/article/download/1812/1573/3167> (date of access: 2026/03/10).
12. Ekwall E. The Concise Oxford Dictionary of English Place-Names / Eilert Ekwall. – 4th ed. – Oxford: Clarendon Press, 1960. – 546 p.

13. Israilov G. Scopus Lexician and Oronym Semantics // International Journal of Psychosocial Rehabilitation. – 2019. – Vol.24. – No.5. – Pp.1-6. DOI: 10.37200/IJPR/V24I5/PR2020617.
14. Mills A.D. A Dictionary of English Place-Names / A.D. Mills. – Oxford: Oxford University Press, 1991. – 383 p.
15. Sihat Mohammed Hasan Alkawwaz. A Phono-Rhetorical Study of Oronyms in English // Academic Journal of Interdisciplinary Studies. – 2021. – Vol.10. – No.2. – Pp.129-137. DOI: 10.36941/ajis-2021-0044.

СИНОНИМИЯ ДАР НИЗОМҲОИ ОРОНИМӢ: САБАБҲО, НАМУДҲО ВА МАРЗҲОИ СЕМАНТИКӢ

Мақолаи мазкур ба таҳқиқи ҳамачонибаи падидаи синонимия дар доираи низоми оронимӣ дар асоси маводи муқоисавии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бахшида шудааст. Оронимҳо ҳамчун ҷузъи муҳими манзараи забони олам дорои хусусиятҳои хоси семантикӣ ва сохторӣ мебошанд, ки омӯзиши онҳо барои топонимикаи муосир аҳамияти калон дорад. Дар мақола сабабҳои асосии пайдоиши синонимҳои оронимӣ, аз ҷумла омилҳои этнолингвистӣ, таъсири субстратҳои таърихӣ, мавҷудияти вариантҳои лаҳҷавӣ ва серкабат будани хронологии топонимияи минтақаҳо мавриди таҳлили амиқ қарор мегиранд. Муаллиф дар асоси дастовардҳои илми олимони барҷаста, аз қабили А.Л. Хромов, С.К. Қараев ва назарияҳои классикӣ А.В. Суперанская, таснифоти нави намудҳои синонимҳои оронимиро пешниҳод намуда, марзҳои нозуки семантикии байни онҳоро муайян мекунад. Таваҷҷуҳи махсус ба фарқи бунёди байни синонимияи мутлақ ва вариантҳои лексикӣ семантикии номи объектҳои рельеф зоҳир карда мешавад. Дар мақола собит мегардад, ки синонимия дар оронимия на танҳо такрори номҳо, балки инъикоси ғуноғунии дарки ҷуғрофии инсон ва таҳаввули тафаккури этникӣ дар тули асрҳо мебошад. Натиҷаҳои тадқиқот ҷиҳати дарки амиқи ташкили низоми оронимӣ, механизмҳои номгузорӣ дар фазои ҷуғрофӣ ва ҳалли масъалаҳои мураккаби этимологӣ имкониятҳои нав фароҳам меорад. Хулосаҳои муаллиф метавонад дар таҳияи лугатҳои нави топонимӣ, харитасозӣ ва таълими фанҳои ономастика ва забоншиносии муқоисавӣ ба таври васеъ истифода шаванд, ки ин аҳамияти амалии кори илмиро боз ҳам бештар мегардонад.

Калидвожаҳо: ономастика, оронимия, синонимия, марзҳои семантикӣ, низоми топонимӣ, забони тоҷикӣ, забони англисӣ, истилоҳоти ҷуғрофӣ.

СИНОНИМИЯ В ОРОНИМИЧЕСКИХ СИСТЕМАХ: ПРИЧИНЫ, ТИПЫ И СЕМАНТИЧЕСКИЕ ГРАНИЦЫ

Данная статья посвящена всестороннему исследованию феномена синонимии в системах оронимической лексики на материале таджикского и английского языков. Оронимы, являясь важнейшим компонентом языковой картины мира, обладают специфическими семантическими и структурными характеристиками, изучение которых представляет особую значимость для современной топонимики. В работе детально анализируются основные причины возникновения оронимических синонимов, среди которых выделяются этнолингвистические факторы, влияние исторических субстратов, наличие диалектных вариантов и хронологическая многослойность топонимии исследуемых регионов. Опираясь на научные труды выдающихся ученых, таких как А.Л. Хромов, С.К. Караев, и классические теории А.В. Суперанской, автор предлагает развернутую классификацию типов оронимических синонимов и определяет тонкие семантические границы между ними. Особое внимание уделяется фундаментальному различению абсолютной синонимии и лексико-семантических вариантов названий объектов рельефа. В статье обосновывается тезис о том, что синонимия в оронимии является не просто дублированием наименований, а отражением многогранности географического восприятия человека и эволюции этнического мышления на протяжении веков. Результаты исследования открывают новые перспективы для глубокого понимания организации оронимических систем, механизмов номинации в географическом пространстве и решения сложных этимологических задач. Выводы автора могут быть эффективно использованы при составлении специализированных топонимических словарей, в картографии, а также в преподавании курсов ономастики и сопоставительного языкознания.

Ключевые слова: ономастика, оронимия, синонимия, семантические границы, топонимическая система, таджикский язык, английский язык, географические термины.

SYNONYMY IN ORONYMIC SYSTEMS: CAUSES, TYPES AND SEMANTIC BOUNDARIES

This article is devoted to a comprehensive study of the phenomenon of synonymy within oronymic systems based on material from the Tajik and English languages. Oronyms, as a vital component of the linguistic picture of the world, possess specific semantic and structural characteristics, the study of which is of particular significance for modern toponomastics. The paper provides a detailed analysis of the primary reasons for the emergence of oronymic synonyms, including ethnolinguistic factors, the influence of historical substrates, the presence of dialectal variants, and the chronological multilayering of toponymy in the regions under study. Drawing on the scholarly works of prominent researchers such as A. L. Khromov and S. K. Karaev, as well as the classical theories of A. V. Superanskaya, the author proposes an expanded classification of oronymic synonym types and defines the subtle semantic boundaries between them. Particular attention is paid to the fundamental distinction between absolute synonymy and the lexico-semantic variants of landform names. The article substantiates the thesis that synonymy in oronymy is not merely a duplication of names, but a reflection of the multifaceted nature of human geographical perception and the evolution of ethnic cognition over centuries. The research results offer new perspectives for a

profound understanding of the organization of oronymic systems, naming mechanisms in geographical space, and the resolution of complex etymological problems. The author's findings can be effectively utilized in compiling specialized toponymic dictionaries, in cartography, and in teaching courses on onomastics and comparative linguistics.

Keywords: onomastics, oronymy, synonymy, semantic boundaries, toponymic system, Tajik language, English language, geographical terms.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Салимшоева Фуруғ Меҳрубоновна* – докторант аз рӯйи ихтисос (PHD), кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ. **Суроға:** 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 121. **Телефон:** (+992) 931-22-19-10. **E-mail:** salimshoevafurugh1@gmail.com.

Сведения об авторе: *Салимшоева Фуруғ Меҳрубоновна* – докторант по специальности (PhD), кафедра языкознания и сравнительной типологии Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. **Адрес:** 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121. **Телефон:** (+992) 931-22-19-10. E-mail: salimshoevafurugh1@gmail.com.

Information about the author: *Salimshoeva Furug Mehrubonovna* – PhD student in the Department of Linguistics and Comparative Typology of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. **Address:** 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 121. **Phone:** (+992) 931-22-19-10. **E-mail:** salimshoevafurugh1@gmail.com.

Статья поступила в редакцию: 29.05.2026
Одобрена после рецензирования: 30.06.2026
Принята к публикации: 01.07.2026

ТДУ: 891.550+82

**ПАЙДОИШ ВА ТАҲАВВУЛИ
МАФҲУМИ ПОСТМОДЕРНИЗМ**

**Наврӯзи Ҷ.А.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Мукаддима. Шуруъ аз солҳои 50-уми асри гузашта дар ҷомеи Ғарб ва баъдҳо дар қисмҳои гуногуни дунё таҳаввулоте ба миён омад, ки бо номи «постмодернизм» шинохта мешавад. Вожаи постмодернизм бо вучуди беш аз 80 сол дар доираҳои илмӣ мавриди қорбурди васеъ қарор доштан то ҳол шарҳи муайяни худро наёфтааст. Чун ин вожа ҳамчун истилоҳ дар адабиёт, санъат, ҷомеашиносӣ, фалсафа, меъморӣ ва дигар соҳаҳо мафҳумҳои хеле васеи дорои умумиятҳо ва тафовутҳо баён мекунад, гуногунназарӣ дар шарҳи он ба миён омадааст. Аз нигоҳи назарияпардозони классикии постмодернизм ҳам он ҳамчун идея ва ё феномен маъноҳои гуногунро касб кардааст. Ба андешаи адабиётшинос ва файласуфи амрикоӣ Фредрик Ҷеймисон «постмодернизм – фаҳмишест, ки бояд дар охири баррасӣ ба вучуд биёяд, на дар аввал» [8, с.81], аммо мо мекӯшем, ки дар аввали баррасӣ фаҳмише аз маънои луғавӣ ва истилоҳии мафҳуми постмодернизм ба даст биёрем.

Мақсади таҳқиқот. Ҳадафи асосии ин мақола муайян намудани маънои асосии мафҳуми постмодернизм аст, ки барои ин рӯ овардан ба сарчашмаҳои таърихӣ, баррасии осори аввалин назарияпардозони постмодернизм, ташаккули постмодернизм ҳамчун мафҳуми илмӣ аз манфиат ҳолӣ нест. Ба ҳамин хотир, зарур аст, то ки постмодернизм аз ибтидои пайдоиш ҳамчун вожа, мафҳум ва истилоҳ мавриди омӯзиш қарор дода шуда, дар ҷӣ замина ва шароите рушду таҳаввул ёфтани он таҳқиқ карда шавад. Оё маънои имрӯзаи мафҳуми постмодернизм ҳамчун истилоҳ аз ибтидо мавҷуд буд ва ё дар натиҷаи ба муомилоти илмӣ ворид гардидани ин калима пайдо шуд?

Методи таҳқиқот. Дар мақола бо мақсади ба даст овардани натиҷаҳои интизор аз методҳои таҳлилӣ, муқоисавӣ ва таърихӣ-муқоисавӣ истифода шудааст.

Қисми асосӣ. Дар аксари сарчашмаҳои дастрас ба забонҳои русӣ, англисӣ ва форсӣ омадааст, ки постмодернизм аз калимаи фаронсавии «postmodernisme» гирифта шуда, маънои баъди модернизмо дорад. Дар мавриди маънои истилоҳии ин вожа бошад, шарҳи сарчашмаҳои муътамад мухталиф аст. Масалан, дар сарчашмаҳои русӣ дар луғатҳои нави соҳавӣ, ки шакли электронии онҳо дастрас аст, шарҳҳои гуногуни постмодернизм пешниҳод шудааст, аммо дар фарҳангҳои тафсирий, аз қабили «Фарҳанги тафсирии забони русӣ» (С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова) вожаи постмодернизм ба ҷашм намерасад. Дар «Энскиклопедияи фарҳангшиносӣ» («Энциклопедия культурологии») чунин оварда шудааст: «Постмодернизм – ҷараёни фарҳангии густурдае, ки фалсафа, зебоишиносӣ, санъат ва улуи инсониро дар ду даҳаи гузашта дар бар гирифтааст» [10]. Дар «Фарҳанги бузурги тафсирии забони русӣ» «postmodernisme – баъди модернизм, ҷараёне дар санъат ва меъморӣ нимаи дууми асри XX, ки реализм ва модернизмо ба таври интиқодӣ қабул намуда, имкони рушди марҳила ба марҳилаи ҷомеаро инкор мекунад», тафсир гардидааст [4].

Ба мисолҳои дар боло овардашуда монанд дар дигар фарҳангҳои тафсирий ва соҳавӣ ба забони русӣ низ шарҳи постмодернизм ҳамчун истилоҳ оварда шудааст, аммо дар ҳеҷ кадоми онҳо тафсири он пурра ва мукамал нест. Айни ҳамин ҳолатро дар фарҳангҳои тафсирий ва соҳавӣ ба забони форсӣ мушоҳида менамоем. Дар фарҳангҳои тоҷикӣ ин калима ба ҷашм намерасад.

Дар «Фарҳанги англисии Оксфорд» («Oxford English Dictionary») постмодернизм ба маънои «ҳолат ё даврае, баъд аз модернизм» [14], дар «Фарҳанги Кембриҷ» («Cambridge Dictionary») ҳамчун «сабке дар санъат, нависандагӣ, мусиқӣ, театр ва махсусан меъморӣ, ки дар даҳаҳои 1980-1990 дар Ғарб маъруф ва шомил хусусиятҳои аз замони гузашта ва ҳозира

буд» омадааст [13]. Дар дигар сарчашмаҳо ба забони англисӣ ба шарҳҳои гуногуни ин истилоҳ во меҳӯрем. Шарҳҳои муфассал ва мукамал дар энсиклопедияи Британника (Britannica) оварда шудааст ва дар он постмодернизм дар фалсафа, санъат, адабиёт ва ғайра ба таври алоҳида ва хеле муфассал шарҳ ҷфтааст.

Аз шарҳи калимаи постмодернизм ҳамчун истилоҳ дар сарчашмаҳои гуногун ба забонҳои мухталиф метавон ба хулосае расид, ки он ҳамчун як ҷараён дар фалсафа, санъат, фарҳанг, адабиёт, мусиқӣ, меъморӣ, зебоишиносӣ ва улуми инсонӣ дар нимаи дуюми асри XX зуҳур кардааст. Ба маънии умумӣ постмодернизмо метавон рад ё инкори бисёре аз боварҳои фарҳангӣ, ки зиндагӣ дар Ғарб дар тури беш аз 200 соли охир бар мабной онҳо сохта шуда буд, фаҳмид. Он боварҳоро дар бораи фарҳанги рушд, ки муттақо бар рушди иқтисод ва сатҳи сифати зиндагии мардум буд, зери шубҳа қарор дод.

Ҳамчун истилоҳ постмодернизм аз постмодерн фарқ дорад. Постмодерн ба маънои вазъи фарҳангӣ, иҷтимоӣ ва идеологии ҷомеаи баъд аз модерн дар нимаи дуюми асри XX аст, постмодернизм бошад омӯзиш, шарҳ ва нақди постмодерн, яъне вазъи фарҳангӣ, иҷтимоӣ ва идеологии ҷомеа мебошад.

Он пас аз даврони модернизм ва маорифпарварӣ, ки бар идеологияи либералии гуманистӣ бино гардида, шуруъ аз асри XVIII бар фарҳанги Ғарб тасаллут ёфт ва ҳадафи озод намудани инсоният аз ниёзҳои иқтисодӣ ва зулму ситами сиёсиро тавассути илму дониш дошт, зуҳур кард. Намояндагони постмодернизм бар он назаранд, ки ҷараёни маорифпарварӣ, новобаста аз марҳилаҳои гуногуни рушд ва дастовардҳо дар навбати худ инсониятро маҷбур сохт, то дар доираи қолабҳо ва ҷаҳорҷӯбаҳои муайян фикр ва амал намояд. Аз ин рӯ, ривоятҳо (нарратив) ва фароривоятҳо (метанарратив)-и маорифпарварие ба вучуд омаданд, ки ҳимоят аз равишҳои иқтидоргарой мекунанд. Чунин ривоятҳо дар давраи модернизм бо суръати баланд рушд карданд, вале дар замони постмодернизм умри онҳо ба охир расид.

Ташаккули маънои истилоҳи постмодернизм ва расидан то сатҳи ифодакунандаи як давраи хос дар замони муайян сурат гирифтааст. Дар ин маврид ҳарчанд асару мақолаҳои зиёде навишта шуда бошад ҳам, ҷойгоҳи китоби назарияпардозии англис Перри Андерсон таҳти унвони «Сарчашмаҳои постмодерн» («Истоки постмодерна», «The Origins of Postmodernity»), ки соли 1998 ба нашр расид, хос аст. Маҳз дар ҳамин асар пайдоиш, ташаккул ва густариши мафҳуми постмодерн аз аввали зуҳур то охир таҳқиқ ва баррасӣ гардидааст. «Сарчашмаҳои постмодерн» дар ибтидо ҳамчун муқаддима ба китоби Фредрик Чеймисон «Постмодернизм, ё мантиқи фарҳангии сармоядорӣ мутаахир» навишта шуда буд, аммо баъдҳо ба як асари мустақил ва комил табдил ёфт. Андерсон дар баробари шарҳу тафсири асари Фредрик Чеймисон сайри таърихӣи вожаи постмодерн, фаҳмишҳо дар бораи он ва табдили он ба як истилоҳ, асарҳои аввалин назарияпардозони постмодернизмо, ки онро ба муомилоти илмӣ ворид кардаанд, таҳлил намудааст. Дар асар концепсияи пайдоиши идеяи постмодерн дар марҳилаи таърихӣи нишон дода шудааст.

Аз назари Андерсон, постмодернизм ҳамчун истилоҳ ва идея бо модернизм робитаи ногуастаи дорад. Ин ду истилоҳ бори аввал дар ҳавзаи забони испонӣ барои ифодаи ҳаракатҳо ё худ ҷараёнҳои эстетикӣ истифода шудаанд. Ҷараёни «modernismo» соли 1890 аз ҷониби Рубен Дарио (1867-1916) – шоири никарагуагӣ, ки дар газетаи гватемалагӣ дар бораи ҳаракат ва ҳодисаҳои адабии Перу менавишт, мавриди қарор гирифтааст. Ў бо мақсади ба даст овардани истиқлоли фарҳангӣ аз Испания ба мероси мактабҳои адабии фаронсавӣ, аз қабилӣ романтизм ва символизм рӯ овард. Ин ба он оварда расонид, ки насли солҳои 1890 аз гузаштаи адабиёти испонӣ даст кашиданд. То нимаи дуюми асри XX дар забони испонӣ модернизм ба як истилоҳи серистеъмол табдил ёфт, ҳарчанд дар ҳавзаи забони англисӣ чандон маъмул набуд.

Ҳамон гунае ки модернизм на дар марказ, балки дар минтақа ба вучуд омада буд, идеяи постмодернизм низ солҳои 1930 дар ҳавзаи забони испонӣ зуҳур кард. Истилоҳи «postmodernismo» аз ҷониби нависанда ва мунаққиди испонӣ Федерико де Онис (1885-1966) барои шарҳи як ҷараёни нигоҳдорандаи анъана ва расму русум дар дохили ҳуди модернизм истифода гардид [1, с.11]. Намояндагони он бештар аз шеърҳои ғаноии модернизм, ки то сатҳи олӣ тамоми мушаххасотро тасвир мекарданд, мегурехтанд. Де Онис бар он назар буд, ки постмодернизмо бояд дар муқобили ультрамодернизм

(ultramodernismo) – ки бояд шоҳаҳои радикалии модернизмаро рушд дода ба сатҳи нав мебаровард, истифода намуд. Бо кӯшишҳои де Онис соли 1934 дар Мадрид маҷмуаи ашъоре ба нашр расид, ки дар он шеърҳои шоирони испонизабони бо ин услуб эҷод намуда ҷамъоварӣ шуда буд. «Идеяе, ки аз ҷониби де Онис ҳамчун сабки постмодернистӣ ташаккул ёфта буд, дар фарҳангҳои интиқодӣ ба забони испонӣ сабт шуд ва аз ҷониби муаллифони оянда ба маънии аслии худ истифода гардид, аммо дар баробари ҳамаи ин мавриди корбурди васеъ қарор нагирифт» [1, с.12].

Дар аксари сарчашмаҳо истифодаи истилоҳи постмодернизмо бори аввал ба муаррих, ҷомеашинос ва файласуфи англис Арнолд Тойнби (1889-1975) нисбат медиҳанд. Аммо истифодаи ин истилоҳ дар адабиёти англисзабон аз ҷониби Тойнби баъд аз бист сол ва на барои ифодаи категорияи эстетикӣ, балки барои ифодаи хусусияти як давр сурат гирифт. Тойнби дар қисми якуми китоби «Омӯзиши таърих» («A study of History»), ки соли 1934 ба нашр расида буд, таърихи навини Ғарбро ҳамчун ҳамоҳангии ду қувваи бузург: саноатикунонӣ ва миллигароӣ маънидод карда буд, дар ҳоле ки шуруъ аз охири асри XIX саноатикунонӣ босуръат марзҳои миллигароиро убур кард ва миллигароӣ ҳатто хурдтарин гурӯҳҳои этниро сироят намуд. Ҷанги Ҷаҳонии Якум маҳз натиҷаи бархӯрди ин ду ҷараён ба ҳам буд ва исбот кард, ки дигар давлатҳои милли худкифо нестанд.

Аммо Ҷанги Ҷаҳонии Дувум ин андешаро то ҷое тағйир дод. Хусумати амиқ ба миллигароӣ, шубҳа ба саноатикунонӣ, озодашавӣ аз мустамлика назари Тойнбиро дигар кард ва ӯ дар ҷилди 8-уми китоби худ, ки соли 1954 ба нашр расид, давраи навро, ки аз ҷанги Франко-Прусс, яъне солҳои 1870-1871 шуруъ мешавад, «давраи постмодерн» номид. Ба ақидаи ӯ ҷомеаи Ғарб буржуазияро ба вучуд оварда ба ҷомеаи модерн табдил ёфт, аммо пас аз он давраи постмодерн ба вучуд омад, ки дар он синфи буржуа дигар идоракунандаи ҷомеа нест [11]. Ба андешаи Тойнби, дар давраи постмодерн таъсири кормандони корхонаҳои саноатӣ зиёд гардида, дар дигар кишварҳо синфи босаводе ба вучуд меояд, ки нозукиҳои замони модерно донишдон мехоҳад ва онро бар зидди Ғарб истифода мекунад. Ин ҳама аз сатҳи назария фаротар нарафт ва «назарияи Тойнби бинобар сабаби надоштани асосҳои эмпирикии лозимӣ барои ҳулоса баровардан ва даъвои пешгӯӣ кардан дар як маҳдуда монд» [1, с.15].

Дар Амрикои Шимолӣ бошад бори аввал истилоҳи постмодерн аз ҷониби нависанда ва файласуфи амрикоӣ Чарлз Олсон мавриди истифода қарор гирифт. Тибқи иттилои Андерсон, ӯ дар мактубе ба шоир Роберт Крилл аз истилоҳи «ҷаҳони постмодерн» ёдовар мешавад. Чарлз Олсон назарияи худро бо ба инобат гирифтани ҳукуку озодиҳои на танҳо мардуми Ғарб, балки дигар миллатҳо бунёд намуда, ҳатто соли 1949 ҳангоми ба сари қудрат омадани коммунистҳо дар Пекин манзумаи «Моҳигирон» («The Kingfishers»)-ро менависад, ки ба инқилоби коммунистҳо дар Чин бахшида шуда буд. Ҳарчанд дар осори Олсон аввалин элементҳои консепсияи давомдори постмодерн ташаккул ёфта буданд ва назарияи эстетикӣ ӯ ба таърих, сиёсат ва навоариҳои шеърӣ пайванд меҳурд, аммо як таълимоти бардавомӣ мустақил ба вучуд наомад ва «объекте, ки бояд бо вожаи «постмодерн» ифода мегардид, ташаккул наёфт» [1, с.21].

Солҳои панҷоҳум ва охириҳои он низ истилоҳи постмодерн аз ҷониби олимону донишмандони гуногун ба маъниҳои мухталиф мавриди истифода қарор гирифт. Масалан, соли 1959 ҷомеашиноси амрикоӣ Райт Милс онро ҳамчун даврае, ки дар он идеалҳои модернизм – либерализм ва сотсиализм пурра нобуд шуданд ва мунаққид Ирвинг Хоуи ҳамчун ифодакунандаи адабиёти бадеии замони нав мавриди корбурд қарор додаанд. Ба ҳамин монанд солҳои баъд низ аз ҷониби файласуфон, ҷомеашиносон ва мунаққидон ин вожа барои ифодаи маъниву мазмунҳои гуногун истифода шуд, аммо ба муомилоти илмӣ ҳамчун як истилоҳи устувор то солҳои 70-уми асри гузашта ворид нагардид.

Соли 1972 дар Бингхемптон маҷаллае бо номи «Boundary 2» дар мавриди адабиёт ва фарҳанги постмодерн ба нашр расид, ки дар он осори Чарлз Олсон дар маркази таваҷҷуҳ қарор гирифт. Соли 1973 ду шумораи «Boundary 2» ба зиндагӣ ва осори Чарлз Олсон бахшида шуд ва маҳз дар ҳамин маҷалла фаҳмиши умумие дар бораи постмодерн ба вучуд омад, аммо ин фаҳмиш бештар ҷанбаҳои адабӣ ва фарҳангии ин истилохро фарогир буд, на ҷанбаҳои сиёсии онро. Асосгузори ин маҷалла – Уилям Спанос бинобар андешаҳои сиёсии

худ ба маҳкама кашида шуд ва «Boundary 2» ба як маҷаллаи адабӣ, ки дар он бештар масъалҳои экзистенциализм баррасӣ мешуданд, табдил ёфт.

Дар миёни муаллифоне, ки мақолаҳояшон дар «Boundary 2» ба ҷоп мерасид, яке аз аввалинҳо мунаққид Иҳоб Ҳассан буд, ки аввалин эссеи худро вобаста ба постмодернизм соли 1971, яъне қабл аз ба вуҷуд омадани «Boundary 2» нашр карда буд ва фаҳмише, ки ӯ дар бораи постмодерн ҳамчун куҳнашавии хусусиятҳои модерн ва ё радди онҳо ба вуҷуд овард, дар санъати тасвирӣ, мусиқӣ, технология ва зебоишиносӣ густариш ёфт [15]. Иҳоб Ҳассан дар эссеҳои худ «Киштии кайҳонии замин», «Деҳқадаи ҷаҳон» ва ғайраҳо масъалаҳои зиёди постмодернро дар санъат баррасӣ намуда, исбот намуд, ки ягонагии асосии постмодерн дар бозии номуайяний ва дарунмондагории (имманентност) аст. «То соли 1980 Ҳассан маҷмуи идеяҳои пасосохторгароӣ (постструктурализм)-ро то сатҳи гурӯҳбандии фарқият байни парадигмаҳои модерн ва постмодерн коркард кард ва рӯйхати нафаронро, ки бо постмодерн сару кор доштанд, зиёд намуд» [1, с.30-31]. Иҳоб Ҳассан дар маҷмуъ назарияро ба вуҷуд овард, ки боиси рушди минбаъдаи постмодернизм ҳамчун концепсия гардид, аммо қорҳои ӯ аксаран дар доираи санъат ва адабиёт маҳдуд шуда буданд ва фарогири постмодернизм дар ҷомеа ва сиёсат нашуданд.

Дар идома истилоҳи постмодерн дар осори назарияпардозони меъморӣ, махсусан Чарлз Ченкс ташаккул ёфт ва маънии шаклҳои нави сохтмонро касб кард. Пас аз ин рушди ин истилоҳ дар соҳаҳои, ки касе мунтазир набуд, ба амал омад. Соли 1979 дар Париж аввалин асари фалсафӣ – «Вазъи постмодерн»-и Жан-Франсуа Лиотар ба нашр расид, ки дар он Лиотар истилоҳи «постмодерн»-ро бевосита аз Иҳоб Ҳассан баргирифта буд. Лиотар соли 1976 дар конференсе, ки дар донишгоҳи Висконсин-Милоукии ИМА бахшида ба постмодернизм доир гардид ва Иҳоб Ҳассан яке аз ташкилкунандагон ва ровии он буд, иштирок карда аз андешаҳои Иҳоб Ҳассан дар бораи постмодерн саҳт мутаассир шуда буд. Дар эҷодиёти Лиотар мафҳуми постмодерн маънии тамоман дигар касб кард, ки дар баррасиҳои қаблӣ ба назар намерасид. Аз назари Лиотар постмодерн ин нобоварӣ ба фароривоятҳое, ки ҳамчун миф барои машруъият бахшидан (legitimation) ба модернизм хизмат мекарданд.

Аз назари Андерсон «дар охири солҳои 70-ум қорҳои эстетикӣ Иҳоб Ҳассан бештар ба адабиёт бахшида шуда, дар як маҷмуаи алоҳида ҷамъоварӣ нашуда буданд, қорҳои Ченкс бошад дар маҳдудии меъморӣ боқӣ монданд. Дар чунин вазъият «Вазъи постмодерн» (ҳам аз лиҳози ном ва ҳам аз лиҳози мавзӯ) аввалин китобе буд, ки постмодернро ҳамчун як тағйироти решаӣ дар тамоми соҳаҳои ҳаёти инсон шарҳ дод» [1, с.39-40]. Аз ин ҷост, ки то имрӯз «Вазъи постмодерн» китоби аз ҳама зиёд иқтибосшаванда дар самти постмодернизм аст. Лиотар тавонист, ки бо навиштани ин китоб истилоҳи постмодернро пурра ба муомилоти илмӣ ворид намуда, ба қорбурди васеи он замина гузорад.

Андерсен кӯшиш намудааст, ки қариб тамоми асарҳои классикиро дар бораи постмодернизм, ҳатто «Вазъияти постмодерн»-ро аз нигоҳи сармоядорӣ ташреҳ намуда, ба ин васила заминаи асосиро барои истиқбол аз андешаҳои Чеймисон, ки постмодернизмо ҳамчун мантиқи фарҳангии сармоядорӣ мутаахир маънидод мекунад, ба вуҷуд орад. Аммо Лиотар 20 сол пеш аз Чеймисон концепсияи постмодернизмо ҳамчун нобоварӣ ба ривоятҳои бузург муайян намуда буд, осори Чеймисон бошад замоне ба вуҷуд омад, ки аллакай концепсияи постмодернизм шакл гирифта буд ва гуфтумон (дискурс)-и худро дошт. Аз тариқи фалсафа ба муомилоти илмӣ ворид намудани постмодернизм аз ҷониби Лиотар боис гардид, ки он ҳамчун як мафҳуми нав аз ҷониби намоёндагони дигар соҳаҳо низ пазируфта шавад ва ё бо таъбири дигар «ҳар як илм фалсафа аст» [9, с.224].

«Вазъияти постмодерн»-и Лиотар ба масъалаи таҳқиқи вазъи дониш дар ҷомеаҳои рушдкарда, ки онро Лиотар «постмодерн» меномад, бахшида шудааст. «Постмодерн» аз нигоҳи Лиотар маънии вазъи фарҳангери дорад, ки пас аз тағйири қоидаҳои умумӣ дар илм, адабиёт ва санъат дар охири асри XIX вориди як таҳаввулот гардид. Лиотар ин таҳаввулотро дар робита ба бӯҳрони ривоятҳо баррасӣ намудааст.

Аз нигоҳи ӯ, илм аз оғози мавҷудияти худ пайи дарёфти ҳақиқат аст ва он бояд қоидаҳои асосии худро машруъият бахшад. Чун илм гуфтумони машруъият бахшидани вазъияти худро дар даст дорад, онро фалсафа меномад ва илме, ки ба машруъият бахшидан ба худ машғул аст, «модерн» ном дорад. Дар илм як қисм фароривоятҳо ба вуҷуд омадаанд,

ки ҳадафи онҳо машруъият бахшидан ба илм аст. Лиотар қайд мекунад, ки «мухтасар карда, мо «постмодерн»-ро безътимодӣ ба фароривоятҳо медонем» [6, с.10]. Дар чунин ҳолат ривоят ва фароривоят қаҳрамонҳо ва ҳодисаҳои бузурги худро аз даст медиҳанд.

Гипотезаи пешниҳоднамудаи худро Лиотар бо он асоснок мекунад, ки бо ворид гардидани чома ба марҳилаи пасосаноатӣ ва ворид гардидани фарҳанг ба даврони постмодерн, ки аз охири солҳои панҷоҳи асри гузашта дар кишварҳои Аврупо вобаста ба рушди иқтисодиву иҷтимоии онҳо марҳила ба марҳила оғоз гардид, вазъият ё худ ҳолати илм ҳам тағйир меёбад. Тағйиротҳое, ки шуруъ аз солҳои панҷоҳум дар соҳаҳои гуногуни кибернетика, алгебра, информатика, мошинсозӣ, забоншиносӣ ва ғайра ба вуҷуд омаданд, боиси рушд ва тағйироти ҷиддии технология гардиданд ва ин тағйиротҳо дар технология ба илм таъсири худро мерасонанд.

Зиёд гардидани дастгоҳҳои иттилоотӣ дар рушд ва паҳн гардидани дониш ҳамон нақшро мебозанд, ки нақлиёт ҳангоми интиқоли инсонҳо аз як ҷо ба ҷои дигар дорад. Дар ин сурат табиат ё худ моҳияти дониш наметавонад бетағйир монад. Дониш табдил ба миқдоре аз иттилоот гардида, ба забони дастгоҳҳои иттилоотӣ тарҷума карда мешавад, бинобар ин таҳқиқотҳои оянда вобаста ба имкони тарҷумуи натиҷаҳои эҳтимолии онҳо ба забони дастгоҳҳо муайян карда мешаванд. «Истеҳсолкунандагон»-и чунин дониш мисли истифодабарандагони он бояд аз истифодаи воситаҳои тарҷумуи он ба забони дастгоҳҳо бархӯрдор бошанд. Таҳқиқотҳое, ки ба табдили дониш ба забони дастгоҳҳо бахшида шудаанд, аллакай хеле рушд кардаанд. Ин нишон медиҳад, ки принсипи қаблӣ, ки азхудкунии донишро ҳамоҳанг ба ташаккули ақлу андеша ва шахсият медонист, куҳна гардида, дар ояндаи наздик аз истеъмол мебарояд. Ҳамин тариқ, «дониш истеҳсол мешавад ва истеҳсол хоҳад шуд, то ин ки фурухта шавад, он сарф мешавад ва сарф хоҳад шуд, то ин ки арзиши маҳсулоти навро муайян намояд ва дар ҳар ду ҳолат муомила карда шавад. Он дигар мавриди ҳадафи худ нест ва арзиши масраф шудани худро аз даст медиҳад» [6, с.18].

Дониш муҳаррики асосии иқтисодиёт ва истеҳсолот гардида, боиси тағйири шеваи кори мардум дар давлатҳои пешрафта шудааст ва мушкили бо ҷои кор таъмин намудани аҳолии қобили меҳнат дар кишварҳои рӯ ба тараққиро ба миён овардааст. Чунин мушкилӣ дар даврони пасосаноатӣ бештар пешорӯи кишварҳои рӯ ба тараққӣ қарор хоҳад гирифт ва масофаи рушд байни кишварҳои пасосанотӣ ва рӯ ба тараққӣ зиёдтар хоҳад гардид. Кишварҳое рушд мекунанд, ки дастрасии бештар ба дониш ва иттилоот доранд. Тағйири моҳият ва табиати дониш ба мавҷудияти давлатҳо чунон таъсири ҷиддӣ мерасонад, ки онҳо маҷбур мешаванд муносибат ва сиёсати худро бо ширкатҳои бузург ва чомаи шахрвандӣ бознигарӣ кунанд.

Ба ҷои саводноккунии чома ва татбиқи сиёсат дониш ба монанди пул ба муомилот бароварда мешавад. Раддабандӣ миёни доништану надоништан не, балки «дониш барои пардохти ҳаққи меҳнат ва дониш барои маблағгузорӣ» сурат мегирад.

Бо муайян намудани мавқеи дониш Лиотар ба баҳси машруъият бахшидан ба дониши илмӣ мепардозад. Аз нигоҳи Лиотар, «дониши илмӣ ин ҳамаи дониш нест, он ҳамеша дар сатҳи баландтар, дар рақобат ва даргирӣ бо шаклҳои дигари дониш, ки мо сода карда онҳоро ривоят меномерем, буд» [6, с.26]. Чунин таърифи Лиотар ҳаргиз маънии бартари куллии ривоят бар дониши илмиро надорад, лекин мушкили асосии дониши илмӣ ҳамоно мақоми он боқӣ мемонад. Мақоми дониши илмӣ ба машруъият бахшидан ба он саҳт вобастагӣ дорад. «Машруъият бахшидан – ин раванDEST, ки баёни илмӣ бояд маҷмуи талаботҳои қонеъ кунад, то ки ҳамчун илм қабул карда шавад. Машруъият бахшидан раванDEST, ки дар он «қонунбарор», ки гуфтумони илмиро муайян мекунад, ҳақ дорад талаботҳои муайян кунад, то ки баён қисме аз ин гуфтумон бошад ва тавонад мавриди таваҷҷуҳи чомаи илмӣ қарор гирад» [6, с.27].

Ин ҷо баҳси асосӣ сари ҳамон шартҳои меравад, ки дониши илмиро ҳамчун дониши илмӣ муаррифӣ мекунанд, чун муайян кардани ин шартҳо ва муайянкунандаи онҳо будан аз манфиатҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ ҳолӣ нест. Дар ин маврид тағйири шартҳои таърихӣ ба шартҳои нав ва шарҳи онҳо хеле муҳим аст, чун «дониш ва қудрат ду қисми як саволанд. Кӣ тасмим мегирад, ки чӣ илм аст ва кӣ медонад, ки чӣ тасмиме бояд гирифт? Дар замони иттилоот масъалаи дониш, бештар аз ҳар замоне масъалаи идоракунии аст» [6, с.28].

Дониш ба илм ва ё дарк бурда намерасонад. Даркро метавон маҷмуи гуфтаҳое, ки ашё ва ё тасвири онҳоро дар бар мегиранд, унвон кард, аммо дониш чизе аст, ки тавассути ривоятҳо ба даст меояд ва дар ташаккули дониши анъанавӣ шакли ривоятӣ нақши аввалиндараҷа дорад.

Хусусиятҳои дониши илмӣ ва истифодаи он аз дониш фарқ дорад. Дар дониши илмӣ се иштироккунанда аст: фиристонанда, қабулкунанда ва референт. Қабулкунанда бояд дар сатҳи фиристонанда бошад, то гуфтаҳои онро қабул карда тавонад, аммо чун имкони гуфтан ё худ баёни илмӣ надорад, наметавонад он чизро, ки фиристонанда иброз кардааст, баён кунад. Дар ин маврид далел (аргумент) низ ҳамчун референт нақши калидӣ дорад. Он метавонад ба баҳси ҷонибҳо, яъне фиристонанда ва қабулкунанда имкони созиш диҳад, лекин «ҳеҷ як созиш наметавонад нишондиҳандаи ҳақиқат бошад, аммо тахмин меравад, ки ҳақиқати баён метавонад созишро ба вучуд биёрад» [6, с.64].

Дар ин ҳолат ҳақиқати баён ва салоҳияти ғўянда аз қабули он аз ҷониби коллективи салоҳияташ ба ӯ баробар вобастагӣ дорад. Меъёри асосии баён арзёбии ҳақиқат будани он аст. Баёни илмӣ аз он чизро, ки баён мекунад моҳияти илмӣ касб намекунад. Асоси қонунӣ гардидани он далел ва исбот аст. Далелу исботҳои нав метавонанд далелу исботҳои қуҳнаро рад кунанд, метавонанд ҳамчун ҳақиқати илмӣ нав пазируфта шаванд, аммо баёнҳои наве, ки далелу исбот надоранд, наметавонанд ҳақиқати илмӣ шаванд. Ин худ як ривоят аст.

Пас, шартӣ асосии ҳамчун дониши илмӣ қабул гардидани баён боз ҳам ҳамон ривоятҳое, мебошанд, ки дар гули таърих ташаккул ёфтаанд. Акнун масъалаи асосӣ ин қонунӣ будани ривоятҳо аст, чун онҳо ҳеҷ гоҳ бар асоси далелу исбот ба вучуд наомаданд ва ба далелу исбот вобастагӣ надоранд. Ривоятҳо бар асоси расму русум, идеология, нодонӣ, авторитет ва ғайра бино ёфтаанд ва аз ҷониби таърихи фарҳанги империализм ҳамчун талаботи машруъият бахшидан дикта карда шудаанд.

Маълум мешавад, ки «дониши илмӣ бе навъи дигари дониш – ривоят, ки барои он ҳамчун ғайридониш шинохта мешавад, наметавонад ҳақиқати худро шиносад ва нишон диҳад» [6, с.74]. Забони илмӣ танҳо исботро (доказательство) боиси мавҷудияти референт (далел) медонад, аммо савол сари исботи исбот ва аз ҷониби кӣ муайян кардани ҳақиқат будани он аст.

Дар замони муосир, дар ҷомеаи пасосаноатӣ ва фарҳанги постмодернистӣ масъалаи машруъият бахшидан ба илм маънии дигар касб мекунад. Ривояти бузург ҳақиқатнамо будани худро аз даст додааст ва рушди сармоядорӣ аз як тараф, рушди технология аз тарафи дигар ба вазъ ё мақоми илм таъсири худро расонидаанд. Дар ин росто масъалаи асосӣ – машруъиятзудӣ (delegitimation) барои илм бештар доғ мегардад. Бидуни ба даст овардани машруъият илм илми воқеӣ буда наметавонад, он ба сатҳи идеология ё дониши тоилмӣ поён меравад. Мушкили дигари илм ин зиёд гардидани далелҳо ва мураккаб гардидани пешниҳоди исбот аст.

Омиле, ки машруъият бахшидан ба илмро зерӣ суол мебарад, ин саноатикунонӣ ва сармоядорӣ аст. Дар рафти саноатикунонӣ босуръат қисме маблағ аз даромад аз фурӯши маҳсулот барои таҳқиқоти илмӣ ҷиҳати бехтар кардани дастовардҳои мавҷуда сарф карда мешавад. Дар ҳамин ҳолат аст, ки илм як қувваи истехсолкунанда, яъне ба ҳаракат дароварандаи сармояро соҳиб мешавад. Сармоядорӣ дар ин роҳ ба таҳқиқотҳои гуногун қарз пешниҳод карда, таҳқиқотҳоеро, ки барои сарватманд шудани сарватмандон кумак мерасонанд, бештар маблағгузорӣ мекунад. Дар ин сурат хоҳиши сарватманд гардидан бар хоҳиши доништан ғалаба менамояд. Илм субъективияти худро аз даст дода дар хизмати субъект қарор мегирад. Он таҳти роҳбарӣ ва нуфузи сармоядорӣ қарор гирифтааст ва аз ҷониби ҷомеаҳои илмӣ ҳамчун илм пазируфтани он на ба далел ва исбот, балки ба самарнокии натиҷаҳои бадастомада аз таҳқиқот ва истехсолот вобастагӣ дорад. Олимон, техника ва технология аз ҷониби сармоядорон на барои донишҷӯи ҳақиқат, балки барои зиёд кардани истехсолот харидорӣ карда мешаванд. «Ҳамин тариқ, машруъият бахшидан тавассути истехсолот сурат мегирад» [6, с.114]. Рушди истехсолот ва машруъият бахшидан ба он аз тариқи истехсол, нигоҳдошт, дастрасӣ ва ба амал ворид намудани иттилоот вобаста аст. Муносибати илму техника тағйир ёфтааст.

Дар ин ҳолат масъалаи мубодилаи илм дар донишгоҳу донишқадаҳо пеш меояд. Дигар донишгоҳ он муассисаи илмӣ қодир ба мубодилаи дастовардҳои нави илмӣ, ки тавонад

элитаи чомеаро ба вучуд биёрад, нест. Дар донишгоҳ донишҳо ба таври умумӣ мубодила мешаванд. Одамон салоҳиятҳо, малакаҳо ва донишҳои заруриро ҳангоми шуруъ кардан ба кор дар истеҳсолот аз худ мекунанд. Профессор дастгоҳро мемонад, ки иттилооти бештареро дар худ дорад. Маблағгузориҳои лоиҳаҳои илмӣ дар донишгоҳҳо кам гардида, бештар ба фарогирии муҳассилин ба таҳсил диққат дода мешавад, чун ин як тавъи идораи онҳо аст, ки барои системаи сиёсӣ хеле зарур мебошад.

Дар мавриди илм дар замони постмодернизм Лиотар менависад, ки акнун коркарди далел ва исбот метавонад маънои баръаксро дошта бошад, чун он имкони бо дарёфти натиҷа (результативность) дар қутби муқобил ҷой гирифтагиро дорад. «Илм дар замони постмодерн назарияи рушди ноустувори ҳушро месозад ва маънии калимаи «дониш»-ро иваз карда, ҷи гуна руҳ додани тағйиротро пешбинӣ мекунад. Он дигар на маълумро, балки номуаълумро ба вучуд оварда, шакли машруъият бахшиданро илҳом мебахшад, ки бо шакли дарёфти натиҷа ҳеҷ умумияте надорад, шакли пуртафовутро месозад, ки ҳамчун паралогия фаҳмида мешавад» [6, с.143].

Аз назари Лиотар барои машруъият бахшидан ба илм баргаштан ба ривоятҳои бузург ғайриимкон аст, чун замони онҳо сипарӣ гаштааст. Принципи созиш (консенсус) низ ҳамчун меъёри қонунӣ қонеъкунанда нест, чун он як созиш миёни одамонест, ки андешаву тафаккури илмӣ доранд ва дар натиҷаи муколамаи онҳо ба даст меояд. Аз ин рӯ, зарурати ба гуногунандешӣ равона кардани диққати асосӣ пеш омадааст. Чун созиш боиси аз байн рафтани гуногунандешӣ аст, он наметавонад воситаи машруъият бахшидан ба илм бошад. Кӯҳна шудани ривоятҳои бузург ва намондани бовар ба онҳо боис гардидааст, ки роҳҳои дигари машруъият бахшидан ба илм – натиҷа ва истеҳсолот коркард ва амалӣ шавад. Коркарди як консенсуси умумӣ барои машруъият бахшидан ба илм қобили қабул нест, чун консенсус ин раванди муҳокима ва баррасӣ аст, на анҷом. «Анҷоми он паралогия хоҳад буд» [6, с.156].

Ин назарияи Лиотар ҳарчанд дар мавриди мақоми илм, нобоварӣ ба ривоятҳои бузург, таъсири сармоягузори ва дар маҷмӯъ як назарияи фалсафӣ буд, аммо постмодернизмо маҳз бо ҳамин мазмун муайян ва мушаххас кард. Аз ин пас мафҳуми постмодернизм бо як маънии амиқ дар соҳаҳои гуногун паҳн гардид. Пас аз Лиотар донишмандони дигаре, ба монанди Юрган Хабермас, Жил Делез, Мишел Фуко, Жак Дерид, Жан Бодрийяр, Фредрик Чеймисон дар мавриди постмодернизм, паҳлуҳои гуногуни он асарҳо навиштаанд, аммо ҳамаи он аз «Вазъи постмодернизм» об меҳӯранд.

Аз назари олими англис Стивен Конор, замоне ки Лиотар нуқтаи назари худро дар мавриди нобоварӣ ба фароривоятҳо ташаккул дод, яъне солҳои 1970 – 1980 гипотезаи постмодернизм дар ҳавзаҳои гуногун аз ҷониби олимони гуногун рушд намуд. Жан Бодрийяр ва Дэниелл Белл бархӯрди нав ба чомеаро пешниҳод карданд, Чарлз Ченкс масъалаи постмодернизмо дар архитектура ба миён гузошт ва Иҳоб Ҳасан бошад масъалаи эҳсосот дар адабиёти баъдичангиро баррасӣ намуд [16, с.1; 17]. Ҳамаи ин донишмандони дар боло номбаршуда, ба истиснои Жан Бодрийяр дар асарҳои худ аз истилоҳи постмодернизм истифода бурдаанд.

Дар ин марҳила муайян намудани маънои истилоҳи постмодернизм хеле мушкил буд, чун имкони ҳамоҳанг кардани назарияҳо, принципҳо ва далелҳои, ки ҳангоми таҳқиқи объектҳои гуногун аз ҷониби донишмандони гуногун истифода мешуданд, набуд. Чамъ кардани далоиле, ки тағйиротҳои кулӣ дар чомеаи пешрафтаи Ғарб ва аз марҳилаи модернизм ба постмодернизм гузаштани онро исбот мекард, ҳануз қифоя ва қонеъкунанда набуд, аммо шуруъ аз нимаи дууми солҳои 1980 ин навиштаҳои мухталиф дар асарҳои ҷудогона ба ҳам омаданд, ки яке аз онҳо «Постмодернизм, ё мантиқи фарҳангии сармоядорӣ мутаахир»-и Фредрик Чеймисон мебошад. Шарҳи навҳои гуногуни постмодернизм дар соҳаҳои гуногун аз шарҳи маънии умумии он дида муҳимтар ба назар мерасид. Параллелизм аз шарҳи мантиқии сабабу натиҷа дида муҳимтар буд. Дар аввалҳои соли 1990 мафҳуми постмодернизм амалан барои таҳлили қисмҳои гуногуни фарҳанг истифода мегардид ва ба як гипотезаи умумӣ табдил ёфта буд.

Назарияи постмодернистӣ ба тағйиротҳои муҳиме, ки дар сиёсат иқтисод ва ҳаёти иҷтимоии мардум руҳ доданд, таваҷҷуҳ кард. Ба қавли Стивен Коннор ин тағйиротҳоро дар маҷмӯъ метавон бо ду калима: «машруъиятзудой» ва «тамоийззудой» («delegitimation» and

«dedifferentiation») муайян намуд ва шарҳ дод [16, с.3]. Ҳокимият ва машруъият дигар ба он чизҳо ё марказҳое, ки қаблан ишғол карда буданд, чандон тамаркуз надоштанд ва фарқият гузоштан байни марказ ва ҳошия, байни табақаҳо, минтақаҳо сатҳҳои фарҳангӣ мураккаб гардида буд. Фаҳмишҳои мутамарказ дар бораи давлат ҳамчун пешбарандаи идеяҳо, ки ҳаракати якнавохти таърихро ба сӯйи оянда таъмин менамояд, заиф гардида буд. Маълум набуд, ки кӣ ҳаққи аз номи таърих суҳан гуфтанро дорад. Иқтисод аз рӯйи модели истеъмол дар минтақаҳо рушд кард, на дар марказ аз рӯйи ниёзҳои истеҳсолот. Ин боиси ба вучуд омадани ҳолатҳои тағйирёбанда ва ноустувори иқтисодӣ, аз байн рафтани тафовутҳои номуайян миёни марказ ва ҳошия (минтақа), миёни табақаҳо гардид.

Бо ба инобат гирифтани ин тағйирот бисёриҳо ба хулосае омада буданд, ки ҳамчунин дигаргунӣ дар санъат ва фарҳанг низ руҳ медиҳад. Аммо муносибат миёни сиёсат, иқтисод, ҳаёти иҷтимоӣ аз як тараф ва санъату фарҳанг аз ҷониби дигар шуруъ аз ибтидои асри XX хеле мураккаб буд ва миёни онҳо як ҷудои хос ҷой дошт. Аз ин рӯ, тағйироте, ки дар сиёсату иқтисоду иҷтимоъ ба вучуд омад ба фарҳангу санъат чандон таъсиргузор набуд. Аксари мунаққидон бар он назар буданд, ки санъат ва фарҳангро бояд аз «фарҳанги саноатӣ» («culture industry») наҷот дод ва фосиларо миёни бозор ва меъёрҳои муайяншуда нигоҳ бояд дошт.

Баъзе аз назарияпардозони консепсияҳои постмодернизм дар така бо факту далелҳо муътақид бар он буданд, ки натавон ҳолати иҷтимоиву иқтисодии ташкилоту созмон ва сохторҳо, балки ҳамчун натиҷаи тағйироти онҳо муносибати байни иқтисоду иҷтимоъ ва фарҳангу санъат низ тағйир ёфтааст. Ҳангоми рӯ овардан ба осори Бодрийяр ва Чеймисон ва дигар назарияпардозон маълум мегардад, ки санъату фарҳанг дар ин давра хеле рушд кардаанд.

Вожаи постмодерн низ таҳаввулоти ҷиддиро пушти сар кард. Он бо тағйиротҳои ҷиддӣ дар маънӣ дар шаклҳои «post-modern», «Post-Modern», «postmodern» ё «Postmodern» аз ҷониби донишмандон истифода мешуд. Акнун постмодерн танҳо маънии ҷӣ гуна рушд кардани таҷрибаҳои нав дар қисмҳои гуногуни ҷомеа ва фарҳанг, аз қабилӣ меъморӣ, адабиёт, иқтисод ва сиёсатро надошт, балки он гуфтумон (дискурс)-и махсусро дар назар дошт, ки ин масъалаҳоро баррасӣ мекард. Постмодернизм маънии тамоми нависандагон ва асарҳои онҳоро дошт, ки фазои мусоидро барои ба вучуд омадани гипотезаи постмодерн фароҳам оварданд. Дар ин давра бе ворид гардидан ба гуфтумони постмодернизм ҳатто мавҷудияти онро баррасӣ кардан ғайриимкон буд.

Шуруъ аз нимаҳои дуҷуми солҳои 1990 марҳилаи дигаре барои постмодернизм фаро расид ва он мустақилият аз объектҳои худро касб намуд. Дар ин марҳила масъалаи мавҷуд будан ё набудани постмодернизм аз миён рафт, чун мавҷудияти гуфтумон дар бораи он далели раднопазири мавҷудияти постмодернизм буд. Дар солҳои 90-ум постмодернизм тадриҷан дигар ифодакунандаи вазъи ашӯҳо дар олам набуд, он бештар маънии озодӣ ва баъзан нисбигароӣ (релятивизм)-ро дошт. Акнун он ба пасоистеъморгароӣ (постколониализм) ва чандфарҳанггароӣ (мультикультурализм) бештар таваҷҷуҳ дошт ва ба ин восита таъсири худро дар баррасиҳои академӣ зиёд намуд. Дар баробари он ки постмодернизм дар солҳои 1990 хеле вусъат пайдо намуд, ба аз даст додани қувваи асосии худ ҳамчун идеал шуруъ кард.

Хулоса. Баррасии постмодернизм ҳамчун истилоҳе, ки ифодакунандаи як давраи муайяни вазъи фарҳангӣ, иҷтимоӣ ва идеологӣ ҷомеа аст, нишон медиҳад, ки он пас аз замони ба вучуд омадани постмодерн – вазъи фарҳангӣ, иҷтимоӣ ва идеологӣ, яъне ҳамчун назарияи он ба вучуд омад ва ташаккул ёфт. Аммо пайдоиши постмодерн дар адабиёт ҳамчун меъёри эстетикӣ ва вазъи фарҳангӣ қабл аз соҳаҳои дигар сурат гирифтааст. Далели ин гуфтаҳо пеш аз ҳама истифодаи истилоҳи постмодернизм аз ҷониби нависанда ва мунаққиди испонӣ Федерико де Онис аст, ки дар боло баррасӣ гардид.

Дар асарҳои аввалин назарияпардозони постмодернизм асарҳои бадеӣ ҳамчун маводи асосӣ барои дарку шарҳи постмодерн истифода шуда, бо ин роҳ мавҷудияти вазъи постмодерн дар ҷомеа исбот гардидааст. Масалан, дар китоби «Вазъи постмодерн»-и Лиотар ҳикояи хурди Хорхе Луис Борхес бо номи «Дар бораи илми қатъӣ» («О строгой науке») ҳамчун ифодакунандаи вазъи постмодерн мавриди таҳлил қарор гирифта [6, с.134], шарҳи он дар аввали китоби «Вонамуд ва вонамудаҳо»-и Жан Бодрийяр оварда шуда,

ҳамчун маводи асосӣ барои шарҳи мафҳуми «вонамуд» («симулякр») то охири асар истифода гардидааст [3]. Ин ҳикоя соли 1946, яъне наздики 40 сол қабл аз асарҳои Лиотар ва Бодрийяр навишта шуда буд. Дар баробари ин, дар асари Бодрийяр дар боби алоҳидае романи «Садама» («Crash»)-и Баллард [12] мавриди таҳлил қарор гирифтааст.

Мисоли дигар, Жил Делёз ва Феликс Гваттари осори Франс Кафкаро (1883-1924) ҳамчун ифодакунандаи яке аз категорияҳои постмодернизм – шизофрения таҳлил намудаанд [5, с. 334], дар ҳоле ки Кафка соли 1924 вафот карда буд ва ӯ ҳамчун нависандаи чараёни модернизм шинохта мешавад. Ба ҳамин монанд аз ҷониби Фуко, Чеймисон ва дигар назарияпардозон Кафка ҳамчун нависандае, ки дар осори ӯ аввалин элементҳои постмодерн ба назар мерасанд, таҳқиқ гардидааст. Ин бозгӯи он аст, ки ҳарчанд дар адабиётшиносӣ оғози постмодернизмо бо мақолаи «Марги муаллиф»-и Ролан Барт, ки соли 1964 навишта шудааст [2], марбут мебуданд, аммо постмодерн дар адабиёти бадеӣ қабл аз он пайдо гардида буд. Хусусиятҳои постмодерн дар адабиёт шуруъ аз солҳои 20-30-и асри гузашта ба вучуд омад ва ин падида бо тағйирот дар нимаи дууми аср бо истилоҳи постмодернизм назарияи худро пайдо кард. «Барои ошноӣ бо асосҳои нақди постмодерн омӯзиши асарҳои назарияпардозоне, чун Фредрик Чеймисон, Жан Бодрийяр, Жан Франсуа Лиотар ва то ҳади тавон, ки маводди адабӣ имконият медиҳад, истифода аз андешаҳои назарии онҳо ба мақсад мувофиқ аст» [7, с.125].

Ҳамин тариқ, дар анҷом метавон гуфт, ки вожаи постмодернизм аз оғози асри XX мавриди қорбурди донишмандон, махсусан адабиётшиносон қарор гирифт, аммо ҳамчун мафҳуми илмӣ ифодакунандаи вазъи фарҳангӣ, иҷтимоӣ ва идеологии ҷомеа – постмодерн дар тамоми соҳаҳо пас аз нашри китоби Лиотар дар соли 1979 ба муомилоти илмӣ ҷӯрра ворид гардид. Постмодерн ҳамчун категорияи эстетикӣ дар адабиёт ва минбаъд ҳамчун вазъи фарҳангии ҷомеа қабл аз постмодернизм ба вучуд омада, ташаккул ёфт.

Мақола дар доираи мавзӯи рисолаи доктории докторант-унвонҷӯи кафедраи филологияи Эрони Донишгоҳи миллии Тоҷикистон «Пайдоиш ва таҳаввули постмодернизм дар шеърӣ форсӣ-тоҷикӣ» навишта шудааст.

АДАБИЁТ

1. Андерсен П. Истоки постмодерна / П. Андерсен. – М.: Территория будущего, 2011. – 208 с.
2. Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика / Р. Барт. – М.: Прогресс, 1994. – 616 с.
3. Бодрийяр Ж. Симюлякры и симюляции / Ж. Бодрийяр. – М.: ПОСТУМ, 2015. – 271 с.
4. Большой толковый словарь русского языка. [электронный ресурс]. URL: <https://gramota.ru/meta/postmodernizm> (дата обращения: 18.02.2026).
5. Делёз Ж. Анти-Эдип: Капитализм и шизофрения / Ж. Делёз, Ф. Гваттари. – Екатеринбург: У-Фактория, 2007. – 672 с.
6. Лиотар Ж. Состояние постмодерна / Ж. Лиотар. – СПб.: Аллетай, 1998. – 160 с.
7. Мисбоҳиддини Н. Нигоҳе ба чараёнҳо ва равишҳои нақди адабии навин / Н. Мисбоҳиддин // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – 2025. – №2. – С.116-125.
8. Фредрик Д. Постмодернизм или культурная логика позднего капитализма / Д. Фредрик. – М.: Изд-во Института Гайдара, 2019. – 808 с.
9. Хайдеггер М. Самоутверждение немецкого университета / М. Хайдеггер // Работы и размышления разных лет. – М.: Гнозис, 1993. – С. 222-231.
10. Энциклопедия культурологии [электронный ресурс]. URL: https://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_culture/593/ (дата обращения: 18.02.2026).
11. Arnold T. A study of History / T. Arnold. – Vol.8. – London, 1954. – 338 p.
12. Ballard J.G. Crash / J.G. Ballard. – N-Y: Farrar, Straus, and Giroux, 1973. – 244 p.
13. Cambridge Dictionary. Electronic resource. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/postmodernism> (date of access: 19.02.2026).
14. Oxford English Dictionary [electronic resource]. URL: <https://www.oed.com/search/advanced/Meanings?textTermText0=postmodernism&textTermOpt0=WordPhrase> (date of access: 19.02.2026).
15. Postmodernism: A Paracritical Bibliography / New Literary History. – 1971. – Pp.5-30.

16. The Cambridge Companion to Postmodernism. Edited by Stiven Conor. – Cambridge: Cambridge University Press, 2004. – 255 p.
17. The Routledge Companion to Postmodernism. Edited by Stuart Sim. – London and N-Y: Routledge, 2001. – 401 p.

ПАЙДОИШ ВА ТАҲАВВУЛИ МАФҲУМИ ПОСТМОДЕРНИЗМ

Мақола ба масъалаи таҳқиқи пайдоиш ва ташаккули мафҳуми постмодернизм, фарқияти он аз постмодерн, аввалин истифодабарандагони он дар адабиёт ва табдили он ба як истилоҳи илмӣ бахшида шудааст. Муаллифи мақола кӯшиш намудааст, ки истифодаи калимаи постмодернизмро аз ҷониби адабиётшиносон, мунаққидон ва файласуфон таҳқиқ намуда, дар кадом заминаи таърихӣ ба истилоҳи илмӣ табдил ёфтани он, чӣ гуна ба муомилоти илмӣ ворид гардидани он ва кадом мафҳумро ифода кардани онро муайян намояд. Новобаста аз он ки истилоҳи постмодернизм беш аз 80 сол мешавад дар доираҳои илмӣ мавриди истифода қарор дорад, то ҳол шарҳи муайяни ҳудро наёфтааст. Барои муайян намудани шарҳи асосии постмодернизм рӯ овардан ба сарчашмаҳои асосии пайдоиши ин мафҳум ва таҳқиқи таҳаввули он хеле муҳим аст. Чун постмодернизм ҳамчун феномен имрӯз низ дар соҳаҳои гуногун, махсусан адабиёт ба ҷашм мерасад, баррасии ҳамаҷонибаи он аҳамияти ҷиддӣ дорад. Таҳқиқоти баанҷомрасида дар мақола нишон дод, ки калимаи постмодернизм дар давраҳои гуногун аз ҷониби донишмандон барои ифодаи мафҳумҳои гуногун истифода гардидааст, аммо дар аксари ин мавридҳо барои асоснок кардани назарияи худ донишмандон аз асарҳои бадеӣ ҳамчун мавод истифода намудаанд.

Калидвожаҳо: постмодернизм, постмодерн, ривоят, фароривоят, вонамуд, машруъиятбахшӣ, машруъиятзудӣ, консенсус, вазъи фарҳангӣ, категорияи эстетикӣ.

ВОЗНИКНОВЕНИЕ И ЭВОЛЮЦИЯ КОНЦЕПЦИИ ПОСТМОДЕРНИЗМА

Статья посвящена вопросу возникновения и формирования концепции постмодернизма, её отличиям от постмодерна, первым пользователям в литературе и её трансформации в научный термин. Автор статьи попытался изучить использование слова «постмодернизм», с точки зрения литературных критиков и философов, на какой исторической основе оно превратилось в научный термин, как вошло в научный оборот и каково его определение. Несмотря на то, что термин «постмодернизм» используется в научных кругах более 80 лет, он до сих пор не получил окончательного определения. Для определения постмодернизма крайне важно обратиться к основным источникам возникновения этого понятия и изучить его развитие. Поскольку постмодернизм как феномен до сих пор применим в различных областях, особенно в литературе, его всестороннее рассмотрение имеет большое значение. Исследование, проведенное в статье, показало, что слово «постмодернизм» использовалось учеными в разные периоды для выражения различных концепций, но в большинстве случаев ученые использовали художественную литературу в качестве материала для обоснования своих теорий.

Ключевые слова: постмодернизм, постмодерн, нарратив, метанарратив, симулякр, легитимация, делегитимизация, консенсус, культурное состояние, эстетическая категория.

THE EMERGENCE AND EVOLUTION OF THE CONCEPT OF POSTMODERNISM

This article examines the origin and development of the concept of postmodernism, its differences from postmodernity, its early literary users, and its transformation into a scientific term. The author examines the use of the word postmodernism from the perspective of literary critics and philosophers, the historical basis on which it evolved into a scientific term, how it entered scientific circulation, and its definition. Although the term postmodernism has been used in academic circles for over 80 years, it still hasn't received a definitive definition. To define postmodernism, it's crucial to examine the concept's primary sources and its development. Since postmodernism as a phenomenon remains prominent in various fields, especially literature, a comprehensive examination is essential. The research conducted in this article revealed that the word postmodernism has been used by scholars at various times to express various concepts, but in most cases, scholars have used fiction as material to support their theories.

Keywords: postmodernism, postmodernity, narrative, metanarrative, simulacrum, legitimization, delegitimization, consensus, cultural state, aesthetic category.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Наврӯзи Ҷумъамуроиди Абдул* – номзоди илми филология, муаллими кафедраи адабиёти ҷаҳони факултети филологияи руси Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Маяковский 13/14. **Телефон:** (+992) 931-54-24-12. **E-mail:** navruz.mirzo.95@bk.ru.

Сведения об авторе: *Наврӯзи Ҷумъамуроиди Абдул* – кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры мировой литературы факультета русской филологии Таджикского национального университета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Маяковский, 13/14. **Телефон:** (+992) 931-54-24-12. **E-mail:** navruz.mirzo.95@bk.ru.

Information about the author: *Navruzi Jumamurodi Abdul* – candidate of philological sciences, lecturer at the Department of World Literature, Faculty of Russian Philology, Tajik National University. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Mayakovsky Str., 13/14. **Phone:** (+992) 931-54-24-12. **E-mail:** navruz.mirzo.95@bk.ru.

Мақола ба редакция ворид шуд: 12.05.2026
Аз тақриз баргашт: 25.06.2026
Ба чоп тавсия шуд: 23.08.2026

РОБИТАИ ВАЗН БО МУҲТАВО ДАР АШЊОРИ ВОИЗИ ҚАЗВИНӢ

Шоев А.А.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории
Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

Муқаддима. Дар каломии манзум ҳамаи унсурҳои эҷодӣ байни ҳамдигар робитаи мустақим доранд. Умдатарин иртиботе, ки дар эҷоди каломии ҳунари нақш мебозад, робитаи вазн ва муҳтаво аст. Зеро дар шеър вазнро бе муҳтаво ва муҳтавро бе вазн тасаввур намудан ғайриимкон мебошад. Агар чиддитар ба умқи масъала таваҷҷуҳ шавад, маълум мегардад, ки дар шеър вазну муҳтаво аз ҳам ҷудо нестанд ва бе ҳамдигар низ вучуд дошта наметавонанд.

Оғоз. Аҷиб ин ки равобити вазн бо муҳтаво дар шеър бо ҳадафи эҷодӣ, ғолибияти илҳомии шоирӣ ва монанди инҳо гоҳо номаълум ва гоҳе маълуму мақсаднок барқарор мешавад ва агар тавҷам бошад, намунаи олии каломии ҳунари арзи ҳастӣ менамояд. Албатта, шинохтани маърифат намудани равобити вазн бо муҳтаво дар шеър хеле муҳим буда, доништану ҳадафмандона таъмин кардани ин иртибот ба ҳунари эҷодии суханвар вобаста мебошад. Ба назар мерасад, ки агар иртиботи вазну муҳтаво дар шеър аз ҷониби эҷодкор ҳадафмандона ва оғохон таъмин гардад, маҳсули эҷод хубу писандида, матбуъ ва дилнишин ба вучуд омада, ҳунари суханофаринии адибро рӯнамоӣ мекунад.

Тавсифи муҳтасари омӯзиши масъала. Роҷеъ ба пайванди вазну муҳтаво донишмандон сар карда аз Арасту [1], Ибни Сино [2], Шамси Қайси Розӣ [14], Насируддини Тусӣ [10] то имрӯзиён, Тақии Ваҳидиёни Комёр [6], М. Имомзода, М. Нарзиқул [5; 9], Р. Мусулмонӣ [7], Ш. Шарипов [15] ва дигарон дар асару мақолоти худ ибрози назар кардаанд. Дар ин миён Арасту мавзӯ ва табиати асарро дар интиҳоби вазн раҳнамоӣ шоир медонад [1, с. 131], ки дуруст аст. Зеро муҳтаво бо ҳосияти вижаи худ имконияти интиҳоби вазни мувофиқро ба шоири донишманд фароҳам месозад. Маълум мегардад, ки андешаи Арасту бо вучуди ҷузъию умумӣ буданаш дақиқ ва арзишманд аст, ки олимони пас аз ӯ низ ба он таваҷҷуҳ карда, пайванди вазну муҳтавро ба таври худ шарҳу тавзеҳ дода, иртиботи онҳоро дар шеър дар мавридҳои муҳталиф таъкид намудаанд [2, с.17-18]. Тақии Ваҳидиён ҳамоҳангии вазнро бо муҳтаво ногузир меҳисобад ва таъмин намудани ин робитаро дар шеър зарур арзёбӣ кардааст [6, с.36]. Аз ин дидгоҳ, шоире, ки таносуби вазну муҳтавро сарфи назар менамояд, ҳунарманд ҳисобида намешавад. Ба ҳар ҳол, кори эҷодӣ меъёрҳои наонавишта низ дорад ва гоҳе ҳам мешавад, ки номувофиқатии вазну муҳтаво дар шеър манзур гардад. Бо ин наметавон шоиреро мавриди накушиш қарор дод ва тамоми маҳсули эҷоди ӯро ноқис баршумурд. Академик Имомзода М. ва профессор М. Нарзиқул дар хусуси таносуби вазн ва муҳтаво нисбат ба ҳамаи онҳое, ки ба ин масъала таваҷҷуҳ кардаанд, по фаротар ниҳода, ду нуктаи муҳимро қайд карда, бо матлаби равишманди хеш роҳи муҳаққиқони шеърро равшантар сохтаанд. Аввал ин ки иртиботи вазн бо муҳтаво ба таври табиӣ, анъанавӣ ва таҷрибаи эҷодӣ таъмин мегардад. Дувум ин ки таъмини ин робита ба таври вижа, аз рӯи хост ва завқи эҷодии шоир сурат мегирад [5, с.202]. Нуктаи дигар, агар ба инҳо илова шавад, он дониши адабии шоир мебошад. Зеро афоили авзони ҳар баҳр ба ғунҷондани муҳтавои хос равона мешавад. Агар зарфият ва табиати авзонро эҷодкор доништа бошад, ғунҷондани муҳтавои мувофиқ ба он ишколе надорад. Ба ин тарик, иртиботи вазн ва муҳтаво беамоният таъмин мегардад. Бо назардошти назокати масъала, қисми зиёди шоирони классикӣ ба моҳияти вазну муҳтаво аҳаммият додаанд ва дар каломашон таносуби онҳоро ба инобат гирифта, иртиботашонро таъмин намудаанд.

Мақсади таҳқиқот. Мутолиаи арузӣ ва таҳқиқи иртиботи вазн бо муҳтаво дар ашъори Воизи Қазвинӣ ҳадафи таълифи мақолаи ҳозирро мушаххас намудааст.

Методҳои таҳқиқот. Таҳқиқоти ҳозир дар асоси равиш ва методҳои маъмулу самарабахш дар адабиётшиносӣ таълиф ёфтааст. Аз ҷумлаи методҳое, ки ба мавзӯи таҳқиқ

ва моҳияти масъалаҳои он мувофиқ омадааст, методҳои муқосавӣ-таърихӣ, шарҳи осори адабӣ, омор, шинохти жанрҳои адабӣ ба шумор меравад.

Қисми асосӣ. Дар ашъори Воизи Қазвинӣ иртиботи вазн ва муҳтаво бо се роҳ: таҷрибаи эҷодӣ, завқи бадеӣ ва дониши адабӣ таъмин карда шудааст. Мо дар баррасии ин масъала ба таҷрибаи илмию дастовардҳои муфиди донишмандони дар боло зикр шуда така намуда, равиши таҳқиқи М. Имомзода ва М. Нарзиқулро чун дастури пажӯҳишӣ интиҳоб кардем. Ба он хотир ки маҳз дар пажӯҳиши эшон масъалаи музкур хеле равшан ва мушаххасу равишманд таҳқиқ ёфтааст. Азбаски дар мақолаҳои ҷудогонаи роқими сутур таҳқиқи вазн ва басомади он дар мисоли ғазалиёт, муқаттаот, рубоиёт ва қасоиду жанрҳои дигари эҷодиёти Воиз сурат гирифтааст [16; 17], ин ҷо танҳо авзони серистеъмоли ашъори Воизро зикр мекунем ва иртиботи онҳоро бо муҳтавои ашъори шоир ба таври намуна нишон медиҳем.

Ҳазаҷ ва авзони хушу тараннумии он дар эҷодиёти Воизи Қазвинӣ, хосса дар ғазалиёт, рубоиёт, қитъаҳои вай, қорбурди вофир дорад [16; 17]. Шоир бештар дар авзони ин баҳр мавзӯҳои ишқӣ, шодиовар, ҳаётдӯстона, тарбиявӣ, иҷтимоӣ, ахлоқиро ҷо додааст: **Ҳазаҷи мусаммани солим.** Аз вазнҳои сермаҳсултарини арузи тоҷикӣ буда, ба табиати забони тоҷикӣ хеле мувофиқ омада, дар баёни андешаҳои ишқӣ бештар истифода мешавад [11, с.66, 72, 82]. Дар байти зайл Воиз афкори ошиқонаашро тавассути ин вазн иброз доштааст ва ҳамаи аркони мисраъҳои байт рукни солими мафӯйлуно соҳибанд:

Арақ нокарда пок, аз маҳфили мо шуд нигори мо,
Дар ин гулшан сабуктар хост аз шабнам баҳори мо [3, с.47].

Пайванди ҳиҷоҳои дароз ва камии ҳиҷоҳои кӯтоҳ дар аркони солими ин вазн ба шоир имкон додааст, ки сухани ошиқона гӯяд. Ин ҷо таносуби вазн ва муҳтаво ба таври анъанавӣ риоя шудааст. Айни ҳамин вазнро шоир дар ҷои дигар дар баёни афкори эстетикӣ худ ба қор бурдааст. Воиз дар эҷоди каломи ҳунарий ба муҳтавои сухан мутаваҷҷеҳ гашта, сареху рӯзмарраву пухтагии онро тарафдорӣ намуда, сухани хомро ӯ қаснописанду номақбул донистааст. Ин андеша як навъ диди адабӣ ва эстетикӣ шоирро бармало месозад:

Сухан то пухта набвад, кай писанди хосу ом афтад?
Нагирад кас зи хок он мевае, к-аз нахли хом афтад [3, с.161]!

Муҳтавои байти мазкур ошиқона набошад ҳам, бо вазн ноҷуру беиртибот нест. Он ниҳоят, равон, зебо, шинам ва суфта буда, ҳадафи шоирро пурра инъикос намудааст. Ин вижагии ҳунариро мувофиқати вазн ва муҳтаво таъмин кардааст. Дар намунаи дигар, шоир мавзӯи ахлоқиро аз ҳаёти инсонҳо бардошт карда, ба ин натиҷа расидааст, ки рафтори ноҷо, ранҷидахотирӣ ва адоват муносибати одамонро барҳам мезанад. Дар баёни ин маънӣ вай ҳамоно аз вазни солими баҳри ҳазаҷ берун наомадааст:

Зи ёрон ранчиши ҳам, монеи дидор мегардад,
Ғубори хотир, охир дар миён девор мегардад [3, с.166].

Ин ҷо низ вазн дар баёни андешаи шоир мусоидат карда, ғояи созандаи ӯро дар маҳкум намудани ранчиши инсонҳо равшан нишон додааст. Аз намунаҳо аён мегардад, ки вазни солими ҳазаҷ бо андешаҳои гуногунмазмунӣ Воиз мувофиқ омадааст ва ин ба дуруст интиҳоб шудани вазну маънӣ далолат мекунад.

Ҳазаҷи мусаммани аҳраби макфуфи маҳзуф аз вазнҳои хушу тараннумӣ маҳсуб меёбад. Он маъмулан, дар баёни андешаҳои тарабфизо хизмат мекунад. Вале шоирон барои ифодаи мазомини ғамангез низ аз он қор гирифтанд. Воиз дар тавзеҳи ҳолати пирӣ, шарҳи мушкilotи он вазни мавриди назарро интиҳоб кардааст:

Қад ҳам шуду афтод ҷаҳон аз назари мо,
Во шуд сару сомони ҳавасҳо зи сари мо [3, с.48].

Ин амали эҷодӣ барои он сурат гирифтааст, ки шеър гӯшнавоз бошад, вазнинии мазомин тавассути вазн рафъ шавад ва малоли хотири хонанда нагардад.

Ҳазачи мусаммани аҳраби макфуфи мақсур низ вазни хушоҳангу тараннумист. Он танҳо бо рукнии зиҳфои мафойл, ки мақсур ном дорад, аз вазни пеш аз худ тафовут мекунад. Воиз аз ин вазн ҳам дар эҷоди каломии хунарии худ зиёд кор гирифтааст ва андешаҳои гуногунмазмунӣ хешро тавассути он иброз доштааст. Масалан, дар байти зайл шоир дар баёни сухани ошиқона вазни мазкурро писандидааст:

То акси гули рӯйи ту дар чашми тари мост,
Домони пур аз хуншуда боғи назари мост [3, с.98].

Агарчи ин ҷо ҳолати ҳузновару тоқатфарсои қаҳрамони лирикӣ тасвир ёфтааст, вале бо он ки ҳолати мазкур аз таъсири зебоии ёр берун омадааст, хуш буда, ба табиати вазни интиҳобнамудаи шоир мувофиқ аст. Зарфияти гунҷонидани мазмун дар афоиلى баҳри ҳазач хеле васеъ аст, ки дар ашъори Воиз мушоҳида гардид. Дар онҳо мазомини вазнин ҳам хушоҳангу дилпазир ба ҷилва меояд. Дар ҳар сурат, Воиз аз табиати авзони ҳазач огоҳ буда, мазомини мавриди назарашро ба афоиلى онҳо мувофиқ манзур кардааст.

Рамал ва авзони он дар ашъори гуногунжанри Воиз зиёд ба кор рафтааст. Табиати ин баҳр бо оҳанги суръатноку шитобдори худ ба тараннуми муҳтавои ахлоқию фалсафӣ ирфонӣ иҷтимоӣ ва ғайра мувофиқ аст [7, с.385]. Бинобар ин, шоир дар афоиلى он мавзӯҳои иҷтимоӣ, ахлоқӣ, фалсафӣ, ишқӣ ва монанди инҳоро ҷо додааст. **Рамали мусаммани маҳзуф** вазни пуркорбурд аст ва дар намунаи зайл шоир онро барои ифшои ҳолати қаҳрамони лирикӣ, ки асири зинати камонабрӯ гашта, ба вазъе ногувор афтадааст, интиҳоб кардааст:

Бурда аз бас фикри он шӯҳи камонабрӯ маро.
Мӯйи абрӯ гашта мӯйи косаи зону маро [3, с.33].

Аз ин бармеояд, ки ин вазн дар баёни афкори лирикӣ низ хеле мувофиқ будааст. Дар намунаи дигар шоир ба масъалаҳои иҷтимоӣ дахл намуда, аз мушкилот ба ғайри омадани дил сухан ба миён овардааст. Барои ифодаи ин матлаб вай вазни мазкури рамалро мувофиқ дидааст.

Дил ҷӣ сон пинҳон кунад дар сина оҳи хешро?
Дона чун бар хештан дуздад гиёҳи хешро [3, с.23].

Ин оҳ кашидани дил хеле умумӣ тасвир ёфтааст ва метавонад аз мушкилоти иҷтимоӣ фаротар равад. Дар ҳар сурат, вазн муҳтаворо хеле хуб дар худ таҷассум намудааст. Дар намунаи навбатӣ шоир ба тавзеҳи аҳволи худ пардохта, рехтани дандонҳову парешонии нутқро ба хонанда гӯшзад намудааст:

Чавҳар аз теги забон шуд, рехт то дандон маро,
Гуфтугӯ шуд ҳамчу сатри бенақат бадхон маро [3, с.32].

Ин ҷо низ вазн ҳамонро рамали мусаммани маҳсуф аст, ки дар баёни андешаи отифии шоир хидмат кардааст. Дар ҷойи дигар, шоир аз забони қаҳрамони лирикӣ таассуроти хешро аз дидани рӯйи зебои маъшуқа ба забон овардааст. Барои ифодаи матлаб вазни мазкури рамал мувофиқ интиҳоб гардидааст:

Карда зоҳир аз ниқоб он рӯйи гулгункардаро,
Сӯхт ғамҳои ба сад хуни ҷигар парвардаро [3, с.42].

Ҳолати хеле фараҳбахш ва нодири ошиқ аст, ки шоир иброз доштааст. Шоир дар байти зайл бо истифода аз вазни мазкури рамал ба ахлоқ рӯ оварда, таълим медиҳад, ки нармзабон будан лозим аст. Ба он хотир ки забони нарм иҷроӣ корҳои мушкилро сахл

мегардонад. Барои тасдиқи фикри худ вай фаъолияти наққошонро намуна овардааст, ки онон забони қаламро нарм карда, тасвиrotи мушкилро рӯйи қоғаз меоваранд:

Аз забони килки наққошон шундаам борҳо,
Бе забони нарм кай сураат пазирада корҳо [3, с.60]?

Ба ҳам мувофиқ омадани вазну муҳтаво дар ин ҷо бармалост ва ҳоҷат ба тавзеҳ ҳам нест. **Рамали мусаммани мақсур** ҳам аз сермахсултарин авзони эҷодиёти Воиз аст. Он аз вазни фавқ бо рукни зихофии фобилон, ки мақсур аст, фарқ мекунад. Шоир дар ашъори худ худситоиро маҳкум ва хоксориho таъриф карда, бо таъя ба воқеияти зиндагӣ оқибати ҳар яке аз онҳоро тавзеҳ додааст. Дар баёни ин матлаб Воиз беҳтар аз вазни мазкур вазнеро надидааст:

Гирдбод аз худнамоӣ рӯзу шаб по дар гил аст,
Ҷодаро з-афтадагӣ сар дар канори манзил аст [3, с.97].

Ба ин, ӯ гуфтанист, ки ҳар касе хоксор аст, муваффақ аст ва ҳар ки мутакаббир аст, сар дар гил мебошад. Дар намунаи навбатӣ шоир вазни мавриди назарро дар баёни масъалаҳои иҷтимоӣ ва фалсафӣ ба кор бурдааст. Бо ин вай аз хонабардӯшӣ, саргаштагӣ ва беқарорӣ шикоят карда, ризқашро дар боиси гардандагӣ ба қалам додааст. Ба ифодаи дигар, шоир дар талоши ризқ ҳаракат ва талошро барои инсон зарур медонад ва онро сабаби дастрасии рӯзӣ муаррифӣ менамояд:

Хонабардӯшем мо, кунчи ватан кай ҷойи мост?
Ризқи мо саргаштагон, чун гирдбод аз пойи мост [3, с.102]!

Ин ҷо низ вазну муҳтаво ба ҳам тавбам омада, пайванди шаклу маъниро таъмин намудаанд. Дар намунаи зайл шоир вазни рамали мусаммани мақсурро барои ифодаи мадҳу тавсифи шоҳи замони худ ба кор бурдааст, ки дар мувофиқати он бо мазмун тардиде нест:

Чун ба ҳукми шоҳи динпарвар сулаймони замон,
Он ки аз адлаш ҷаҳон имрӯз рашки ҷаннат аст [3, с.593].

Ин байт матлаи яке аз қитъаҳои шоир аст, мисраи аввал агарчи аз қофия озод аст, вале вазни он дар рукни охир бетағйир мақсур боқӣ мондааст. Дар байти зерин шоир аз омадани баҳору гулафшонии табиат муассир гашта, матлабашро бо истифода аз вазни мавриди назар ироа кардааст:

Боз алвонпӯш шуд, пиронасар боғи ҷаҳон,
Мекунад гулзор парафшонӣ аз барги хазон [3, с.516].

Ин матлаъ мансуб ба қасоиди шоир аст, ки дар тағаззули он шоир баҳорро тараннум кардааст. Дар пиндори дурусти шоир инсонҳои бофазл аз камбудии хеш огоҳанд ва ба ҷустани айби дигарон майл надоранд. Дар баёни ин андеша вазни рамали мусаммани мақсур шароит фароҳам овардааст:

Марди равшандил, зи нукси хештан шарманда аст,
Моҳи нав аз нотамоӣ сар ба зер афканда аст [3, с.118].

Дар намунаи зайл шоир ба тавсифи танҳой пардохта, онро дар ниғаҳдошти сир беҳтарин сирдор хондааст. Баҳри ифодаи ин матлаби худ шоир ҳамоно аз вазни мазкури рамал кор гирифтааст, ки ба маънӣ мутобиқат дорад:

Рам кун аз улфат, ки танҳой аҷаб ёри хушест!
Дар миён неҳ, рози худ бо ӯ, ки сирдори хушест [3, с.135].

Манзури шоир аз ин андеша, бо худ ниғаҳ доштани сир ва ба дигарон нагуфтани он аст. Тавсифи субҳ дар ашъори аксари шоирони классикӣ ҷой дорад, Воиз низ дар пайи ин маъниро рафта, дар вазни болозикри рамал субҳро ба таври худ васф карда, аз хонандааш даъват ба амал овардааст, ки аз хушиҳои он баҳравар шавад:

Бишкуфон чун ғунча чашм аз хоб дар бустони субҳ,
Ҷоми ҳушёрӣ бикаш дар базми гулрезони субҳ [3, с.157].

Равонии баён ва барҷастагии фикрро ин ҷо мувофиқат омадани вазн бо муҳтаво таъмин сохтааст.

Рамали мусаммани маҳбуни маҳзӯф агарчи нисбат ба авзони рамали мусаммани маҳзӯфу максур каммаҳсул аст, вале нисбат ба 6 наъи худ корбурди бештар дорад. Биноан, месазад, ки мувофиқати он бо муҳтаво ба чанд намуна аз ашъори шоир ин ҷо нишон дода шавад. Дар байти зайл шоир аз гузашти умр афеус хурдааст ва ин андешаашро дар афоили рамали мусаммани маҳбун ғунҷонидааст:

Зиндагӣ шуд ҳама нобуд, пайи буд абас,
Қадами саъй дар ин бодия фарсуд абас [3, с.151].

Манзури шоир аз ин беҳуда гузаронидаи умр аст. Дар ҷойи дигар шоир бо истифода аз ин вазн андешаҳои худро нисбат ба сухан чунин ибраз доштааст:

Сухан симу зару хонаву асбоб бувад,
Сухане филмасал имрӯз агар боб бувад [3, с.228].

Ин фикр садоқати шоирро нисбат ба каломи ҳунари тасдиқ мекунад ва дилбастагии ўро ба он бармало месозад. Вай дар намунаи зерин ин матлабашро тақвият дода, бо интиҳоби вазни мазкур дилбастагияшро ба сухан чунин баён кардааст:

Мо зи ҳар ишрати дунё ба сухан сохтаем,
Булбулонему зи олам ба чаман сохтаем [3, с.323].

Дар ин ҷо муносибати маъноии вожаҳо, таносуби вазн бо муҳтавои байт қавӣ мебошад. Аз ин хотир, тасвир ва адои фикр зебо баромадааст. Омадани аркони солим дар садру ибтидо, аркони зиҳфии маҳбун дар ҳашвайн ва аркони зиҳфии маҳбуни маҳсуф дар арӯзу зарб равонии матлаб, хушии баён ва нишонрасии андешаро ба вучуд овардаанд.

Ба ин тартиб, бо мувофиқатии вазну муҳтаво бештар аз 270 ғазал, 17 қитъа, 8 қасидаи шоир маҳз дар авзони рамал фароҳам омадааст, ки ба сермаҳсулии он далолат мекунад. Аз ин маълум мегардад, ки зарфият ва оҳангу навои авзони баҳри мазкур ба табиати Воиз созгор будааст.

Аз **авзони баҳри раҷаз** Воиз танҳо чор вазни онро дар тамоми ашъори худ ба кор бурдааст, ки дар қиёс ба авзони ҳазачу рамал хеле кам мебошад. Дар ҳоле ки авзони ин баҳр низ нисбатан серистеъмол тавзеҳ ёфтааст [12, с.96]. Муҳим он аст, ки шоир авзони ба ҳолу ҳавои эҷодии худ мувофиқро пайдо намуда, андешаашро дар афоили он ҷо дода тавонистааст. Масалан, шоир барои нишон додани шуқӯи шоҳи замони худ ва тавсифи шахсияти вай вазни раҷази мусаммани музолро истифода намудааст:

Тавфиқи ҳақ чун шуд қарин бо ҳукми шоҳаншоҳи дин,
Зинатдеҳи тоҷу нигин яъне Сулаймони замон [3, с.613].

Оҳанги шӯху изтиробомезе, ки ин вазни раҷаз дорад, афкори тавсифии шоирро тақвият бахшида, ҳадафи соҳибсуханро муайян кардааст. Ин шаҳодати он аст, ки вазн ва муҳтаво ба ҳам мувофиқ омадаанд. Шоир дар ҷойи дигар ба тавсифи сухан пардохта, вазни раҷази мусаммани матвии маҳбунро беҳтарин василаи баёни он донистааст:

Эй сухан, ту сандали дарди сари мақолҳо,
Дарди ғами ту сайқали занги ғами малолҳо [3, с.61].

Аён мегардад, ки шоир авзони раҷазро бештар дар баёни афкори тавсифии хеш ба кор бурдааст. Ин ду вазне, ки аз раҷаз гуфта омад, авзони маъмулӣ буданд ва онҳоро дар ашъори пешиниён ва имрӯзиён низ метавон дарёфт, вале вазни раҷази мусаммани маҳбуни мураффадро, ки шоир дар баёни афкори ошиқона, тараннумӣ, тасвири хулку атвори маъшуқа кашф намуда, ба кор бурдааст, ба нудрат дар эҷодиёти гузаштагон ва муосирони шоир метавон пайдо кард. Хатто дар девони Соиби Табрешӣ, ки ҳамагонро зерӣ таъсири худ қарор додааст, ин вазн ба қайд гирифта нашудааст [13, с.205-209]. Ба ин хотир, вазни мазкури раҷаз як навъ ибтикороти навҷӯёнаи Воиз арзёбӣ мешавад. Аркони мутантани ин навъи вазни раҷаз андешаи шоирро хеле зебо, ғўшнавоз, ҷолиб дар худ таҷассум намудааст. Дар ҳар яке аз онҳо як вижагӣ, як ҳислат ва як амали маъшуқа ифода ёфтааст. Ба назар мерасад, ки маънии мавриди назари шоир маҳз барои ин вазн эҷод шудааст:

Кадам рӯз он, нигори бадхӯ, ба ҷанги дилҳо, камар набандад,
Зи ғамза теғу з-ишва ханҷар, зи чин абрӯ, сипар набандад [3, с.170].

Ин ҷо на танҳо вазн, балки рукнҳо дар алоҳидагӣ барои ифодаи маъние хизмат кардаанд. Ҳамаи ин шаҳодати он аст, ки Воиз дар интиҳоби вазну маънӣ, мувофиқати байти онҳо кӯшо будааст.

Аз силсилаи баҳрҳои солим авзони мутақориб дар баёни андешаҳои Воиз мувофик омадаанд. Махсусан, он дар эҷоди достони «Ҷангномаи Исмоил бо Шайбакхон», сурудани ғазалу қитъаҳои гуногунмавзӯ мусоидат кардааст. Авзони мутақориб, бештар мавзӯҳои раҷазро дар худ меғунҷонад, бинобар ин овардани намунаро аз достони мазкур, ки ҷангнома аст, зарур намедонем. Масалан, шоир дар ибрази муждагоние ба касе аз вазни мутақориб кор гирифтааст:

Ба даргоҳат эй рокиби хангрифъат,
Ду маркаб, ду пайки саодат биёмад [3, с.600].

Ҳамчунин, шоир дар таваллуди шахсе бо баёни нияти неке байти зайлро дар вазни мутақориб мусаммани мақсур манзур кардааст, ки ба муҳтаво қарин мебошад:

Наку ном ҷоне валодат ҷу ёфт,
Фалак гуфт лутфи ҳақаш ёр бод [3, с.597].

Дар байти дигар ҳам шоир аз ин вазн кор гирифта, дар он мавзуи шодиоварро тараннум карда, аз ба тахт нишастани шоҳи замони худ ва расидани хубӣ аз он иттилоъ додааст:

Дигар шони давлат баландӣ гирифт,
Зи хоне, ки айём ҷӯеи ўст [3, с.594].

Ин ҷо низ қаробати вазну муҳтавои дида мешавад.

Аз силсилаи баҳрҳои фаръӣ авзони музореъ серистемол аст ва он ба сиришти шоир мувофик омада, дар баёни афкори орои ӯ мусоидат намудааст. Аркони зихофии ҳаҷазу рама, ки яке мазомини шодиовар ва дигаре мазомини ахлоқиро бештар дар худ меғунҷонанд, ба ҳам омада, зарфияти музореъ ва авзони онро зиёд намудаанд. Ба ин боис, дар авзони музореъ ҳам мавзӯҳои шодиовар ва ҳам мавзӯҳои ғамангез ҷой гирифта метавонанд. Масалан, дар байти зерин вазни музореи мусаммани аҳраби макфуфи маҳзуф дар баёни мавзуи шодиовар ба кор рафтааст:

Наврӯз гашту ҳар рағи абре баҳорро,
Дасти навозишест ба сар рӯзгорро [3, с.20].

Ин аз ҳамаи вазни серистеъмоли ашъори шоир маҳсуб меёбад ва онро дар намунаи дигар барои баён кардани мавзуи ахлоқӣ истифода бурдааст:

Натвон ба панд кард наку бадсириштро
Сайқалгарй намекунад оина хиштро [3, с.13].

Дар ҳар ду маврид ҳам ин вазни музореъ ба зарфияти хоси худ ба ғунҷонидани мазомини мавриди баёни шоир мувофиқ омадааст. Ҳамаи ин ба он далолат мекунад, ки авзони музореъ дар ифодаи афкори ғуноғунмавзуъ шароити созгор доранд. Фақат ҳамин қобили таъкид аст, ки шоир авзони музореъро медонад ва мавзуъро кашф намуда, дар афоили он ҷой медиҳад.

Баҳри хафиф, ки бо авзони сабуку равони худ [8, с.66; 4, с.79] имтиёз дорад, дар ашъори Воиз дар баёни мавзуъҳои ғуноғун, аз ҷумла ишқу иҷтимоӣ ба қор бурда шудааст. Дар байти зайл қаҳрамони лирикӣ дар орзуи лабханди ёр афтода, онро илоҷи дарди хеш донистааст. Воиз вазни хафифи мусаддаси маҳбуни аслами мусаббағро барои ифодаи ин андеша мақбул донистааст, ки дуруст мебошад:

З-он лабам, чора як шакарханд аст
Дарди дилро, илоҷ гулқанд аст [3, с.84].

Ин ҷо арқони садру ибтидо ва арузу зарб мансуб ба рамал ва арқони мобайнии ҳашвайн мансуб ба раҷаз буда, бо шашрукнагии худ хушоҳангии вазро таъмин намуда, равонии баёно тақвият додаанд. Ба ин минвол, барои аз пургӯйӣ қанорагирӣ намудан аз авзони баҳрҳои фаръии баъдӣ ҳам танҳо намунае оварда мешавад то маълум гардад, ки Воиз дар авзони дигар таносуби вазну маъниро риоя намудааст ё не.

Авзони баҳри мучтас ҳам дар шеърӣ форсии тоҷикӣ қорбурди вофир доштааст [8, с.69]. Ин аз он ҷиҳат аст, ки ин баҳр ба хафиф монанд аст ва танҳо ҷойгиршавии рукнҳо тафовути онҳоро ба вуҷуд овардааст. Мисли ағлаби шоирони классикӣ авзони мучтас дар шеърӣ Воиз дар шакли мусамман воқеъ гаштаанд ва дар баёни андешаҳои муҳталифмаъноӣ шоир хизмат кардаанд. Чун намунаи зайл авзони баҳри мазкур дар эҷодиёти Воиз барои ифодаи мазомини ахлоқӣ ва тарбиявӣ интиҳоб шудаанд:

Талоши бартарӣ аз ҳад хилофи фарҳанг аст,
Бурун зи парда ҷу шуд нағма хориҷ оҳанг аст [3, с.95].

Хушоҳангии вазн, меъёрҳои сангини ахлоқиро малеҳ карда, ғояи матлаби шоирро тақвият дода, моҳияти онро равшану пазируфтани сохтааст. Арқони якуму сеюм аз рукни солими мустафилун ва рукнҳои дуюму чорум аз фозилотун берун омада, зарфияти мавзуъғунҷонии вазни мазкурро тавсия бахшидаанд. Шоир ин ҷо ба таври худ таносуби вазну муҳтаво ро танзим кардааст.

Ниҳоят, баҳре, ки авзони он дар баёни андешаҳои Воиз мусоидат намудааст, мунсарех маҳсуб меёбад. Ин баҳр, бинобар шабоҳати худ ба арқону зихофи сареъ дорои авзони хуш ва сабук мебошад [3, с.83]. Аз ин хотир, дар баёни мавзуоти шодиовар мувофиқ буда, ба мусиқӣ часпоиши бештар дорад. Далели ин фикр байти зайл аст:

Гуфтамаш: Он оташ аст? Гуфт, ки не, рӯст, рӯст!
Гуфтамаш: Он дуд чист? Гуфт, ки он мӯст, мӯст [3, с.131]! –

ки ба як хонадан оҳанг ва мусиқии худро мушаххас месозад. Маълум мегардад, ки Воиз дар баёни андешаҳои худ вазнҳои мувофиқро интиҳоб карда, ба паҳлуҳои хушоҳангию мусикавияти онҳо тавачҷуҳ зоҳир намудааст то афкори ишқию ахлоқию иҷтимоӣ хеш дар бехтарин лаҳну оҳанг манзури хонанда шавад ба вай писанд ояду мақбули хотираш шавад.

Хулоса. Аз таҳқиқи иртиботи вазн бо муҳтаво дар ашъори Воизи Қазвинӣ метавон ба натиҷагирӣҳои зерин ноил шуд:

1. Воизи Қазвинӣ дар ашъори ғуноғунжанру ғуноғунмуҳтавои худ беш аз нух баҳри арузиро ба қор бурдааст, ки авзони ҳазаҷ, рамал, раҷаз, мутақориб; музореъ, хафиф, мучтас, сареъ ва мунсарех шомили он аст. Шоир амалан, ба вижагию зарфиятҳои

авзони бахрҳои мазкур ошноӣ доштааст. Аз ин рӯ, авзони ҳар яке аз онҳоро барои ифодаи мавзӯи ҳосе интиҳоб намудааст.

2. Дар баёни мавзӯҳои ишқию иҷтимоӣ авзони ҳазач, дар баёни мавзӯҳои ахлоқӣ, ирфонӣ ва фалсафӣ авзони рамал, дар баёни мавзӯҳои ошиқона, тавсифи зебоиҳои ёр, шарҳи амалкардҳои маъшуқа авзони раҷаз, дар баёни мавзӯҳои шодиовар ва ҳамосӣ авзони мутақориб, дар баёни мавзӯҳои ғамангезу шодиовар авзони музореъ, ҳафиф, мучтас, сареъ ва мунсарехро ба кор бурдааст, ки зарфиятҳои авзони бахрҳои мазкур мувофиқ мебошанд.
3. Муваффақияти шоирро дар таъмини пайванди дурусти вазн бо муҳтаво, нахуст истеъдоди суҳанварӣ, дувум, таҷрибаи шоирӣ, сеюм, табиати мавзӯҳои мавриди назари шоир, чорум, талаби замона, панҷум, риояи анъанаи суҳанварони пешин фароҳам овардааст.
4. Дар таъмини иртиботи вазн бо муҳтаво Воиз роҳу равиши ҳосси ҳудро пайдо карда, ба он даст ёфтааст, ки ба авзони ҳушу тараннумӣ, мавзӯҳои ахлоқӣ, тарбиявӣ, иҷтимоиро ҷо диҳад ва ба ин восита раванӣ, мусиқавият, дилнишинӣ ва пазируфта шудани андешаҳои таъмин созад.

АДАБИЁТ

1. Арасту. Поэтика (Андар ҳунари шеърӯ шоирӣ) / Арасту. Тарҷума, тавзеҳ ва пешгуфтори Истад Қосимзода. – Душанбе: Деваштич, 2007. – 170 с.
2. Абуалӣ ибни Сино. Маҷмуаи асарҳои адабӣ / Абуалӣ ибни Сино. Таҳияи доктори илмҳои филология, профессор Худой Шариф. – Душанбе: Маориф, 2016. – 108 с.
3. Воизи Қазвинӣ. Девон/Воизи Қазвинӣ. Дар таҳия ва тасҳеҳи Аҳмад Карамӣ. – Теҳрон: Интишороти мо, 1384. – 713 с.
4. Давронов С. Омӯзиши вазни шеъри тоҷикӣ / С. Давронов. – Душанбе: Маориф, 1992. – 176 с.
5. Имомзода М.С. Қаробати авзони арӯзӣ бо муҳтавои ғазал дар ашъори Муҳаммад Ғоиб / М.С. Имомзода, М. Нарзиқул // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – 2019. – №1. – С.196-203.
6. Комёр Т.В. Фунун ва саноеи адабӣ / Т.В. Комёр. Муаллифони сарсухану тавзеҳот ва ҳозиркунандагонӣ ҷоп У. Тоир ва С. Саидалӣ. – Душанбе, 1993. – 50 с.
7. Мусулмонӣён Р. Назарияи адабиёт / Р. Мусулмонӣён. – Душанбе: Торус, 2025. – 540 с.
8. Нарзиқул М. Вазни шеъри тоҷикӣ / М. Нарзиқул. – Душанбе: Мега-принт, 2021. – 144 с.
9. Нарзиқул М. Басомад ва зебоишносии авзони ғазалиёти Шайх Ироқӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши филологӣ. – 2015. – №4/1 (159). – С.135-146.
10. Насируддини Тусӣ. Меъёр-ул-ашъор / Н. Тусӣ. Таҳияи Урватуллои Тоир ва дигарон. – Душанбе: Ориёно, 1992. – 152 с.
11. Солеҳов М. Арӯз ва омӯзиши он / М. Солеҳов. – Душанбе: ЭР-граф, 2016. – 272 с.
12. Тоиров У. Каломи мавзун / У. Тоиров, Б. Ибодов, Ш. Тоиров. – Душанбе: Шарқи озод, 2005. – 456 с.
13. Ҷунова М. Р. Соиби Табрэзӣ ва саҳми ӯ дар таҳаввули сабки ҳиндӣ. Дисс., докт. илмҳои филологӣ / М. Р. Ҷунова. – Хучанд, 2025. – 358 с.
14. Шамси Қайси Розӣ. Ал-Муъҷам / Ш. Қ. Розӣ. Муаллифи сарсухану тавзеҳот ва ҳозиркунандаи ҷоп У. Тоиров. – Душанбе: Адиб, 1991. – 464 с.
15. Шарипов Ш.Р. Нақши Зухурии Туршезӣ дар тақомули ғазали форсии тоҷикии асрҳои XVII-XIX дар шибаи қораи Ҳинд. Ш.Р. Шарипов. – Қ.И. – Душанбе: Дониш, 2024. – 210 с.
16. Шоев А.А. Авзони китъаот ва рубоёти Воизи Қазвинӣ / А.А. Шоев // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – 2025. – №5 (118). – С.276-282.
17. Шоев А.А. Таҳқиқ дар авзони ғазалиёти Воизи Қазвинӣ / А.А. Шоев // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – 2025. – № 6 (119). – С.210-217.

РОБИТАИ ВАЗН БО МУҲТАВО ДАР АШЪОРИ ВОИЗИ ҚАЗВИНӢ

Таҳқиқи робитаи вазн бо муҳтаво яке аз масъалаҳои муҳим ва ҳалталаби адабиётшиносӣ маҳсуб меёбад, ки дер боз таваҷҷуҳи аҳли илм ба сӯи худ кашидааст ва натиҷаҳои матлубе ҳам ба бор овардааст. Мақолаи ҳозир дар ҳамин замина таълиф ёфта, дар он робитаи вазн бо муҳтаво дар эҷодиёти Воизи Қазвинӣ ба риштаи таҳқиқ кашида шудааст. Муҳаққиқ бо таъя ба таҷрибаҳои донишмандон ва истифодаи методҳои муқосавӣ-таърихӣ, шарҳи осори адабӣ, омор, шинохти жанрҳои адабӣ тамоми осори манзуми Воизро ба мутолиаи арузӣ гирифта, равобити мутақобилаи вазнро бо муҳтаво дар эҷодиёти шоир муайян кардааст. Дар натиҷаи таҳқиқ муайян карда шудааст, ки Воизи Қазвинӣ чун ҳамаи шоирони классикӣ дар баёни мавзӯҳои ишқию иҷтимоӣ авзони ҳазач, дар баёни мавзӯҳои ахлоқӣ, ирфонӣ ва фалсафӣ авзони рамал, дар баёни мавзӯҳои ошиқона,

тавсифи зебоиҳои ёр, шарҳи амалқардҳои маъшуқа авзони раҷаз, дар баёни мавзӯҳои шодиовар ва ҳамосӣ авзони мутақориб, дар баёни мавзӯҳои ғамангезу шодиовар авзони музореъ, хафиф, мучтас, сареъ ва мунсарехро ба кор бурдааст.

Калидвожаҳо: Воизи Қазвинӣ, адабиёт, шеър, байт, мисраъ, вазн, робита, вазн, муҳтаво.

ВЗАИМОСВЯЗЬ МЕТРА И СОДЕРЖАНИЯ В СТИХАХ ВОИЗА КАЗВИНИ

Изучение взаимосвязи между метром и содержанием является одним из важных и сложных вопросов литературоведения, который давно привлекает внимание ученых и дает желаемые результаты. На этой основе написана данная статья, в которой исследуется взаимосвязь между метром и содержанием в произведениях Воиза Казвини. Опираясь на опыт ученых и использование сравнительно-исторических методов, анализ литературных произведений, статистику и знание литературных жанров, исследователь взял все поэтические произведения Воиза Казвини, которые он читает ежедневно, и определил взаимосвязь между метром и содержанием в его произведениях. В результате исследования было установлено, что, подобно всем классическим поэтам, Воиза Казвини использовал стих хазадж для выражения любовных и социальных тем, стих рамаль для выражения моральных, мистических и философских тем, стих раджаз для выражения романтических тем, описания красоты друга и объяснения поступков влюбленного, стих мутакариб для выражения радостных и эмоциональных тем, а также стих музаре, хафиф, муджтас, сари и мунсарех для выражения печальных и радостных тем.

Ключевые слова: Воиз Казвини, литература, поэзия, стих, строка, искусство, связь, метр, содержание.

THE RELATIONSHIP BETWEEN METER AND CONTENT IN THE POEMS OF VOIZI QAZVINI

Studying the relationship between weight and content is a crucial and complex issue in literary studies, one that has long attracted scholarly attention and yielded promising results. This article explores the relationship between weight and content in the works of Voiz Qazvini. Drawing on scholarly experience and the use of comparative historical methods, literary analysis, statistics, and knowledge of literary genres, the researcher examined all of Qazvini's poetry, which he reads daily, and determined the relationship between weight and content in his works. As a result of the study, it was found that, like all classical poets, Voiza Qazvini used the verse khazaj to express love and social themes, the verse ramal to express moral, mystical and philosophical themes, the verse rajaz to express romantic themes, describing the beauty of a friend and explaining the actions of a lover, the verse mutaqarib to express joyful and emotional themes, and the verse muzare, khafif, mujtas, sari and munsareh to express sad and joyful themes.

Keywords: Voiza Qazvini, literature, poetry, verse, line, art, connection, meter, content.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Шоев Абдуҳамид Абдунабиевич* – номзади илми филология, дотсенти кафедраи назария ва таърихи адабиёти Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни. **Суроға:** 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 121. **Телефон:** (+992) 935-36-43-03. **E-mail:** sayron80@mail.ru.

Сведения об авторе: *Шоев Абдуҳамид Абдунабиевич* – кандидат филологических наук, доцент кафедры теории и истории литературы Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни. **Адрес:** 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121. **Телефон:** (+992) 935-36-43-03. **E-mail:** sayron80@mail.ru.

Information about the author: *Shoev Abduhamid Abdunabievich* – Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Theory and History of Literature Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni. **Address:** 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 121. **Phone:** (+992) 935-36-43-03. **E-mail:** sayron80@mail.ru.

Мақола ба редакция ворид шуд: 26.05.2026
Аз тақриз баргашт: 24.06.2026
Ба чоп тавсия шуд: 28.08.2026

МАВҚЕИ ҒАЗАЛ ДАР НАЗМИ МУХЛИСИ БАДАХШОНӢ

Мирзоева З.

Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон

Муқаддима. Ғазал ҳамчун муҳимтарин ва маъмултарин шакли шеърӣ классикии форсии тоҷикӣ дар дарозии таърих василаи асосии баёни эҳсосоти латифи инсонӣ, афкори орифона ва ҷустуҷӯҳои фалсафӣ ба шумор меравад. Дар адабиёти форсу тоҷик ғазал аз ҳама жанрҳои лирикӣ бештар ҳукмрон буда, ба гунае ки дар ин адабиёт қариб шоире пайдо намешавад, ки ғазал нагуфта бошад [12; 13; 15]. Ин қолаби шеърӣ дар ҳавзаҳои гуногуни адабӣ, аз ҷумла дар муҳити адабии Бадахшон бо хусусиятҳои сохториву мазмунӣ худ мақоми хоса дошта, тафаккури эстетикӣ шоирони ин диёрро инъикос мекунад. Яке аз намояндагони барҷастаи ин муҳити адабӣ Мухлиси Бадахшонӣ меошад, ки бо ғазалҳои худ байни ӯ хос шухрат дорад.

Аҳаммияти таҳқиқи мазкур дар он зоҳир мегардад, ки муайян кардани ҷойгоҳ ва хусусиятҳои идеявӣ бадеии ғазали Мухлиси Бадахшонӣ барои шарҳи печидагӣҳои раванди адабии Бадахшон ва шинохти амиқтари лирикаи тоҷик хизмат мекунад. Дар мақола кӯшиш карда мешавад, ки хусусиятҳои мавзӯӣ, забонӣ ва усулҳои эҷодии шоир дар қолаби ғазал мавриди таҳлил ва арзёбии илмӣ қарор гиранд.

Методи таҳқиқ. Дар мақола барои кушодани мазмуну муҳтаво ва хусусиятҳои бадеии ғазалиёти шоир маҷмуи методу усулҳои маъмули адабиётшиносӣ, аз қабili таҳлили тавсифӣ ва сохторӣ истифода шудааст.

Қисми асосӣ. Мулло Мухлис яке аз шоирони шинохтаи нимаи дуюми асри XIX ва аввали асри XX-и адабиёти форсу тоҷик буда, дар деҳаи Роғи вилояти Бадахшони Афғонистон ба дунё омадааст [7; 8; 9]. Адабиётшинос А.Э. Бертелс дар бораи шоир қайд карда мегӯяд: «Исми шоир Мулло Мусо ва Мухлис таҳаллуси адабии ӯ мебошад. Сол ва ҷойи таваллуди ӯ маълум нест, вале аз рӯйи баъзе ишораҳои дар ашъори мавҷудбуда чунин ба назар мерасад, ки ӯ дар қарияи Роғи вилояти Бадахшони Афғонистон таваллуд ёфтааст. Оид ба ин масъала мисолҳои зеринро аз ашъори шоир меҳанем:

Аҷаб набвад, ки назди ҳазрати ҳақ мустачоб афтад,
Дуои Мухлиси бечора аз мулки Бадахшонаш» [3, с.222-223].

Ӯ таҳсилоти ибтидоиро дар зодгоҳаш гирифта, барои тақмил додани дониши ҳеш, ба марказҳои илму фарҳанги замони худ, ба Самарқанд ва Бухоро рӯ меоварад. Мухлис дар Бухоро макон мегирад ва) дар яке аз мадрасаҳои Бухорохтахсилро давом медиҳад. Мухлис дар асри XIX ҳаёт ба сар бурдааст. Соли таваллуди шоир тахминан (1820-1822) муайян шудааст [5].

Ӯ соли 1891 дар Бухоро аз дунё мегузарад. Таърихи вафоташро Комили Ҳисорӣ дар байти зерин ишора кардааст:

Зи ҷон афканд дил он гаҳ хирад гуфт,
«Намонад в-андар замона Мухлиси мо» [1].

Мутаассифона, соли таваллуди шоир дар ягон сарчашмаи таърихӣ ва тазкираҳои замонаш сабт нашудааст. Ҳамин қадар маълум аст, ки номаш Мулло Мусо ва таҳаллусаш Мухлис будааст. Шоир дар тули ҳаёти худ дар Бухоро саҳтҳои рӯзгорро аз сар гузаронида, сарсонҳои зиёде дидааст, ки байти зерини шоир аз он шаҳодат медиҳад:

Гаҳе зи саҳни гулистон, гаҳе зи гӯшаи боғ,
Гаҳе зи мулки Бадахшон, гаҳе зи қарияи Роғ.
Гаҳе кунам зи Ҳисору Бухору Балх,
Ба ранги шамъ ба чашми пуробу бо дили доғ.

Чи тавре аз ашъори шоир маълум мегардад, зиндагии Мухлиси Бадахшонӣ дар Бухоро чандон хуб набуд, ӯ барои рӯзгузаронии худ ба амир Музаффар мурочиат менамояд, зеро амир Мухлисро ҳамчун шоир шинохта буд. Мулло Мусо, ки аз хурдӣ ҳофизаи хуб дошта, бо шохномадонию шохномахонӣ шинохта шуда буд, дар Бухоро гоҳҳо дар маҳфилҳои адабӣ ва фарҳангии амир Музаффар бо нахустин шеърхояш ба хондани пораҳо аз «Шохнома» иштирок менамуд [9].

Даври дувуми зиндагии Мухлиси Бадахшонӣ дар Бухоро ба сари тахт омадани амир Абдулаҳад (1895- 1910) рост меояд [2, с.8], ки шоир ба тахт нишастани ӯро бо қасидаи мадҳиявиаш пешвоз гирифта будааст:

Садри Зиё Мухлисро аз шоирони амир Абдулаҳад донистааст. Бояд гуфт, ки Мулло Мусо Мухлиси Бадахшонӣ дар тули умри худааш ашъори ғиноӣ офарида, аз худ «Девоне» ба мерос гузоштааст[4]. Адабиётшинос Амирбек Абибов дар китоби «Аз таърихи адабиёти тоҷик дар Бадахшон» Чунин қайд мекунад, ки нусхаи ягонаи девони ашъори Мухлис дар захираи дастхатҳои шарқии АФ Тоҷикистон дар зери рақами 66 нигоҳ дошта мешавад, ки он ҳаҷман 142 varaқи 25X 29, 6 см-ро ташкил медиҳад [1].

Мухлис монанди дигар шоирони муосири тоҷик дар сурудани навъҳои гуногуни назм хунарнамоӣ кардааст. Аз ин ҷост, ки дар девони шоир намунаи қариб ҳама навъҳо ё худ жанрҳои маъмули назми гузаштаре, аз қабилӣ ғазал, мухаммас, қасида, рубоӣ, қитъа, маснавӣ, мусамман, мусаддас, тарҷеъбанду таркиббанд, наът ва фард ва амсоли инҳо пайдо кардан мумкин аст. Дар замони шоир шеърӣ тоҷик аз ҷиҳати мавзӯ, мундариҷа ва шакл васеътар гардид. Тасвир ҳам дар ғазал, рубоӣ, қасида, мусамман, мусаддас, маснавӣ ва наът барин жанрҳои суннатӣ ва ҳам дар қолабҳои нави шеърӣ боз ҳам муассиртару ҷаззобтар ба назар мерасад. Мавриди, ёдоварист, ки шеърӣ Мухлис шеърӣ инсонӣ ва маънавист.

Ғазал, ки яке аз жанрҳои муҳиму асосии адабиёти пурғановати форсу тоҷик мебошад, вобаста ба даврони гуногуни таърихӣ рушду такомул ёфтааст, дар тули мавҷудияти зиёда аз ҳазорсолаи худ ҳамеша ҳамсафари ҳодисаю воқеаҳо будааст ва мисли оинае зиндагии мардумро дар худ таҷассум намудааст. Агар жанрҳои дигар аз қабилӣ маснавӣ қасида, қитъа, тарҷеъбанду таркиббанд ва дигарон вобаста ба даврони таърихӣ ба вучуд омада, тадриҷан мавқеи худро аз даст дода бошанд ҳам, ғазал дар ҳама давраи замонҳо рушду такомул ёфта, ба шароити мавҷуда мутобиқат кард ва тавонист, ки асолати аслии худро ҳифз намуда, барои ифодаи мавзӯҳои гуногуни зиндагӣ барои дӯстдорони шеърӣ ноби форсию тоҷикӣ хизмате шоиста намояд[11].

Ғазал дар байни навъҳои шеърӣ адабиёти классики форс-тоҷик яке аз ҷойҳои аввалинро ишғол менамуд. Шоир ва адабиётшинос Лаълҷубаи Мирзоҳасан дар китоби «Тазкираҳои адибони Бадахшон» чунин қайд карда мегӯяд: «Ашъори Мухлис қариб ҳамаи жанрҳои шеърӣ дар бар мегирад, лекин ғазал ва мухаммас дар эҷодиёташ мақеи асосиро ишғол менамояд» [6, с.26]. Инчунин, адабиётшинос М. Хуросонӣ дар китоби «Шоирони Мовароуннаҳр» дар бораи шоир Мухлиси Бадахшонӣ ибрози назар карда, таъкид мекунад, ки дар осори шоир аз ҳама навъҳои шеърӣ ғазал мавқеи вижа дорад [14, с.347].

Сафдаршоев Толибзӣ дар мақолаи «Нусхаи ягонаи дастхати «Девон»-и Мухлис ва сохту мухтавои он» чунин қайд мекунад: «Дар «Девони»-и Мухлиси Бадахшонӣ навъи шеърӣ ғазал мавқеи аввалин дошта, аз ҷиҳати сохти 9-15 байтанду иддае танҳо бо қофия ва иддае, дар баробари доштани қофия, дорои радиф низ мебошанд» [5, с.4].

Девони Мухлис бисёртар ғазал аст. Дар ҷараёни инкишофи шеър ва тақомули худ ғазал он қадар пухтаю суфта гардид, ки ба он ҷизе илова кардан кори осон ва ҳар шоир набуд. аркибу ифода, радифу қофияҳои ин навъи шеърӣ ба қолаби мустаҳкам табдил ёфт, ки таҷдиди он ба ҳар шоир муяссар намешавад.

Дар ғазал эҳсосоти инъикос меёбад, эҳсосоте аз дастаи ҳиссиёти неқ фароҳам омада, ки ғояҳои неку қаринро талқин менамоянд. Ин ғояҳои неку бо ҳамдигар қарин ба силсилаи мавзӯҳои дахлдоранд, ки моҳиятан бо ҳамдигар алоқаманданд. Ин ҳолатро дар ғазалҳои Мухлис мушоҳида кардан мумкин аст. Ҳамеша афкор ва эҳсоси шоир ҷӯи қолабе мебошад, ки мурод мутаносиб адо гардад ва бисёр воқеъ мешавад, ки як вазну як қофияву як радиф барои изҳори афкори гуногун мутобиқ меояд ва шоир низ аз имтиёзи жанри ғазал дар ин маврид истифода мекунад. Ғазал нисбатан бадеҳист, ба ин маънӣ, ки шоир пеш аз навиштан ҷӣ тавр сурати тамом ёфтани онро ҳеҷ тасаввур карда наметавонад. Аз таҷрибаи сабтшудаи

устод маълум мегардад, ки ӯ аз ғазале як ё якчанд байти хуб, вале дар қолаби як ғазал номувофикро чудо карда, дар ғазали нав ҷо меодааст. Заъфи композициониро гоҳе шоир қасдан ба амал меоварад. Шоири пешқадам ба масъалаю ҳодисаи таърихӣ замон дахл карда, онро тарзе ҳал менамояд, ки чунин тарзи ҳал ба ҳокимони замон намефорад. Дар ин сурат шоир ночор мавзӯҳои моҳиятан аз ҳамдигар дурро қариби ҳамдигар ҷой медиҳад, ҷавоби масъаларо пӯшидатар баён мекунад, то имкони амният ҳосил шуда бошад [4].

Ғазалҳои Мухлис дар ду мавзӯ эҷод шудааст. Як дастаи шеърҳои дар мавзӯи иҷтимоӣ танқиди замон буда, тамоми байтҳои дигар дар бораи ишқу муҳаббат омадааст. Яке аз хусусиятҳои ба назар намоёни ғазал зикри таҳаллуси шоир мебошад, ки он аксаран дар байти охирин ё яке аз байтҳои охир воқеъ мегардад. Гоҳе таҳаллусро дар оғоз ва радифи ғазал ҳам дидан мукин аст.

Дар боло ишора шуд, ки мавзӯи марказии ғазал ишқу муҳаббат, тараннуми ҳусну ҷамоли маъшуқа ва изҳори садоқати самимии қаҳрамони лирикӣ мебошад. Аммо мавзӯҳои дигар ҳам дар ғазали шоир кам нест. Яке аз мавзӯҳо, ки дар ғазал анъана дорад, панду насиҳат мебошад:

Эй кош, бод дасти ману зулфи ёраке,
Чун шона зулфакаш бикунам тор-тораке.
Бошам ҳамеша бар сараки куякаш муқим,
Чун хоксоракон ба дараи хоксораке.
Афсус, як дамак нашуд ӯ ҳамнишинакам,
То гирамаш ба рағбати дил дар канораке.
Машшота ҳар ду зулфакаш карда тор-тор,
Ҳам дода гирди оразакаш ҳамчу мораке [3, 77].

Мухлиси Бадахшонӣ ҳануз аз шеърҳои аввалинаш пайроҳаи хоси эҷодӣ интиҳоб мекунад ва ба мавзӯҳои гуногун рӯ меорад. Мухлис аз ҷумлаи он суҳанвароне дохил мешавад, ки аҳамияти эҷодӣ онҳо бо мурури солҳо торафт бештар, дар доираҳои адабӣ ва илмӣ боз ҳам васеътар эътироф мешавад.

Мухлис усулан шоире суннатгаро аст ва дар қолабҳои роиҷ монанди ғазал, рубоӣ, қасида, марсия, ҷаҳорпора дубайтӣ ва шеър меғӯяд, аммо дар миёни эҷодӣ ӯ намунаҳое аз шеъри сафед ва ҷаҳорпора низ мушоҳида мешавад, ки аксари ҳунармандони Бадахшон ба оҳанг даровада ҳунармандона суруда шудаанд. Шоир дар сурудани ғазал низ дасте дорад. Баҳши муҳимме аз ашъори ӯро ғазал ташкил медиҳад, чунончи:

Чехра гул, лаб гул, даҳан гул, оразу рухсор гул,
Хуб мезебад баҳори ҳусро ин чор гул.
З-ин гулистон ҳамчу булбул нола дорам то саҳар,
Пунба бар гӯши тағофул зад, нашуд бедор гул.
Дар муҳаббат ҷуз сари таслим дигар чора нест,
Хок шав аз нақши пой гулруҳон бедор гул.
Мекунад дар боғи фикрам аз сари зулфи бутон
Ғунҷаи тақфир, яъне риштаи зуннор гул.
З-ин ҷаман, Мухлис, ба ҳар гул нестам чун андалеб,
Камтар аз хор аст бар ман бе ҷамоли ёр гул [4].

Ғазалиёти шоир ба замми он ки саршори дарду эҳсос ва андешаҳои ошиқона аст, зодаи тафаккури таҳайюл дар боби одаму олам, ҷаҳони ботинӣ одаму муаммоҳои зиндагии инсонҳо ҳам мебошад. Дар шеъри Мухлис таъсири устодони ғазал ва шеъри кӯҳани форсӣ ба рӯшанӣ дида мешавад. Ӯ на танҳо нозукиҳои ғазалро дақиқ омӯхтааст, балки ашъори бисёре аз шоирони гузаштаро ламс карда, огоҳона пазируфта ва аз онҳо файз гирифтааст:

Эй парӣ, гардам адои ҳусну гуфтори туро,
Нозам он ҷашми сиёҳи масти хуммори туро.
Аз хичолат ту берафтор мехондӣ ба хеш,

Кабк агар дар кӯҳ дидӣ тарзи рафтори туро.
Аз чафо ҳар дам агар бо ханчари нозам кушӣ,
К-аз вафо як дам намеҳама ман озори туро... [4].

Шоир дар ғазал, ки ҳовии фардитарин эҳсосоти шоирии ӯст, ба мавзӯҳои иҷтимоӣ, ахлоқӣ ва фалсафӣ низ рӯй меовард. Дар эҷодиёти худ шоир аз замон, муҳтоҷии иқтисодӣ ва бенавоию хонабардӯшӣ шикоят мекунад мегуяд:

Мабодо то абад, ё Раб, зи аҳволам фаромӯшаш,
Ки ҳастам аз ғуломони қадим ҳалқа баргӯшаш.
Нагардад тирабаҳте сурмаи коми умеди кас,
Ки тори зулфро дорад ба чандин тори хомӯшаш.
Шунидам он ки ёри ман зи кӯҳи ҳусн мебахшад,
Бихамдиллах, ки ҳастам аз фақирони намадпӯшаш.
Ба базми ғайри чоми чам суҳан афшон кун, эй дил,
Ба сони косаи пӯшида кун, пӯшида сарпӯшаш[4].

Мухлиси Бадахшонӣ шоири соҳибдевон буда, барои баъдинагон аз худ мероси бою гаронбаҳое боқӣ гузоштааст, вале то ҳол ашъори ин шоири тавоноии адаби форсӣ ба таври пурра омӯхта нашудааст. Хушбахтона яке аз адабиётшиносии тоҷик Ҳикматов Ҷумъабой дар мавзӯи «Мухлиси Бадахшонӣ ва мухаммасоти ӯ» дар соли 2010 рисолаи номзадиро дифоъ намудааст [10]. Ашъори Мухлиси Бадахшонӣ пуробуранг буда, дар он мавзӯҳои гуногун, аз ҷумла мадҳи амирон, ишқи поки инсонӣ, дарду алами рӯзгор, зулму истибдоди золимони феодалии он давраро дар бар гирифтааст. Адабиётшинос Ҳикматов Ҷумъабой қайд мекунад, ки ғазалҳои Мухлис 335 ададро ташкил медиҳанд. Мухлис дар сурудани ғазал анъаи шоирони пешгузашта ба монанди Саъдӣ, Ҳофиз, Ҳилолӣ, Сайидо, Бедил ва дигарон давом додааст [10].

Ғазалҳои шоир бештар рӯзгори заминии инсон, дарду ниёзи ӯро фаро мегирад, вожаи ишқ, мафҳуми ишқ дар шеъри ӯ зиёдтар ба назар мерасад:

Меравад аз худ намебинад гули рӯйи туро,
Ҳар ки бинад Наргиси махмури чодуи туро.
Мӯ ба мӯям дафтари таслим инсон мекунад,
То тасаввур мекунад дил теғи абруи туро.
Қомати шамшод аз бори хичолат гашта ҳам,
То шунида эътидоли қадди дилҷӯйи туро[4].

Шоир зери бори андешаҳо ва дар талаби шеъри оташзо тулуи субҳро истиқбол менамояд. Аз ҳавои серун ҳарисона нафас мекашад. Пайкараш неруи наву руҳи болидае эҳсос мекунад. Боз аз ҳештан мепурсад:

В-агар на дар ғамат чон медиҳам имрӯз ё фардо,
Лабат талқин дарси ҳусн дорад, лаъли Ғоронро.
Рухат сармашқи хубе месарояд гулузоронро,
Шикасти кокулат наққошчинро бишканад равнақ.
Саводи куфри зулфат карда кори растакоронро,
Ман аз кайфияти зулфи ту оғаҳ нестам лекин.
Салосил шуд ба қасд овард, ҳар сӯ номдоронро, [4].

Ғазалиёти шоир ба зами он ки саршори дарду эҳсос ва андешаҳои ошиқона аст, зодаи тафаккури таҳайюл дар боби одаму олам, ҷаҳони ботинии одамӣ ва муаммоҳои зиндагии инсонҳо ҳам мебошад. Дар ҳар як ғазали Мухлис ибора ва ифодаҳои шоиронаро пайдо кардан мумкин аст. Ӯ ҳамеша меҳамад нигоштаҳояш ҳамрозу ҳамдарди ташнағони сухани мавзун бошад

Дар девони шоир ба шеърҳои зиёде дучор омадан мумкин аст, ки онҳоро пеш аз таҳсили мадраса, дар зодгоҳаш худи Бадахшон, эҷод намудааст.

Мухлис як маснавии «Ишқнома» дорад. Ӯ «Ишқнома»-ро соли 1293-и ҳиҷрӣ бо хоҳиши амир Абдулаҳад эҷод кардааст. Мазмуни мухтасари «Ишқнома» чунин аст. Як ҷавоне аз дӯстони Мухлис, ки шахси бисёр доною хунарманд буд, ба духтаре, ки пешаи тоҷирӣ дошт, ошиқ ва аз ғами ишқи ӯ бемор мешавад. Шоир дар ҷустуҷӯи ошиқ мешавад ва рӯзе ӯро дар мазоре пайдо мекунад ва табибро меёбанд, табиб ӯро мебинад ва меғӯяд, ки бемории ӯ аз сардӣ аст. Илоҷи дардро намеёбад. Мухлис табиби дигаре меорад, Ин табиб ҳолати руҳии ӯро мебинад ва меғӯяд, ӯ бемори ишқ аст. Шоир нишонаҳои духтари тоҷирро мегирад ва ба бозор, ба дуқони ӯ меояд ва матлабро меғӯяд. Аммо он духтар ба суҳанони Мухлис аҳаммият намода, аз назди дуқонаш меронад. Мухлис ноумед ба назди бемор меояд. Бемор мефаҳмад, ки маҳбубааш наомадааст, ғамгинтар гашта, бо ҳамин аз олам мегузарад. Шоир таъкид мекунад, ки бештари хубрӯёни олам меҳру вафо надоранд:

Чунин буданд маҳрӯёни олам,
Эи вақти ҳазрати Одам ба ин дам.
Эи хубон шеваи хубӣ маҷӯед,
Гули васлу вафо ҳаргиз мабӯянд.

Мухлиси Бадахшонӣ дар ин маснавии худ руҳияи сарватмандони замони худро овардааст, ки онҳо ҳама чизи зиндагонии инсониятро на аз рӯи дониш, хунару маҳорат, балки аз рӯи дорой муайян мекунанд.

Осори бою гаронбахое, ки Мухлиси Бадахшонӣ аз худ ба мерос гузоштааст, ин ҳадяи бузурги ахлоқ аст, ки насли ҷавонро ба худшиносию хештаншиносӣ ва дар худ парваридани хувияти миллӣ даъват мекунад. Девони ӯ пурарзиштарин мерос аст, ки сар то по адабу ахлоқ буда, барои баъдинагон ҳамчун як мактаби бузурги тарбия хизмат хоҳад кард.

Хулоса, баҳши асосиро дар эҷодиёти Мухлис жанри ғазал ташкил медиҳад. Дар эҷодиёти Мухлис қариб 353 адад ғазал буда, 3174 байтро ташкил медиҳанд. Мазмуну муҳтавои ғазалиёти шоир дар мавзӯҳои ишқи поки инсонӣ, васфи шоҳону амирони он давра, шикоят аз золимони он давра, дурӣ аз ёру дӯстон ва азият кашидан аз зиндагонии пурмашаққат дар Бухоро мебошад. Шоир ба жанри кӯҳани шеърӣ форсӣ алоқа ва дилбастагии зиёде дошта, дар ғазалсароӣ дасти тавоное дорад.

АДАБИЁТ

1. Абибов А. Аз таърихи адабиёти тоҷик дар Бадахшон / А. Абибов. – Душанбе: Дониш, 1971. – 193 с.
2. Асозода Х. Адабиёти тоҷик дар садаи XX / Х. Асозода. – Ҷ.3. – Душанбе: Маориф, 1999. – 448 с.
3. Бертельс А.Э. Находка новых рукописей в Таджикистане / А.Э. Бертельс // Проблемы востоковедения. – 1959. – №6. – С.222-223.
4. Мухлиси Б. Девон дастхати №66 маҳфуз дар Ганҷинаи дастхатҳои Маркази мероси хаттии назди Раёсати АМИТ. – 142 в.
5. Сафдаршоев Т. Мероси адабии Мухлиси Бадахшонӣ / Т. Сафдаршоев // Суҳаншиносӣ. – №1. – 2023. – С.120-227.
6. Тазкираи адибони Бадахшон. Назму наср / Мураттибон Л. Мирзоҳасан ва А. Чароғабдол. – Душанбе: Адиб, 2005. – 544 с.
7. Тилло П. Шоирони халқии Бадахшон / П.Тилло. – Душанбе: Шарқи озод, 1999. – 156 с.
8. Ҳабибов А. Ганҷи Бадахшон / А. Ҳабибов. – Душанбе: Ирфон, 1972. – 203 с.
9. Ҳабибов А. Мухлис / Энциклопедияи адабиёт ва санъат тоҷик. – Ҷ.2. – Душанбе, 1989. – С.358-359.
10. Ҳикматов Ҷ. Муҳтавои муҳаммасоти Мухлис / Ҷ. Ҳикматов / Аҳбори Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Шӯъбаи илмҳои ҷамъиятшиносӣ. – 2004. – №3. – С.107-114.
11. Ҳодизода Р. Таърихи адабиёти форсии дари тоҷикӣ / Р. Ҳодизода, М.А. Хуросонӣ. – Кобул, 1387 х.ш. – С.375-379.
12. Ҳодизода Р. Адабиёти тоҷик (асрҳои XVI-XIX ва ибтидои асри XX) / Р. Ҳодизода, У. Каримов, С. Саъдиев. – Душанбе: Маориф, 1988. – 416 с.
13. Шарифзода Х. Сездар мақола / Х. Шарифзода. – Душанбе, 2013. – 272 с.
14. Шоирони Мовароуннаҳр. Таҳияву тадвини матн бо муқаддима ва шарҳи луғоту тавзеҳоти А.М.Хуросонӣ. – Душанбе: Истеъдод, 1919. – 520 с.
15. <https://izar.tj/tj/article/gazaliyati-gazalkhoi-lokhuti> (санаи мурочиат: 23.03.2026).

МАВҚЕИ ҒАЗАЛ ДАР НАЗМИ МУХЛИСИ БАДАХШОНӢ

Мухлис ҳам монанди дигар шоирони муосири тоҷик дар сурудани навъҳои гуногуни назм ҳунаринамӣ кардааст. Аз ин ҷост, ки дар девони шоир ӯ намунаи қариб ҳамаи навъҳои худ жанрҳои маъмули назми гузаштаре аз қабилӣ ғазал, мухаммас, қасида, мусамман, мусаддас, рубоӣ, қитъа, маснавӣ, тарҷебабанд, таркиббанд, фард ва амсоли инҳо пайдо кардан мумкин аст. Дар замони шоир шеърӣ тоҷик аз ҷиҳати мавзӯ, мундариҷа ва шакл васеътар гардид. Тасвир ҳам дар ғазал, рубоӣ, қасида, мусамман, маснавӣ барин жанрҳои суннатӣ ва ҳам дар қолабҳои нави шеърӣ боз ҳам муассиртару ҷаззобтар ба назар мерасад. Мавриди, ёдоварист, ки шеърӣ Мухлис шеърӣ инсонӣ ва маънавист.

Калидвожаҳо: Мухлиси Бадахшонӣ, девон, ишқ, фироқ, ғазал, мухаммас, форсӣ, тоҷикӣ.

ПОЛОЖЕНИЕ ГАЗЕЛИ В ПОЭМЕ МУХЛИСИ БАДАХШАНИ

Мухлис, как и другие современные таджикские поэты, артистично исполнял различные жанры поэзии. Именно поэтому в книге поэта можно найти примеры практически всех видов или популярных жанров поэзии прошлого, таких как газель, мухаммаса, мусамманна, касыда, рубаи, кита, маснави, траджебабанд, композиция, индивидуальная и тому подобные. Во времена поэта таджикская поэзия расширилась по тематике, содержанию и форме. Образ предстает еще более эффектным и привлекательным как в традиционных жанрах, таких как газель, мухаммаса, рубаи, касыда, мусаммана, маснави, так и в новых поэтических стилях.

Ключевые слова: веер Бадахшана, Деван, любовь, разлука, газель, мухаммас, перс, таджик.

THE POSITION OF THE GHAZAL IN THE POETRY OF MUKHLISI BADAKHSHONI

Mukhlis, like other modern Tajik poets, artistically performed various genres of poetry. That is why in the poet's book one can find examples of almost all types or popular genres of poetry of the past, such as ghazal, qasida, rubai, kita, masnavi, trajebaband, composition, individual and the like. During the poet's time, Tajik poetry expanded in subject matter, content and form. The image appears even more spectacular and attractive both in traditional genres such as ghazal, rubai, qasida, musammat, masnavi, and in new poetic styles.

Keywords: Badakhshan fan, Devan, position, love, separation, gazelle, mukhamas, Persian, Tajik.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Мирзоева Замира* – Донишқадаи технологияи рақамӣ ва зехни сунъии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон, ассистенти кафедраи фанҳои гуманитарӣ ва табиӣ-риёзӣ. **Суроға:** 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Борбад, 48/5.

Сведения об авторе: *Мирзоева Замира* – Институт цифровых технологий и искусственного интеллекта Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, ассистент кафедры гуманитарных и естественных математических наук. **Адрес:** 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Борбад, 48/5.

Information about the author: *Mirzoeva Zamira* – Institute of digital technologies and artificial Intelligence of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, assistant at the department of humanities and natural mathematical sciences. **Address:** 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Borbad Ave, 48/5.

Мақола ба редакция ворид шуд: 11.06.2026

Аз тақриз баргашт: 14.08.2026

Ба ҷоп таъсия шуд: 26.08.2026

ИСТОКИ И СТАНОВЛЕНИЕ ЖЕНСКОЙ СУБЪЕКТИВНОСТИ В ТАДЖИКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Муллоева К.Н.

Российско-Таджикский (Славянский) университет

Введение. На протяжении многих веков в истории персидско-таджикской литературы наблюдалась тенденция к игнорированию женского творчества. Ментальность восточных народов не позволяла выходить женщине за рамки быта и выступать на литературном поприще наравне с мужчинами. Однако именно на Востоке, начиная с X века, впервые в мировой литературе появляются яркие представительницы женского творчества.

Степень изученности проблемы. В отечественном литературоведении мы находим немало работ, отражающих проблему изучения женской поэзии и женского творчества. В ряде исследований мы встречаем мнение о том, что социокультурные и исторические условия стали причиной тому, что женская поэзия была развита крайне пассивно. По мнению М.У. Ахтамовой, для патриархального общества эталоном женственности является та женщина, которая готова на самопожертвование ради процветания семьи. Их практически не допускали к «свободным искусствам», занятия литературой или живописью считались для женщин невозможными и неприличными, доступ к образованию был закрыт [6, с.198]. Исследователь доказывает данный тезис сведениями из книги А. Джумаева «Культура Среднего Востока – развитие, связи, взаимодействия с древнейших времен до наших дней». А. Джумаев утверждает, что в «древний (домусульманский) период (до VIII в. н.э.) женщина в древней Средней Азии играла важную социокультурную роль, поскольку она занималась государственными делами, экономической деятельностью, ее статус нередко признавался в обществе более высоким, чем положение мужчины [11, с.260]. Также исследователь обращает внимание на то, что и женское творчество в домусульманский период ценилось наравне с мужским [11, с.261].

Ситуация кардинально меняется с распространением ислама на территории Средней Азии. А.И. Керимова в своей статье «Эмансипационные идеи в творчестве великих средневековых мыслителей мусульманского Востока» говорит следующее: «Тяжелое положение женщины-мусульманки не могло не привлечь внимание прогрессивных людей Востока. Они выступали как против ношения паранджи, чачвана, чадры и других ритуальных покрывал, так и против многоженства, лишения женщины возможности принимать участие в общественной жизни» [13]. В подтверждение своих слов исследователь приводит сведения о том, что в XII веке выдающийся мыслитель Ибн-Рушд (Аверроэс) из Кордовы решительно высказывался против женского рабства, требовал равных прав для женщин, предоставления им возможности участвовать в государственных делах и общественной жизни. По словам А.И. Керимовой, тяжелая жизнь мусульманок передавалась в произведениях устного народного творчества во избежание гонений со стороны власти. Исследователь пишет: «В нем слышался не только стон угнетенной мусульманки, но и голос народа, протестующий против ее угнетателей, против неравных морально-правовых принципов мусульманского образа жизни» [13]. Таким образом, мы понимаем, что во многих восточных странах происходит искажение исламских взглядов на положение женщин в обществе.

Изучением проблемы женского творчества в персидско-таджикской литературе также активно занимался отечественный исследователь Тоджи Усмон. В его очерке «Бисту се адиба» («Двадцать три поэтессы») [15] показан генезис женской литературы, начиная с древних времен и до XIX века. Несмотря на порицание женского творчества и отсутствия целостной системы женских текстов, в истории персидско-таджикской поэзии закрепились имена поэтесс, которые творили, несмотря на социально-культурные установки того времени.

Кроме того, важно отметить значимость справочника К. Авгонова и М. Юсуповой «Гулбаргҳои меҳр» («Лепестки любви») [3], где собрана информация о деятельности 48

таджикских писательниц и поэтесс, творивших в XX-XXI веке. Данное исследование показывает, что после революции и смены режима появляется большое количество таджикских женщин-творцов, чьё творчество также требует всестороннего филологического исследования.

Материалы и методы. В ходе данного исследования мы обращаемся к поэзии знаменитых таджикских поэтесс, чье творчество стало фундаментом для дальнейшего развития женского творчества на территории Таджикистана и стран Востока. Материалами настоящей статьи становятся лирические произведения поэтесс: Робии Балхи, Мунисы Махасты Худжанди, Зебуннисо, Таджуддавлата, Розии Озод, Г. Сафиевой и других. Данная статья представляет собой обзорное исследование, демонстрирующее процесс становления женской картины мира в творчестве таджикских поэтесс. На данный момент проблема положения женщины в таджикском обществе, проблема осмысления женского опыта и литературы являются наиболее актуальными в условиях современной реальности. Однако важно отметить, что в литературе всегда реализуется принцип преемственности. В связи с этим, мы считаем, что, прежде всего, необходимо исследовать то, с чего начиналось таджикское женское творчество. Это обуславливает актуальность нашего обращения к данной проблеме.

В рамках данного исследования реализована группа методов, направленных на раскрытие заявленной темы. Прежде всего, это историко-генетический метод, позволяющий рассмотреть генезис женского творчества в таджикской литературе. Важно отметить и культурно-исторический метод, позволяющий рассмотреть женскую поэзию в социокультурном и религиозном контексте. В основе данного исследования лежит гендерный подход, поскольку, во-первых, мы говорим о специфике гендерно маркированной женской поэзии и её самореализации в патриархальном мире; во-вторых, мы обращаем внимание на то, что женская поэзия, начиная с Робии Балхи, затрагивает гендерную проблематику. То есть, начиная с X века, женщины говорят о своём положении в условиях патриархального мира.

Результаты. Истоки женского творчества берут своё начало в X веке. В это время жила и творила поэтесса Робия Балхи. По словам Тоджи Усмона, Робия является одной из самых одаренных древних поэтесс таджикско-персидской литературы [15, с.4]. Однако до наших времен дошло крайне мало достоверных сведений о её жизни и творчестве. Тоджи Усмон говорит, что в некоторых источниках Робию называют дочерью Кааба, главы Балха.

В исследовании Абдулгани Мирзоева «Ашъори ҳамасони Рудаки» («Современники Рудаки») говорится, что Робия Балхи была современницей А. Рудаки [8, с.114].

До нас дошли лишь единичные образцы стихотворений поэтессы. Тоджи Усмон в своем очерке рассказывает трагическую историю любви Робии Балхи. Девушка влюбляется в раба своего брата Бекташа, однако брат категорически против связи добропорядочной сестры с рабом. В наказание Хорис решил убить юношу, утопив его в колодце, а Робию запер в раскаленной бане. Погибая, Робия Балхи, прокусив палец до крови, пишет стихотворение:

Нигоро, бе ту чашмам чашмасор аст,

Хама рӯям зи хуни дил нигор аст.

Зи миҷгонам ба селобам супурдӣ,

Ғалат кардам, хама обам бибурдӣ [15, с.4-5].

Любимый, без тебя мои глаза – родник слез,

И лик мой – алая заря от кровоточащего сердца.

В потоки слез ресниц моих меня ты бросил,

И отдал в руки мук, всю влагу из меня забирая.

(Подстрочный перевод А.С. Аминова)

В данном отрывке мы видим выражение всепоглощающей любви, которую испытывает лирическая героиня Р. Балхи. Утрата любимого человека рядом губительно для неё: из её глаз льются ручьи слез, лишая лирическую героиню жизненной силы. Строки Р. Балхи выразительны и пробирают до глубины души своей чувственностью и

откровенностью. Поэтесса не боится выражать свои чувства: она говорит обо всем открыто, не боясь осуждения.

Важно отметить, что информация о жизни и творчестве многих персидско-таджикских поэтесс остается неизвестной, поскольку данные сведения не фиксировались летописями, и до нас дошли только фрагменты творческого наследия авторов-женщин. Тоджи Усмон также говорит о поэтессе Исмат, жившей в XI веке. Она считается одной из самых добродетельных, просвещенных и образованных женщин Самарканда. Имя этой поэтессы, год ее рождения и смерти, а также ее потомки и предки не упоминаются ни в одной из летописей. Большая часть стихотворений Исмат не дошли до наших времен. Сохранились лишь отрывки из ее стихотворений, которые представляют собой ценный фрагмент, подтверждающий художественное богатство лирики Исмат:

То фикандаст маро бахти бад аз ёр чудо,
Фам чудо мекушад, чархи ситамгор чудо.
С тех пор, как злосчастье разлучило меня с любимым,
Печаль убивает меня по-своему, жестокая судьба по-своему [15, с.7].
(Подстрочный перевод А.С. Аминова)

Аз пошикастагон талаби Каъба мушкил аст,
Он Каъбае, ки даст диҳад – Каъбаи дил аст! [15, с.7].
Требовать от безногих паломничество в Каабу невозможно,
Та Кааба, что им по силам – Кааба сердца!
(Подстрочный перевод А.С. Аминова)

В XII веке творила известная поэтесса Муниса Махаста Худжанди. По мнению Тоджи Усмона, Махаста является одной из тех талантливых поэтесс, подобных которым редко можно было встретить в истории. Автор книги «Хайротул-хисон» Эъти-модул-салтан писал: «Среди женщин, писавших стихи на персидском языке, ни одна из них не может сравниться с Махастой по красоте речи и изяществу, и ее можно считать одним из великих мастеров поэзии» [15, с.10].

Отец Мунисы был правоведом в Худжанде. Он прославился как любитель и ценитель высокого искусства и придавал большое значение творческим заслугам юной Мунисы. Именно он приглашал искусных учителей музыки и танца, прося их обучить его дочь этому благородному искусству. Муниса, как и ожидал ее отец, овладела искусством музыки, танца за короткий период времени. Именно в этот период, благодаря постоянным занятиям и природному интеллекту, у Мунисы развился вкус к поэзии. К двадцати годам девушка заслужила поэтический псевдоним «Махаста», поскольку ведущие художники и ораторы, при виде красоты и таланта девушки, говорили ей: «Муниса – луна», а когда они видели ее танцы и слышали ее эмоционально парящие рубаи, они говорили: «Ты – луна!» [15, с.10].

Махаста была одной из тех благородных свободолюбивых женщин, которые еще в XII веке выступали против угнетения и несправедливости женщин на Востоке. Она была совершенно недовольна гендерным неравенством, и в одном из своих стихотворений сравнила вуаль женских голов и тел – вуаль рабства; дом, где женщины сидят, скрытые от глаз – с тюрьмой. В другом стихотворении Махаста выразила свою веру в освобождение женщин от цепей угнетения и рабства. Она заявила от имени молодых женщин:

Моро ба дами тир ниғаҳ натвон дошт,
Дар хонаи дилгир ниғаҳ натвон дошт.
Онро, ки сари зулф чу занҷир бувад, –
Дар хона ба занҷир ниғаҳ натвон дошт! [15, с.10].
Нас не остановишь, держа под прицелом стрелы,
В доме печали и скорби, не сможешь удержать ты.
Ту, чьи вьющиеся локоны подобны сплетению цепей,
В доме, посадив на цепь, невозможно тебе удержать!
(Подстрочный перевод А.С. Аминова)

Данный пример показывает, что феминистическая направленность женского творчества начинается в далеком XII веке. Уже тогда Махасты заявляет о правах женщин на равную с мужчинами жизнь. В данном стихотворении выражается протест Махасты против системы. Женщина предстает в образе воина, которому не страшно ничего на пути к собственной свободе. Дом связан со скорбью и печалью, так как в восприятии женщины он напоминает о несвободе. Важно отметить символику цепи. Традиционно, цепь символизирует несвободу, безвыходность. Но Махасты переворачивает традиционное представление и акцентирует внимание на том, что локоны женщины подобны цепям, то есть они не сковывают её. Лирическая героиня Махасты бросает вызов, показывая, что ничто не способно покорить и подчинить вольную женщину.

На развитие женского творчества в персидско-таджикской литературе оказала значительное влияние и поэтесса Зебуниссо. Родилась она в 1639 году в Дели. По мнению Н.У. Валиева, именно мать Зебуниссо повлияла на формирование личности дочери. Она уделяла большое внимание образованию. Кроме того, под присмотром придворных ученых и писателей она изучала арабскую литературу, философию, логику, литературу и историю и занималась арабской каллиграфией. С юных лет у нее проявлялся вспыльчивый характер [10, с.271].

В своих стихотворениях Зебуниссо хотела показать отцу изнанку дворцовой жизни: те беспорядок и несправедливость, которые царили во дворце. В своем стихотворении «Гарчи ман лайлиасосам, дил чу Мачнун дар хавост» Зебуниссо говорит:

Духтари шоҳам, валекин ру ба факр овардаам,
Зебу зинат бас хаминам, номи ман Зебуннисост! [12, с.27].
Я – царская дочь, но бедность избрала я для себя,
Моя краса и украшение – в этом. Имя мне – Зебунниссо!
(Подстрочный перевод К.Н. Муллоевой)

Однако её отец Аврагзёб был строгим человеком и не позволял дочери заниматься поэзией. Кроме того, поэтесса собирала вокруг себя умнейших людей того времени в своей библиотеке во дворце [10, с.272].

Зебуниссо стала одной из первых женщин, которая заговорила о социальной и гендерной проблематике. Важным аспектом её творчества была свобода человека. Ее любовь и горе принадлежали в равной степени всем женщинам и девушкам общества того времени, и от их имени поэтесса выступила против неравенства и угнетенного положения женщин [10, с.272]. Поэтесса была яркой сторонницей социального прогресса и желала избавить женщин от оков предрассудков.

Поэтесса видит мир объективно: она показывает его трудности и невзгоды. Зебуниссо выражает сердечную боль за страдающих, придавая большое значение нарастающей силе их гнева и недовольства, которую нельзя игнорировать:

...Ту берахму чафочӯй, мани озурда метарсам,
Ки охи синаи мачрух пайкон дар бағал дорад.
Ду чашмам гиряолуду дилам чун бед меларзад,
Ки ашки дардмандон мавчи туфон, дар бағал дорад... [15, с.24].
Ты безжалостный и причиняющий боль, я же измученная боюсь,
Что вздох раненной души имеет стрелы припасенные
Глаза мои в ручьях слез, а душа дрожит как осиновый лист,
От того, что слезы обиженных таят в себе волны тайфуна...
(Подстрочный перевод А.С. Аминова)

Известной и почитаемой поэтессой, наравне с Зебуниссо, является Таджуддавлат. По мнению литературоведов, творческое наследие поэтессы составляют поэмы и рубаи. Таджуддавлат родом из Гарма. Согласно легенде, она была доставлена ко двору одного из дарвазских царей Таджикистана, которые правили с начала 19 века, то есть с 1812 года до конца этого века, до 1877 года. Однако до нас дошла только известная газель Таджуддавлат

«Агар ба бод диҳам зулфи анбаросоро» («Если развею по ветру свои локоны, источающие аромат»):

Агар ба бод диҳам зулфи анбаросоро,
Ба доми хеш кашам оҳувони сахроро,
Агарчи кабкхиромам, валек шаҳбозам,
Ба пой ман нарасад даст ҳеч анқоро... [15, с.29].

Если развею по ветру свои локоны, источающие аромат,
В свои силки, чарующие заманю степных ланей.
Хоть моя поступь грациозна, как у куропатки, однако я сокол,
И меня не достигнет никакая сказочная птица Анко.

(Подстрочный перевод А.С. Аминова)

В этом фрагменте чувствуется сила характера лирической героини. Развеивающиеся локоны символизируют свободу и самостоятельность. Аромат, который излучает женщина, манит и чарует всех вокруг. Лирическая героиня называет себя соколом, что символизирует силу, свободу, независимость.

Положение женщин того времени стало причиной того, что женское творчество развивалось крайне пассивно. Тоджи Усмон в своем очерке фиксирует деятельность 23 женщин, творивших на протяжении десяти веков развития персидско-таджикской литературы. Многие исследования в области персидско-таджикской литературы вовсе игнорируют женское творчество, изучая лишь знаменитых мужчин-поэтов. Это связано с тем, что женщинам отводилась второстепенная роль в обществе. Она воспринималась сугубо как хранительница очага и мать, согласно религиозным представлениям мусульман. В связи с этим мы видим малое количество передовых женщин в ту эпоху, однако гендерная проблематика в женском творчестве начинает проявляться уже в XII веке. Многие образцы женского творчества не дошли до наших дней ни в летописях, ни в сборниках. Сведения о многих поэтессах утрачены и представляют собой лишь фрагментарное описание рождения и жизни. Это является важной проблемой для таджикского литературоведения, поскольку, по нашему мнению, нами был утрачен весомый фрагмент развития персидско-таджикской женской поэзии.

Октябрьская революция 1917 года изменила социальный статус женщин в обществе. Таджикская литература, развиваясь на основе принципов социалистического реализма, не осталась в стороне от этих перемен. Она стала рассматривать образ женщины с точки зрения эпохи, ставя во главу угла её освобождение, раскрепощение и вовлечение в общественно-политическую жизнь. Освобождение женщин доказывало победу социалистического режима на территории Советского Союза. В XX веке появляется большое количество поэтесс. Среди них Розии Озод, Гулчехра Сулаймонова, Мархамат Очилова, Хадиса Курбонова, Латофат Кенджаева и другие.

Рассматривая материал о жизни и творчестве данных поэтесс и писательниц, мы пришли к выводу о том, что большая часть их произведений посвящена теме любви к Родине, материнской любви, тяжелой жизни народа в период Великой Отечественной войны. Большое количество данных поэтесс дополнили ряды авторов детской литературы. В рамках данного исследования нами будут рассмотрены некоторые яркие авторы-женщины, чье творчество является показателем преемственности творческого наследия великих персидско-таджикских поэтесс, затрагивающих вопрос о положении женщин в обществе.

Изучение советских поэтесс традиционно начинается с Розии Озод, матери Б. Гафурова. В ней с ранних лет просыпается тяга к учебе и искусству. Прожив тяжелую жизнь, она описывает свой жизненный путь в лирических произведениях.

В своей статье «Ёди Розия Озод» («Память о Розии Озод»), И.С. Брагинский акцентирует внимание на том, что впервые столкнулся с лирикой этой выдающейся поэтессы в период Великой Отечественной войны. Исследователь выделяет в её творчестве предельную искренность и человеческую простоту, которые пронизывают каждую строку её поэтических произведений. И. Брагинский отмечает, что в лирике Розии Озод находит отражение всеобъемлющая материнская любовь, обращенная ко всем людям. Он проводит

параллель между её поэзией и пением птицы, что позволяет глубже понять эмоциональную насыщенность и мелодичность её творчества.

В завершение статьи Брагинский приводит выразительную цитату, подчеркивающую уникальность и глубину поэтического наследия Розии Озод: «Розия Озод чун мурғи хушхон содда ва форам, балки зеботар аз он – чун модар месуруд, ки ин аз он ҳам зеботар аст» [9, с. 90]. Эта метафора, сравнимая с пением птицы, передает не только красоту и гармонию её стихов, но и их глубокую эмоциональную насыщенность, которая находит отклик в сердцах читателей.

В стихотворениях Розии Озод звучит идея о необходимости просвещения среди женщин:

Ба даври пеш ман чизе аз илму фан надонистам,
Ба нодонӣ гузашт умри азизи ман надонистам.
Ба чуз ғам дар дилу коҳиш ба ҷону тан надонистам,
Ба тан як умр чуз як кухнапироҳан медонистам... [3, с.11].
В былые дни у меня не было знаний наук,
В неведение жизнь дорогую свою проводила я.
Я знала лишь горечь в душе, лишь страдания в теле,
На теле – всю жизнь только старое платье носила...
(Подстрочный перевод К.Н. Муллоевой)

В этих строках выражается мысль о том, как просвещение и образование преобразует жизнь женщины, как оно скидывает былую ношу и открывает перед человеком новые горизонты и возможности.

Именно в советское время начинает свою литературную деятельность известная таджикская поэтесса О. Аминзода. Произведения, написанные поэтессой, существуют и на русском, и на таджикском языке. Писала Аминова под псевдонимом «Озод». Творческий репертуар поэтессы составляют лирические произведения. Её стихотворения включают ряд тематических направлений: тема женской свободы, тема патриотизма и любви к родному краю, тема любви и верности и др. В лирике О. Аминовой выражается дух времени. В своем творчестве она искусно выразила благородных государственных деятелей, миссию лидеров того времени и передала характер простых людей.

Уже с 1965 года О. Аминова была признана членом Союза писателей Таджикистана. Изображение красот земли, самобытных обычаев и традиций народа, а также прекрасных явлений жизни играют центральную роль в ее творчестве. В детском стихотворении «Ман хонда метавонам!» («Я могу учиться!») мы видим выражение искренней радости девочки, которая научилась читать. Умение читать, в интерпретации О. Аминзода, это не просто навык, а путь познания всего мира:

Ман хонда метавонам,
Ҳамаашро медонам! [3, с.29].
Я умею читать,
Я всё знаю!
(Подстрочный перевод К.Н.Муллоевой)

Таким образом, мы видим, что даже в детском сознании девочки рождается мысль о подражании мужчинам и стремлении к деятельности.

В 1977 году на литературной арене дебютировала другая известная таджикская поэтесса З. Атои. За свою творческую карьеру она выпустила 15 поэтических сборников, в том числе на русском языке «Весенняя птица», «Дикая звезда» на персидском, а также «Избранное». Помимо поэзии, Атои также является автором повести «Горе не продают». Ее стихи переведены на многие языки: русский, английский, французский, немецкий, арабский, украинский, румынский и киргизский. Большинство переводов на русский язык выполнены отечественными поэтессами. В 2022 году вышел новый сборник Зулфии Атои «Весенняя птица» в переводе Т. Смертиной.

Литературой поэтесса начала увлекаться рано, в возрасте шести лет. Поэтическое дарование юной Зулфии отметил Мирзо Турсунзода. В своём письме, адресованном юной поэтессе, М. Турсунзода говорит о том, что поражен талантом столь юного дарования. Её стихотворения были высоко оценены членами Союза писателей Таджикской ССР. В 1977 году был опубликован первый сборник З. Атои «Джихоз». Данный сборник стал не единственным. В последующие годы было еще множество книг З. Атои: «Дидор» («Встречи», 1980), «Меваи сабр» («Плод терпения», 1982), «Зочаи хушрӯи ман» («Моя красивая кукла», 1984), «Духтари дарё» («Дочь реки», 1986), «Ишки як зан» («Любовь одной женщины», 1992), «Ситораи ваҳшӣ» («Дикая звезда», 1997), «Ситораи Муштарӣ» («Радужная звезда», 1998), «Зан агар ошиқ шавад» («Если женщина влюбится», 2001), «Зулфи парешон» («Растрепанные локоны», 2002), «Соия зулф» («Оттенок волос», 2005), «Бе ситора нестам» («Я не без звезды», 2019) и «Фасли орзуву андеша» («Сезон надежд и разочарований», 2021) [4].

В лирике поэтессы зачастую возникает образ парящей в свободном полете лирической героини. Мотив свободного полета, образ птицы, расправляющей крылья, проходит лейтмотивом через стихотворения сборника «Весенняя птица». Началом сборника служит стихотворение «Мятеж». Лирическая героиня в данном стихотворении – мятежница, ломающая привычное представление людей о характере восточных женщин. Она жаждет правды и, не боясь, вступает в спор с Богом. Лирическая героиня считает, что мир был бы лучше, если бы женщина была бы избрана в пророки, то мир значительно изменился бы.

Ключевым для развития «женской прозы» в таджикской современной литературе является творчество Г. Сафиевой. Изучением её творчества занимались многие отечественные литературоведы, такие, как А. Сатторов, А. Абдуманнонов и другие. Гулрухсор Сафиева – известная таджикская поэтесса, автор песен, журналист и прозаик, одна из писательниц, искавших смысл жизни на протяжении всего творческого пути. Писательница в своем творчестве делает акцент на такие вещи, которые недоступны другим людям.

По мнению М.У. Ахтамовой, специфика творчества Г. Сафиевой заключается в ее автобиографичности, сопряженности с жизненным контекстом. Большая часть творческого наследия поэтессы напоминает своеобразный лирический дневник, в который включены факты из реальной жизни. Образ лирической героини создается на основе жизненного опыта Сафиевой, ее чувств, ощущений, ожиданий, закрепленных в ее стихах в художественно преображенной форме. Исследователь утверждает, что «Гулрухсор – самая большая лирическая тема Сафиевой» [7, с.38].

По словам У.Р. Абдурашидовой, творчество Г. Сафиевой вписывается в контекст «новаторской литературы» Таджикистана, которая активно развивалась в 60-80 годы XX века. Гулрухсор Сафиева относится к тем новым поэтам, чей вклад в развитие современной таджикской поэзии был знаменательным. Поэзия Гулрухсор, наряду с поэзией таких поэтов, как Мумин Каноат, Бозор Собир, Лоик Шерали и других, была признана в советском таджикском обществе как главный фактор национальной самоидентификации. Как и другие известные представители таджикской литературы, она постоянно стремилась к качественным и структурным изменениям в поэзии и своим красочным и насыщенным творчеством вносила дальнейший вклад в развитие литературного самосознания поколения тех лет. Со второй половины 1980-х годов, в связи с наступлением перестройки и открытости в политической жизни бывшего Советского Союза, начался новый этап в общественной и литературной деятельности поэта. В этот период Гулрухсор втягивается в политическую борьбу, и ее поэзия становится на службу политике и общественной среде [2, с.127].

В произведениях Г. Сафиевой поднимаются темы любви, верности, патриотизма, национального самосознания и другие. В своих поэтических сборниках поэтесса говорит о судьбе человека. В творчестве Г. Сафиевой главным аспектом, через который отражаются внутренние чувства героев, является внешнее состояние, передаваемое через поведение и речь. Писательница в своих произведениях не только делится своими знаниями, пониманием жизни, но и выражает свои мысли и чувства, показывает читателю свое душевное состояние и взгляд на поведение и поступки людей. Сочувствие и сострадание

писательницы часто выражаются то с тонким изяществом, то саркастическими насмешками, то разоблачительной сатирой и критикой.

По словам М.У. Ахтамовой, Гулрухсор вслед за традициями народного творчества зачастую обращается к малым поэтическим жанрам: рубаи, дубейти, дутори, беит и газели, посредством которых она выражает любовные переживания и философские мысли [7, с.42].

Жанр рубаи, традиционно ассоциирующийся с классической персидо-таджикской поэзией, в творчестве женщин приобретает особую выразительность, трансформируясь в средство самовыражения, философского размышления и лирического протеста. Его лаконичная форма и внутренняя композиционная завершенность позволяют поэтессе сконцентрировать мысль и эмоциональное переживание.

Рубаи Г. Сафиевой поднимают философские проблемы. В них, по утверждению М. У. Ахтамовой, тема жизни и смерти, пропущенная через переживания лирической героини, озаряется светом гражданственности:

Не журавль я, что Отчизну с первым снегом покидает,
Ради теплого местечка на чужбину улетает.
На минуту оказавшись без Отчизны, я погибну –
Попадая на безводье, рыба сразу умирает [14].

Кроме того, Г. Сафиева – первая женщина-романист в истории современной таджикской литературы. Ей принадлежат такие произведения, как «Женщины Сабзбахора», «Женщина и война», «Агония» и другие. Самым ярким произведением Г. Сафиевой в прозе считается роман «Женщины Сабзбахора» (1988 г.).

Как известно из названия произведения, роман женщины посвящен проблемам жизни и деятельности женщин села Сабзбахор, трудившихся в тылу во время войны.

Нишона – пример деревенской девушки, родившейся в семье бедного горца. Она не получила образования, но её врожденные способности и качества вызывают уважение окружающих. Как и другие жители, Нишона с матерью и сестрой живет в невысоком каменном домике, крыша которого трескается в сезон дождей.

Тема войны не является новой для истории таджикской литературы. Но литературовед Х. Асозода отмечает, что это было первое произведение, в котором реалии войны описываются через призму восприятия женщины [5, с.486].

По словам А.А. Абдулназарова, героиня Гулрухсор Сафиевой – это женщина, способная на серьезные поступки, которая может и хочет сопротивляться обстоятельствам и испытывает на себе влияние времени [1, с.260]. Так, например, Зебо описана в романе как волевая, смелая, трудолюбивая женщина. Несмотря на свой молодой возраст, она занимает место мужа и с энтузиазмом исполняет работу. Г. Сафиева намеренно изображает такую и сильную женщину, которая вступает в споры даже с бесчестными мужчинами, не боясь отстаивать свою жизненную позицию [16]. Таким образом, Г. Сафиева в романе «Женщины Сабзбахора» показала простую жизнь горного народа через призму женского мировосприятия. Можно с уверенностью заявить о том, что данный роман отличается глубиной авторского видения и является отражением богатого творческого опыта автора.

Обсуждение. Полученные в ходе исследования результаты в целом подтверждают положения, выдвинутые в отечественном литературоведении относительно специфики развития женского творчества в таджикской литературе. В частности, тезис о зависимом положении женщины в патриархальном обществе и ограниченности её участия в культурной жизни, обозначенный в работах М.У. Ахтамовой, находит прямое отражение в выявленной фрагментарности женского литературного наследия и малочисленности сохранившихся текстов.

Анализ творчества ранних поэтесс, таких как Робия Балхи и Махасты Худжанди, показывает, что уже в X-XII веках формируется выраженная женская субъективность, проявляющаяся в открытой экспрессии чувств, а также в осмыслении социального и гендерного неравенства. Это позволяет говорить не столько о пассивности, сколько о скрытых или маргинализированных формах существования женского литературного голоса. Данные наблюдения соотносятся с позицией А.И. Керимовой, указывающей на

наличие протестных мотивов в устном народном творчестве, где женский голос функционировал как форма социального высказывания. Особое значение имеет выявленная в исследовании преемственность тематических и образных структур. Так, мотив свободы, впервые ярко заявленный в средневековой поэзии, получает дальнейшее развитие в творчестве Зебуннисо, где он дополняется социально-критическим измерением. В её лирике наблюдается переход от индивидуального переживания к коллективному женскому опыту, что соответствует выводам Н.У. Валиева о социальной направленности её поэзии.

Проведённое исследование позволяет дополнить концепцию Тоджи Усмона, акцентируя внимание не только на количественном, но и на качественном аспекте: даже единичные тексты поэтесс обладают высокой степенью художественной и идейной насыщенности, формируя устойчивые модели женской репрезентации.

Выводы. Исследование традиций женского творчества в персидско-таджикской литературе позволило выявить устойчивую и значимую линию авторского голоса женщин, преодолевавших социально-культурные барьеры на протяжении веков. Несмотря на доминирующую патриархальную модель развития общества, где женщине отводилась периферийная роль, женщины-поэты формировали собственное поэтическое пространство, в котором затрагивались не только эстетические, но и социальные и гендерные вопросы.

С XX века и особенно в советский период женская тема приобретает новый виток развития: образ женщины становится ключевым маркером социальных преобразований, а сама литература – платформой для художественной репрезентации женской субъективности. Произведения таких авторов, как О. Аминова, З. Атои и Г. Сафиева, свидетельствуют о переходе от традиционного образа женщины к многоаспектному и самостоятельному субъекту литературного высказывания. Их творчество воплощает не только поэтическое осмысление индивидуальной судьбы, но и становится символом широкой культурной трансформации в отношении к женщине.

Таким образом, женское творчество в таджикской литературе – это полноценный и значимый пласт культурного наследия, который не только сохраняет, но и развивает национально-духовную традицию, формируя новое литературное мышление, где женский голос звучит свободно и уверенно.

Данное исследование проведено в соответствии с Перспективным планом программы научно-исследовательской деятельности кафедры мировой литературы МБОУ «Российско-Таджикский (Славянский) университет» на 2025-2030 годы под названием «Новые тенденции в мировом литературоведении: поэтика и стилистика»

ЛИТЕРАТУРА

1. Абдулназаров А.А. «Женский вопрос» в литературе XX века как обобщающий символ возрождения и смерти души и духовной / А.А. Абдулназаров // Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук. – 2020. – №4. – С.258-262.
2. Абдурашидова У.М. Факторы становления творческой личности Гулрухсор Сафиевой / У.М. Абдурашидова // Вестник ТГУБПБ. – 2017. – №1. – С.127-135.
3. Авғонов К. Гулбарғҳои меҳр: маълумотномаи биографӣ барои синни миёна ва калони мактабӣ (Лепестки любви: биографический справочник для учащихся средней и старшей школы) / К.Авғонов, М. Юсуфова. – Душанбе: Истеъдод, 2015. – 200 с.
4. Азия-Плюс. «Я наточила перо на врага...». Зулфие Атои – 70 лет [электронный ресурс]. URL: <https://asiaplustj.info/ru/news/life/person/20240615/ya-natochila-pero-na-vraga-zulfie-atoi-70-let> (дата обращения: 23.06.2025)
5. Асозода Х. Таърихи адабиёти тоҷик: китоби дарсӣ барои мактабҳои олии (История таджикской литературы: учебник для учащихся вузов) / Х.Асозода. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2014. – 672 с.
6. Ахтамова М.У. Духовные искания лирической героини в персидско-таджикской поэзии / М.У. Ахтамова // Вестник университета (РТСУ). – 2016. – №2(53). – С.198-206.
7. Ахтамова М.У. Типология женского характера в творчестве Гулрухсор Сафиевой / М.У. Ахтамова // «Русский и иностранные языки: инновации, перспективы исследования и преподавания в вузах Таджикистана» г. Душанбе, 22 января 2020 г.: материалы Международной научно-практической конференции. – Душанбе: Филиал ФГБОУ ВО НИУ «МЭИ» в г. Душанбе, 2020. – С.37-45.
8. Ашъори Ҳамасарони Рӯдакӣ. – Душанбе: Адиб, 2007. – 480 с.

9. Брагинский И.С. Ёди Розия Озод (Память о Розие Озод) / И.С. Брагинский // Садои шарқ (Голос Востока). – 1969. – №2. – С.88-90.
10. Валиев Н.У. Зебуннисо – шоираи суханпардоз ва шохдухтари фақирнавоз («Зебуннисо – мастер слова и царевна, сострадающая беднякам») / Н.У. Валиев // Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. – 2022. – №5(100). – С.271-274.
11. Джумаев А. Культура Среднего Востока – развитие, связи, взаимодействия с древнейших времен до наших дней / А. Джумаев. – Ташкент, 1992. – 360 с.
12. Зебуннисо. Саду як газал (Сто одна газель). – Душанбе: Ирфон, 2010. – 104 с.
13. Керимова А.И. Эмансипационные идеи в творчестве великих средневековых мыслителей мусульманского Востока [электронный ресурс]. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/emansipatsionnye-idei-v-tvorchestve-velikih-srednevekovykh-mysliteley-musulmanskogo-vostoka/viewer> (дата обращения: 28.06.2025).
14. Сафиева Г. Не журавль я, что Отчизну с первым снегом покидает... [электронный ресурс]. URL: <https://vk.com/@clubjaihana111-gulruhsor-safieva> (дата обращения: 25.06.2025).
15. Тоҷӣ У. Бисту се адиба (Двадцать три поэтессы) / У. Тоҷӣ. – Душанбе: Эҷод, 2007. – 128 с.
16. Усмонова М.А. Отражение женских образов в романе Гулрухсор «Женщины Сабзбахора» [электронный ресурс]. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/otrazhenie-zhenskih-obrazov-v-romane-gulruhsor-zhenschiny-sabzbahora> (дата обращения: 23.11.2024).

САРЧАШМАҶО ВА ТАШАККУЛИ СУБЪЕКТИВИЯТИ ЗАНОН ДАР АДАБИЁТИ ТОҶИК

Ин мақола таҳлили ҳамаҷонибаи пайдоиши баҳси адабии занонро дар дохили анъанаҳои адабии форсӣ-тоҷикӣ пешниҳод мекунад. Аҳаммияти ин мавзӯ аз зарурати аз нав дида баромадани нақши занон дар рушди адабии Шарқ ва муайян кардани механизмҳои ташаққули субъективии занон дар фарҳанги падаршӯхӣ бармеояд. Ҳадафи ин мақола омӯхтани пайдоиши эҷодиёти занон дар адабиёти тоҷик аз асрҳои миёна то имрӯз, муайян кардани аҳаммияти иҷтимоӣ-фарҳангӣ ва бадеии онҳо мебошад. Таҳқиқ нишон дод, ки сарфи назар аз мақоми маҳдудӣ иҷтимоии занон, унсурҳои субъективии муаллифӣ аллакай дар намунаҳои аввали шеърӣ занон ташаққул ёфта буданд, ки дар ифодаи ошкорои эҳсосот, инъикос дар бораи таҷрибаи шахсӣ ва дарки нобаробарии гендерӣ зохир мешуданд. Муайян карда шуд, ки таваҷҷуҳи занон ба масъалаҳои гендерӣ дар адабиёти тоҷик аз асрҳои X-XII инҷониб вучуд доранд ва аз таҷрибаи шахсии инфиродӣ ба баҳси пурмазмунӣ иҷтимоӣ таҳаввул ёфтаанд. Навоварии илмӣ ин таҳқиқ дар он аст, ки он ба таври ҳамаҷонибаи рушди субъективии занон дар адабиёти тоҷик ҳамчун анъанаи пайваста, ки даврҳои гуногуни таърихӣ ва шаклҳои бадеиро дар бар мегирад, баррасӣ шудааст. Дар мақола фишурда асоснок карда шудааст, ки эҷодиёти занон як қабати мустакил ва назарраси раванди адабӣ буда, дорои мантиқи дохилии рушд ва усулҳои мушаххаси тасвири бадеӣ мебошад.

Калидвожаҳо: эҷодиёти занон, пайдоиши эҷодиёти занон, мушкилоти гендерӣ, симои занон, анъанаи адабии форсӣ-тоҷикӣ, эмансипатсияи занон, субъективизм.

ИСТОКИ И СТАНОВЛЕНИЕ ЖЕНСКОЙ СУБЪЕКТИВНОСТИ В ТАДЖИКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Данное исследование посвящено комплексному анализу генезиса женского литературного дискурса в рамках персидско-таджикской литературной традиции. Актуальность темы обусловлена необходимостью переосмысления роли женщины в литературном процессе Востока, а также выявления механизмов формирования женской субъективности в условиях патриархальной культуры. Целью статьи является исследование истоков женского творчества в таджикской литературе от средневековья до современности с выявлением их социально-культурной и художественной значимости. В ходе исследования выявлено, что, несмотря на ограниченное социальное положение женщины, уже в ранних образцах женской поэзии формируются элементы авторской субъективности, проявляющиеся в открытой экспрессии чувств, рефлексии личного опыта и осмыслении гендерного неравенства. Установлено, что феминная направленность и гендерная проблематика присутствуют в таджикской литературе, начиная с X-XII веков, и эволюционируют от индивидуально-личностного переживания к социально осмысленному дискурсу. Научная новизна исследования заключается в комплексном рассмотрении процесса становления женской субъективности в таджикской литературе как непрерывной традиции, объединяющей различные исторические эпохи и художественные формы. В работе обосновывается тезис о том, что женское творчество представляет собой самостоятельный и значимый пласт литературного процесса, обладающий внутренней логикой развития и специфическими способами художественной репрезентации.

Ключевые слова: женское творчество, генезис женского творчества, гендерная проблематика, персидско-таджикская литературная традиция, женская эмансипация, субъективность.

ORIGINS AND FORMATION OF FEMALE SUBJECTIVITY IN TAJIK LITERATURE

This study is devoted to a comprehensive analysis of the genesis of women's literary discourse within the framework of the Tajik literary tradition. The relevance of the topic is due to the need to rethink the role of women in

the literary process of the East, as well as to identify the mechanisms of formation of female subjectivity in a patriarchal culture. The purpose of the article is to study the origins of women's creativity in Tajik literature from the Middle Ages to the present, identifying their socio-cultural and artistic significance. The study revealed that, despite the limited social status of women, elements of author's subjectivity are already forming in early samples of women's poetry, manifested in the open expression of feelings, reflection on personal experience and understanding of gender inequality. It has been established that the feminine orientation and gender issues have been present in Tajik literature since the 10th–12th centuries, and are evolving from an individual and personal experience to a socially meaningful discourse. The scientific novelty of the research lies in the comprehensive consideration of the process of formation of female subjectivity in Tajik literature as a continuous tradition uniting various historical epochs and artistic forms. The paper substantiates the thesis that women's creativity is an independent and significant layer of the literary process, possessing an internal logic of development and specific ways of artistic representation.

Keywords: women's creativity, genesis of women's creativity, gender issues, female images, Persian-Tajik literary tradition, women's emancipation, subjectivity

Маълумот дар бораи муаллиф: *Муллоева Камила Нейматуллоевна* – омӯзгори кафедраи адабиети ҷаҳони Донишгоҳи славянии Русия ва Тоҷикистон. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Мирзо Турсунзода, 30. **Телефон:** (+992) 111-12-53-46. **Email:** kmulloeva2016@gmail.com. ORCID 0009-0005-6462-487x. SPIN-код: 7371-5311.

Сведения об авторе: *Муллоева Камила Нейматуллоевна* – преподаватель кафедры мировой литературы Российско-Таджикского (Славянского) университета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мирзо Турсунзода, 30. **Телефон:** (+992) 111-12-53-46. **Email:** kmulloeva2016@gmail.com. ORCID 0009-0005-6462-487x, SPIN-код: 7371-5311.

Information about the author: *Kamila Nematulloevna Mulloeva* – lecturer at the Department of World Literature of the Russian-Tajik (Slavic) University. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Mirzo Tursunzoda Str., 30. **Phone:** (+992) 111-12-53-46. **Email:** kmulloeva2016@gmail.com. ORCID 0009-0005-6462-487x. SPIN code: 7371-5311.

Статья поступила в редакцию: 29.05.2026
Одобрена после рецензирования: 30.06.2026
Принята к публикации: 01.07.2026

**МЕДИАКОНВЕРГЕНЦИЯ КАК
МНОГОФАКТОРНЫЙ ПРОЦЕСС: ТЕХНОЛОГИИ,
ПОЛИТИКА И АУДИТОРИЯ В СОВРЕМЕННОМ ТАДЖИКИСТАНЕ**

Раджабов А.Р.

**Таджикский государственный институт
культуры и искусств имени Мирзо Турсунзаде**

Введение. За последнее десятилетие медиасреда заметно изменилась под влиянием медиаконвергенции. Этот процесс вывел на первый план новые типы платформ и онлайн-изданий, которые в научной и профессиональной практике чаще обозначаются как интернет-медиа. Их отличает не только размещение материалов в сети, но и сочетание мультимедийности, технологической интеграции, оперативного обновления информации и прямой коммуникации с аудиторией.

Цель исследования. В цифровой медиасистеме онлайн-медиа представлены несколькими устойчивыми форматами. Это цифровые новостные агентства, непрерывные ленты новостей, сетевые газеты и журналы, интернет-телевидение и гибридные площадки, объединяющие текст, аудио и видео. Через эти формы конвергентные медиатехнологии становятся не отвлеченной теорией, а повседневной практикой производства и распространения информации.

Основная часть. Термин «конвергенция» широко используется в научном обороте, но его содержание остается дискуссионным. В разных областях знания им обозначают сближение, взаимопроникновение и объединение ранее самостоятельных систем. В исследованиях массовой коммуникации речь идет о медиаконвергенции, то есть о структурных и функциональных изменениях цифровых медиасистем, при которых границы между каналами, форматами и профессиональными практиками становятся менее жесткими.

Одним из исследователей, подготовивших теоретическую основу для понимания таких процессов, был М. Маклюэн. Его представление об «имплозии», понимаемой как сокращение дистанций и размывание границ между различными сферами коммуникации, помогает объяснить переход от изолированных каналов передачи информации к гибридным системам. Маклюэн обращал внимание на то, что новые технологии способны соединять прежде самостоятельные области и формировать единое информационное пространство на основе электронного способа передачи данных [8, с.48].

В учебном пособии «Интернет-СМИ: теория и практика» под редакцией М.М. Лукиной медиаконвергенция определяется как сближение и слияние на цифровой основе различных медийных платформ и типов СМИ [7, с.23]. Это определение фиксирует прежде всего технологическую сторону процесса. Однако на практике конвергенция затрагивает также редакционные решения, экономику медиа, профессиональные компетенции журналистов и способы взаимодействия с аудиторией.

Л.М. Землянова связывает конвергенцию с взаимодействием и объединением разных каналов связи в условиях мультимедийных процессов и информационных супермагистралей. По ее мнению, такие изменения стали возможны благодаря широкому внедрению цифровой передачи информации в телекоммутерных, телефонных и кабельных системах [6, с.97]. Следовательно, медиаконвергенция выступает не только результатом технологического обновления, но и фактором перестройки всей системы массовой коммуникации.

По мнению А.С. Юфревой [14], медиаконвергенция представляет собой многомерный процесс, который нельзя понимать исключительно как технологическое объединение

различных видов СМИ. Она включает изменения в способах производства и распространения медиаконтента, организационной структуре медиакомпаний, а также отражает более широкие социальные и культурные трансформации, происходящие под влиянием цифровых технологий.

Профессия журналиста обогатилась многочисленными аспектами, связанными с технологиями информационных систем: оперативностью получения информации, многоканальностью коммуникаций, универсальностью информации, обязанной быть принятой на всех существующих цифровых платформах и языках [2].

В теории конвергентной журналистики этот процесс обычно рассматривается на трех взаимосвязанных уровнях: технологическом, содержательном и экономическом. Первый связан с изменением каналов распространения информации, второй с трансформацией жанров и форматов, третий с перестройкой медиарынка, редакционных структур и способов монетизации контента [10, с.66]. Такой подход показывает, что конвергенция не сводится к техническому переходу в интернет. Она меняет логику работы медиасреды в целом.

В.С. Хелемендик рассматривает конвергенцию СМИ как форму взаимодействия медийных систем в условиях информационно-компьютерной революции, которую можно условно назвать интернетизацией [11, с.121]. В данном случае речь идет уже не о простом сосуществовании печати, радио, телевидения и интернета, а о структурной связи производства, распространения, продвижения и потребления информации.

Исследованием процессов конвергенции в современной журналистике занимается Е. А. Баранова. В своих работах она рассматривает конвергентную журналистику как результат трансформации медиасферы под влиянием цифровых технологий. Автор анализирует изменения в деятельности журналистов, связанные с новыми требованиями к подготовке и распространению медиаматериалов, организацией работы редакций, появлением новых профессиональных ролей и развитием мультимедийных форматов. Эти подходы получили отражение в учебнике Е.А. Барановой «Конвергентная журналистика» [1], где системно рассматриваются теория и практика работы современных конвергентных СМИ, особенности создания медиаконтента для различных платформ и изменения профессиональных компетенций журналиста в цифровой среде.

Также значительный вклад в изучение медиаконвергенции внес американский исследователь Г. Дженкинс (Henry Jenkins). В своей книге «Конвергентная культура: столкновение старых и новых медиа» (*Convergence Culture: Where Old and New Media Collide*, 2006) автор рассматривает медиаконвергенцию как сложный процесс взаимодействия технологий, медиасистем, индустрии и аудитории [15].

Обсуждение. Технологическая конвергенция привела к новым формам контентной интеграции. Это заметно во взаимодействии новостных сайтов, прямых трансляций, печатных изданий, социальных сетей и видеохостингов. Один и тот же медиапродукт все чаще существует как комплекс элементов: текста, фотографии, видео, аудио, инфографики, гиперссылок и комментариев пользователей. Поэтому восприятие материала зависит уже не только от содержания, но и от платформы, на которой он размещен.

На этой основе сформировалась мультимедийная журналистика, для которой характерны интерактивность, сотрудничество и участие аудитории [4, с.43]. Эти черты меняют как производство, так и потребление контента. Журналистский процесс больше не ограничивается профессиональной редакцией: в него включаются пользователи, комментаторы, блогеры, гражданские репортеры и другие участники цифровой коммуникации.

Еще одним инструментом диалога с читателями являются социальные сети. Социальные сети сегодня – это не просто средство коммуникации, это источник новой информации и большого количества потенциальных читателей. Веб-порталы представлены в каналах Facebook, Twitter (ныне X) и Telegram Messenger и могут привлечь большое количество читателей, ведущих свою деятельность одновременно на всех платформах [5].

В таджикском медиапространстве конвергенция проявляется прежде всего в соединении традиционного вещания с онлайн-платформами и социальными сетями. Печатные издания развивают интернет-версии, теле- и радиостанции используют сайты,

страницы в социальных сетях и каналы онлайн-вещания. Государственные радиостанции представлены во ВКонтакте, Facebook, TikTok, YouTube, Instagram и X. Радио «Таджикистан», «Садои Душанбе», «Овозиточик» и радио «Фарханг» работают сразу на нескольких площадках, включая X, OK.ru, Instagram, Facebook, TikTok и YouTube. Такой набор каналов показывает, что цифровая трансформация уже стала частью практики отечественного медиасектора.

Медиаконвергенция меняет и редакционную модель. На смену отдельному производству материалов для печати, радио, телевидения и сайта приходит кроссмедийная, или конвергентная, редакция. Ее задача состоит в том, чтобы управлять контентом для разных платформ из единого центра. В Таджикистане примером подобной организационной логики можно считать Комитет по телевидению и радиовещанию, объединяющий государственные телеканалы и радиостанции в одной структуре.

Такая модель предъявляет к журналисту более сложные требования. Ему необходимо владеть несколькими форматами подачи информации, работать с инфографикой, мультимедийными материалами и кроссплатформенными публикациями, самостоятельно размещать контент на цифровых площадках и адаптировать его под разные каналы. Фактически журналист становится универсальным участником редакционного процесса, совмещающим функции автора, редактора, модератора и технического пользователя платформ.

Особенно заметно влияние конвергенции в борьбе за молодую аудиторию. Молодые пользователи получают информацию через смартфоны, планшеты и ноутбуки, поэтому мобильный доступ становится не дополнительной опцией, а условием присутствия СМИ в коммуникационной среде. Адаптивные сайты, мобильные версии, приложения и удобные форматы подачи напрямую связаны с охватом аудитории и степенью ее вовлеченности.

Интерактивность стала одним из наиболее заметных признаков цифровой журналистики. Дж. Мукимов, говоря о преимуществах Интернета, отмечает, что Всемирная сеть за сравнительно короткое время превратилась в мощное средство связи и изменила индустрию печати, вызвав появление электронных аналогов традиционных изданий [9, с. 45]. Эта мысль важна для понимания новой роли аудитории, которая уже не остается только получателем информации.

Пользователь сегодня читает, смотрит и слушает материалы, но одновременно комментирует их, распространяет, оценивает и обсуждает. Репосты, реакции и дискуссии в социальных сетях становятся частью общего коммуникационного цикла. Отсюда возникает новая редакционная функция – модерация пользовательской активности. Редакции вынуждены отслеживать комментарии, удалять оскорбительные или провокационные сообщения и поддерживать обсуждение в допустимых профессиональных рамках.

Интернет изменил и экономику медиаструктур. Наряду с традиционными источниками финансирования цифровая среда позволяет использовать онлайн-рекламу, платные сервисы, дополнительные информационные продукты и новые виды услуг. Поэтому конвергенция влияет не только на форму медиапродукта, но и на устойчивость редакции, ее способность удерживать аудиторию и выстраивать собственную модель доходов.

В медиaprостранстве Таджикистана вопрос информационной безопасности приобретает особую значимость из-за роста влияния зарубежных СМИ и глобальных цифровых платформ [13]. Усиливается конкуренция внутри национального медиасектора, а перед отечественными редакциями встают новые профессиональные задачи: проверка информации, работа с разными платформами, противодействие дезинформации и постоянное освоение современных форматов взаимодействия с аудиторией.

Доступность зарубежных медиаресурсов требует более продуманной национальной контентной политики. Глобальные платформы делают внешний информационный поток быстрым и удобным для пользователя, но одновременно ослабляют привычные механизмы регулирования и осложняют формирование единого национального информационного поля. В такой ситуации отечественным СМИ важно конкурировать не запретами, а качеством контента, достоверностью, языковой гибкостью и доверием аудитории.

Влияние глобальных медиапроцессов на Таджикистан можно условно рассмотреть в трех этапах. Первый связан с периодом после обретения государственной независимости, когда в национальное информационное пространство начали активно входить иностранные СМИ. Особенно заметным было расширение вещания зарубежных радиостанций на таджикском и персидском языках. Это стало одним из первых проявлений внешнего воздействия на внутреннюю медиасреду и на модели информационного потребления населения.

Второй этап характеризуется более широким включением Таджикистана в глобальные информационные процессы. В этот период зарубежные СМИ активнее присутствуют в национальном медиапространстве, а внутренние события освещаются не только отечественными, но и международными медиа. В результате республика все теснее оказывается связанной с транснациональными информационными потоками.

Третий этап связан с углублением глобализации в национальной медиасреде. Для него характерны создание отечественных веб-сайтов, запуск спутникового вещания национальных телеканалов и развитие электронных СМИ. Таджикистан все заметнее выступает как участник мирового информационного пространства. Об этом свидетельствуют многоязычная радиостанция «Овози тоҷик», спутниковое вещание телеканала «Джахоннамо» и присутствие страны на международных информационных площадках.

При освещении международной повестки таджикские СМИ по-прежнему часто опираются на зарубежные источники. Главная причина заключается в ограниченности ресурсов, не позволяющей полноценно организовать собственное освещение событий за пределами страны. Однако зависимость от внешних источников не исключает самостоятельной позиции: национальные медиа могут сопоставлять данные разных каналов и предлагать собственную интерпретацию событий.

В этой ситуации интернет становится одним из наиболее доступных инструментов представления национальной точки зрения. Он дает возможность продвигать интересы Таджикистана в глобальном информационном пространстве без тех затрат, которые требуются для традиционного международного вещания. Цифровая среда, таким образом, может работать на укрепление информационного суверенитета, если национальные СМИ используют ее системно и профессионально.

Среди информационных агентств Таджикистана заметную роль в освещении внутренних событий играют НИАТ «Ховар», Asia-Plus и Avesta. НИАТ «Ховар» публикует материалы на нескольких языках, включая таджикский, русский, английский, арабский и фарси. В условиях влияния русскоязычных и англоязычных медиа такая многоязычность становится важным ресурсом национальной информационной политики.

Создание национальных интернет-ресурсов на региональных языках отвечает интересам республики и запросам разных групп аудитории. Не менее важно расширять контент на международных языках, поскольку это повышает узнаваемость Таджикистана за пределами страны. С учетом возможных технических ограничений доступа к отдельным ресурсам целесообразно размещать национальные сайты не только в доменной зоне .tj, но и на альтернативных международных доменах. Такой подход делает доступ к национальному медиаконтенту более устойчивым как для внутренней, так и для внешней аудитории.

Развитие национальных мультимедийных сайтов, гражданской журналистики и цифровых платформ показывает, что медиасектор Таджикистана постепенно включается в глобальные информационные процессы. У республики есть ресурс для активного присутствия в цифровой среде, но этот ресурс требует последовательной работы: технологического обновления, профессионального контента, языкового разнообразия и доверия со стороны аудитории.

Медиаконвергенция изменила характер воздействия СМИ на аудиторию, причем последствия этого процесса неоднозначны. С одной стороны, влияние медиа усилилось. Радио уже не ограничивается звуком, а использует видеотрансляции, социальные сети и блогерские платформы. Телевидение и другие аудиовизуальные медиа позволяют обращаться к материалам не только во время эфира, но и позднее, через архивы и онлайн-

библиотеки. Кроме того, сама аудитория получила возможность распространять контент через социальные сети, форумы и мессенджеры.

С другой стороны, расширение каналов распространения информации усилило проблему поверхностного восприятия. Пользователь постоянно переключается между источниками, форматами и платформами, что затрудняет внимательное чтение и критическое осмысление содержания. В такой среде развлекательный и визуально простой контент нередко оказывается привлекательнее аналитических материалов. Для СМИ это создает риск снижения качества общественной дискуссии.

Воздействие медиаконвергенции различается в зависимости от возраста, образования, языковой подготовки и цифровых навыков аудитории. Старшее поколение чаще сохраняет ориентацию на традиционные каналы, тогда как молодежь активнее использует отечественные и зарубежные цифровые ресурсы. Пользователи, владеющие несколькими языками и обладающие критическими навыками, могут сопоставлять разные точки зрения. Менее информированная аудитория, напротив, легче попадает под внешнее медийное влияние.

Важным фактором остается доступность цифровых услуг. В регионах с развитой инфраструктурой и сравнительно доступным интернетом аудитория получает больше возможностей для выбора источников. В районах, где доступ к цифровым технологиям ограничен, эффект конвергенции заметно слабее, а население сильнее зависит от офлайн-каналов. Согласно данным ITU, разрыв в доступе к интернету между развитыми и развивающимися странами сохраняется и продолжает влиять на медиапотребление [12].

Не менее важен уровень доверия к источникам информации. Несмотря на рост числа цифровых платформ, значительная часть аудитории продолжает ориентироваться на традиционные и хорошо знакомые медиа. Поэтому в Таджикистане новые технические возможности доступа к информации сосуществуют с устойчивыми привычками медиапотребления. Для национальных СМИ это означает, что технологическое обновление должно сопровождаться укреплением профессиональной репутации.

Технологическая революция предъявляет высокие требования к профессии журналиста: требуются профессионалы, способные выполнять одновременно функции и дизайнера, и редактора, и менеджера, и копирайтера, и психолога, и экономиста, и проектировщика, и верстальщика. Кроме того, транспрофессиональный подход к данной проблеме определяет также и беспрецедентное развитие профессии журналиста в будущем, обеспечиваемое динамикой развития отрасли [3, с.42].

Заключение. Таким образом, медиаконвергенция в Таджикистане представляет собой не простую техническую адаптацию, а системную перестройку медиасектора. От нее зависит способность национальных СМИ конкурировать в глобальной информационной среде, сохранять доверие аудитории и участвовать в развитии гражданского общества. Перспективы национальных медиа связаны с технологической модернизацией, критическим подходом к контенту, многоязычным продвижением, ростом медиаграмотности и защитой информационного суверенитета в условиях внешней конкуренции и внутренних цифровых разрывов.

Статья подготовлена в рамках научно-исследовательской работы кафедры журналистики телевидения и радиовещания Государственного образовательного учреждения «Таджикский государственный институт культуры и искусств имени М. Турсунзаде», по теме «Медиаконвергенция как многофакторный процесс: технологии, политика и аудитория в современном Таджикистане», на 2026-2030 гг.

ЛИТЕРАТУРА

1. Баранова Е.А. Конвергентная журналистика: учебник для вузов / Е.А. Баранова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Издательство Юрайт, 2026. – 157 с.
2. Баранова Е. А. Процесс конвергенции СМИ и журналистское образование // Медиаскоп. – 2010. – №1. [Электронный ресурс]. URL: <http://www.mediascope.ru/node/1275> (дата обращения: 26.05.2026).

3. Бастрон А.А. Медиаконвергенция в журналистике: от классики к универсальности / А.А. Бастрон, Е.В. Желудева // Вестник Российского государственного гуманитарного университета. Серия: Документоведение и архивоведение. Информатика. Защита информации и информационная безопасность. – 2016. – №3(5). – С.33-45.
4. Ворошилов В.В. Журналистика / В.В. Ворошилов. – СПб.: Изд-во Михайлова В. А., 2002. – 655 с.
5. Дониёров С. Медиаконвергенция – тенденция, связывающая традиционные и современные медиа [электронный ресурс]. URL: <https://cdn.uza.uz/2024/01/11/12/31/sul6o7IPVqTnUNG73N8NwIFk97wevlmn.pdf> (дата обращения: 26.05.2026).
6. Землянова Л.М. Зарубежная коммуникативистика в преддверии информационного общества: толковый словарь терминов и концепций / Л.М. Землянова. – М.: Изд-во Московского университета, 1999. – 300 с.
7. Интернет-СМИ: теория и практика: учеб. пособие / под ред. М. М. Лукиной. – М.: Аспект Пресс, 2010. – 348 с.
8. Маклюэн М. Понимание медиа: внешние расширения человека / М. Маклюэн; пер. с англ. В. Николаева, М. Жуковского. – М.: КАНОН-пресс-Ц: Кучково поле, 2003. – 464 с.
9. Мукимов М.А. Действительность независимого Таджикистана и проблемы ее освещения в зарубежных электронных СМИ: дис. ... д-ра филол. наук: 10.01.10 / М.А. Мукимов. – Душанбе, 2006. – 341 с.
10. Никонович Д.О. Теория конвергентной журналистики: основные понятия / Д.О. Никонович // Труды БГТУ. Серия 4: Принт- и медиатехнологии. – 2022. – №1. – С.61-72.
11. Хелемендик В.С. Конвергенция как современная форма взаимодействия СМИ / В.С. Хелемендик // Проблемы современного образования. – 2013. – №3. – С.106-123.
12. Хене Дж. Глобальное число пользователей интернета растет, но неравенство сохраняется [электронный ресурс]. URL: <https://www.ungeneva.org/ru/news-media/news/2024/11/100786/globalnoe-chislo-polzovateley-interneta-rastet-no-neravenstvo> (дата обращения: 23.05.2026).
13. Хошимов Д.Ф. Обеспечение информационной безопасности Республики Таджикистан в условиях глобализации [электронный ресурс]. URL: <https://iet.tj/tj/obespecheniya-informatsionnoj-bezopasnosti-respubliki-tadzhikistan-v-usloviyah-globalizatsii/> (дата обращения: 23.05.2026).
14. Юферева А.С. Медиаконвергенция: основные подходы к определению понятия / А.С. Юферева // Научный ежегодник Института философии и права Уральского отделения Российской академии наук. – 2016. – Т.16. – Вып. 2. – С.80-93.
15. Jenkins H. Convergence Culture: Where Old and New Media Collide / H. Jenkins. – N-Y: New York University Press, 2006. – 308 p.

ҲАМГИРОИИ РАСОНАӢ ҲАМЧУН РАВАНДИ БИСЁРОМИЛӢ: ТЕХНОЛОГИЯ, СИЁСАТ ВА АУДИТОРИЯ ДАР ТОҶИКИСТОНИ МУОСИР

Дар мақола ҳамаҷирии расонаӣ ҳамаҷун раванди бисёромилӣ таҳлил мешавад, ки муҳити расонаии Тоҷикистонро зери таъсири технологияҳои рақамӣ, шароити иқтисодӣ, омилҳои сиёсӣ ва шаклҳои нави истеъмоли иттилоот дигаргун месозад. Гузариши ВАО-и анъанавӣ ба платформаҳои рақамӣ, рушди шаклҳои мултимедиявӣ, журналистикаи кроссплатформаӣ ва роҳҳои интерактивии иртибот бо аудитория баррасӣ мегардад. Дар мисоли ташкилотҳои расонаии давлатӣ ва хусусии Тоҷикистон нишон дода мешавад, ки сомонҳо, шабакаҳои иҷтимоӣ, хизматрасониҳои мобилӣ ва паҳши онлайн ба шартӣ муҳимми рақобатпазирии ВАО-и миллий табдил ёфтаанд. Ба таъсири расонаҳои хориҷӣ, масъалаҳои амнияти иттилоотӣ, соҳибхитиёрии рақамӣ ва нобаробарии дастрасии гурӯҳҳои гуногуни аҳоли ба интернет ва технологияҳои нав диққати махсус дода мешавад. Хулоса мешавад, ки рушди минбаъдаи фазои миллии расонаӣ аз ҳамоҳангии навосии технологӣ, пешбурди муҳтавои чандзабона, баланд бардоштани саводи расонаӣ ва таҳкими эътимоди аудитория вобаста аст.

Калидвожаҳо: ҳамаҷирии расонаӣ, таҳаввули рақамӣ, ВАО-и мултимедиявӣ, журналистикаи кроссплатформаӣ, амнияти иттилоотӣ, ҷаҳонишавии расонаҳо, соҳибхитиёрии рақамӣ, Тоҷикистон.

МЕДИАКОНВЕРГЕНЦИЯ КАК МНОГОФАКТОРНЫЙ ПРОЦЕСС: ТЕХНОЛОГИИ, ПОЛИТИКА И АУДИТОРИЯ В СОВРЕМЕННОМ ТАДЖИКИСТАНЕ

В статье анализируется медиаконвергенция как многофакторный процесс, меняющий медиасреду Таджикистана под влиянием цифровых технологий, экономических условий, политических факторов и новых моделей потребления информации. Рассматривается переход традиционных СМИ к цифровым платформам, развитие мультимедийных форматов, кроссплатформенной журналистики и интерактивных форм связи с аудиториями. На материале государственных и частных медиаорганизаций Таджикистана показано, что сайты, социальные сети, мобильные сервисы и онлайн-вещание становятся необходимым условием конкурентоспособности национальных СМИ. Отдельное внимание уделяется влиянию зарубежных медиаресурсов, вопросам информационной безопасности, цифрового суверенитета и неравномерного доступа разных групп населения к интернету и новым технологиям. Делается вывод о том, что дальнейшее развитие национального медиапространства зависит от сочетания технологического обновления, многоязычного контент-продвижения, роста медиаграмотности и укрепления доверия аудитории.

Ключевые слова: медиаконвергенция, цифровая трансформация, мультимедийные СМИ, кроссплатформенная журналистика, информационная безопасность, глобализация медиа, цифровой суверенитет, Таджикистан.

MEDIA CONVERGENCE AS A MULTIFACTORIAL PROCESS: TECHNOLOGY, POLITICS AND AUDIENCE IN MODERN TAJIKISTAN

The article analyzes media convergence as a multifactorial process transforming the media environment of Tajikistan under the influence of digital technologies, economic conditions, political factors and new patterns of information consumption. The study considers the transition of traditional media to digital platforms, the development of multimedia formats, cross-platform journalism and interactive forms of audience communication. Based on the experience of state and private media organizations in Tajikistan, the article shows that websites, social networks, mobile services and online broadcasting have become essential for the competitiveness of national media. Special attention is paid to the influence of foreign media resources, information security, digital sovereignty and unequal access of different social groups to the Internet and new technologies. The article concludes that the further development of the national media space depends on a balanced combination of technological modernization, multilingual content promotion, media literacy and audience trust.

Keywords: media convergence, digital transformation, multimedia media, cross-platform journalism, information security, media globalization, digital sovereignty, Tajikistan.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Раҷабов Абдунасим Раҷабович* – унвонҷӯи кафедраи телевизион ва радиошунавонии Донишқадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи М.Турсунзода. **Суроға:** 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х.Борбад, 73 А. **Телефон:** (+992) 102-50-50-61. **E-mail:** Abdunasim.90@mail.ru.

Сведения об авторе: *Раджабов Абдунасим Раджабович* – соискатель кафедры телевидения и радиовещания Таджикского государственного института культуры и искусств имени М. Турсунзаде. **Адрес:** 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Борбада, 73 А. **Телефон:** (+992) 102-50-50-61. **E-mail:** Abdunasim.90@mail.ru.

Information about the author: *Rajabov Abdunasim Rajabovich* – applicant of the Department of Television and Radio Broadcasting of Tajik State Institute of Culture and Arts named after M. Tursunzade. **Address:** 734055, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Borbad Ave., 73 A. **Phone:** (+992) 102-50-50-61. **E-mail:** Abdunasim.90@mail.ru.

Статья поступила в редакцию: 02.06.2026
Одобрена после рецензирования: 30.06.2026
Принята к публикации: 01.07.2026

<u>МУНДАРИЧА - СОДЕРЖАНИЕ</u>	
<u>ЗАБОНШИНОСӢ - ЯЗЫКОЗНАНИЕ</u>	
Саломов А.Қ. Калимасозии пасванди -гар бо вожаҳои иқтибосии арабӣ (дар мисоли «Ёддоштҳо»-и С.Айнӣ)	5
Назаров Т.А., Эшонова Ш.Б. Аз таърихи таҳаввул ва ташаккули истилоҳоти соҳаи химия дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ	11
Шукуров Г.Х. Сарчашмаҳои ташаккули одоби муҳоварати тоҷикӣ	19
Назарова З.А. Таносуби қорбасти муродифоти воҳидҳои луғавию фразеологӣ дар осори Саъдии Шерозӣ	26
Розиқов Ф.Ғ. Ба вазифаи пурқунанда омадани воҳидҳои фразеологӣ	33
Иброҳимзода С.И. Нақде бар тарҷумаи арабии «Марги Судхӯр»	40
Меҳрафрузи Қ. Мафҳум ва моҳияти лақуна дар илми забоншиносӣ	47
Мадаминова Н.Р. Лексико-семантические особенности сложных слов в творчестве поэтов серебряного века	54
Хусанова С.Х. Использование орнитонимов в творчестве Анны Ахматовой и Халимы Худойбердиевой	61
Салимшоева Ф.М. Синонимия в оронимических системах: причины, типы и семантические границы	68
<u>АДАБИЁТШИНОСӢ - ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ</u>	
Наврӯзи Қ.А. Пайдоиш ва таҳаввули мафҳуми постмодернизм	77
Шоев А.А. Робитаи вазн бо муҳтаво дар ашъори воизи қазвинӣ	88
Мирзоева З. Мавқеи ғазал дар назми Мухлиси Бадахшонӣ	97
Муллоева К.Н. Истоки и становление женской субъективности в таджикской литературе	103
<u>ЖУРНАЛИСТИКА</u>	
Раджабов А.Р. Медиа конвергенция как многофакторный процесс: технологии, политика и аудитория в современном Таджикистане	114

ТАЛАБОТ НИСБАТ БА МАҚОЛАҲОИ ИЛМӢ:

1. Риоя намудани «Этикаи чопи мақола дар маҷаллаҳои илмӣ ДМТ»;
2. Таҳияи мақола бо ҳуруфи Times New Roman барои матнҳои русӣ ва англисӣ ва бо ҳуруфи Times New Roman Tj барои матнҳои тоҷикӣ, ҳаҷми ҳарфҳо 14, ҳошияҳо 2,5 см ва фосилаи байни сатрҳо 1,5 мм;
3. Ҳаҷми мақола: формати A4, бо рӯйхати адабиёту аннотатсияҳо на камтар аз 15 саҳифа ва на беш аз 30 саҳифа;
4. Индекси УДК (индекси мазкурро аз дилхоҳ китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);
5. Номи мақола;
6. Насаб ва дар шакли ихтисор ном ва номи падари муаллиф(он);
7. Номи муассисае, ки дар он муаллиф(он)-и мақола кору фаъолият менамояд;
8. Матни асосии мақола (на камтар аз 10 саҳифа; схема, расм ва ҷадвал дар матни асосии мақола ворид намешавад);
9. Рӯйхати адабиёти истифодашуда на камтар аз 15 номгу адабиёти илмӣ. Ба нашри мақолаҳои бартарӣ дода мешавад, ки ба сарчашмаҳои нашршудаи илмӣ солҳои охир ва манбаҳои муътамад бештар таъкид кардаанд. Номгуи адабиёти ба муаллиф тааллуқдошта набояд беш аз 25%-и рӯйхати адабиёти мақоларо ташкил диҳад;
10. Таваҷҷуҳи муаллиф(он) дар мақола ба таҳқиқоти қаблии доир ба мавзӯи мақола, ки дар маҷаллаи «Паёми ДМТ» ба нашр расидааст;
11. Тарҷумаи номи мақола, аннотатсия ва калидвожаҳо бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ), аннотатсия дар ҳаҷми на камтар аз 25 сатр (аз 150 то 200 калима) ва калидвожаҳо аз 7 то 10 номгу;
12. Дар баробари пешниҳоди шакли электронии мақола пешниҳоди шакли чопии он дар як нусха ҳатмӣ мебошад;
13. Аризаи муаллиф(он) ба редаксия оид ба асолати мақола ва ризоияти чоп;
14. Мақолаи аспирант/докторанти Ph.D/ унвонҷу танҳо бо тавсияи роҳбари илмӣ/мушовири илмӣ қабул карда мешавад;
15. Мақолаи магистрант танҳо бо ҳаммуаллифӣ бо номзад/доктори илм қабул карда мешавад;
16. Маълумот дар бораи муаллиф(он) бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ);
17. Нишон додани манбаи иқтибос дар қавси ҷаҳоркунча [ ];
18. Рақамгузориҳои нақша, схема ва диаграммаву расмҳо ва тарҷумаи номи шарҳдиҳандаи онҳо бо забонҳои русӣ ва англисӣ;
19. Маълумотномаи антиплагиати мақола талаб карда мешавад;
20. Мақолаи ба маҷалла воридшуда аз ҷониби ҳайати таҳририяи силсиламаҷаллаҳои илмӣ ДМТ дар муддати 30 рӯз баррасӣ мегардад.

ТРЕБОВАНИЯ К НАУЧНЫМ СТАТЬЯМ:

1. Соблюдение «Публикационной этики научных журналов Таджикского национального университета»;
2. Статьи принимаются в редакторе World, шрифт Times New Roman для текстов на русском и английском языках, Times New Roman Tj для текстов на таджикском языке, размер (кегель) 14 (таблицы 12), поля 2,5 см, межстрочный интервал 1,5 строки;
3. Объем статьи: не менее 15 и не более 30 страниц компьютерного текста формата А4, включая список литературы и аннотации;
4. Индекс УДК (данный индекс можно получить в любой научной библиотеке);
5. Название статьи заглавными буквами по центру текста;
6. Фамилия И.О. автора(ов)
7. Название организации, где работает(ют) автор(ы);
8. Основной текст статьи (не менее 10 страниц, исключая схемы, рисунки, таблицы, диаграммы, аннотации и список литературы);
9. Список литературы не менее 15 наименований. Статьям, где использованы авторитетные, а также наиболее поздние научные издания отдается предпочтение. Допускается использование не более 25% научных публикаций автора(ов).
10. Ссылка на предыдущие публикации научных журналов Таджикского национального университета по теме исследования приветствуется.
11. Название статьи, аннотации и ключевые слова приводится на трех языках (таджикский, русский, английский), аннотация в объеме от 150 до 200 слов, ключевые слова 7-10 терминов;
12. Статьи принимаются в печатном и электронном варианте;
13. Заявление автора(ов) об оригинальности статьи и согласие на издание;
14. Статьи аспиранта/докторанта Ph.D/соискателя принимается к рассмотрению с рекомендацией научного руководителя/научного консультанта;
15. Статья магистранта принимается к рассмотрению только в соавторстве с кандидатом наук/доктором наук;
16. Информация об авторе(ах) на трех языках (таджикский, русский и английский);
17. Ссылки на литературу в тексте обязательны и оформляются следующим образом: [3, с.24], где первая цифра – номер источника в списке литературы, вторая – страница;
18. Нумеровать таблицы, схемы, диаграммы и рисунки и перевести их оглавление/название на русском и английском языках;
19. Представить справку об антиплагиате.
20. Статьи, поступающие в редакцию журнала, рассматриваются редколлегией журналов в течение 30 дней.

**ВЕСТНИК
ТАДЖИКСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА
СЕРИЯ ФИЛОЛОГИЧЕСКИХ НАУК**

Научный журнал «Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук» основан в 2012 г. Выходит 6 раз в год. Печатная версия журнала зарегистрирована в Министерстве культуры Республики Таджикистан. Журнал включен в Перечень рецензируемых научных изданий, рекомендованных ВАК Министерства образования и науки Российской Федерации. Журнал принимает научные статьи по следующим группам специальностей: Литературоведение; Языкознание; Журналистика. Журнал включен в базу данных Российского индекса научного цитирования (РИНЦ), регулярно предоставляет в РИНЦ информацию в виде метаданных. Полнотекстовая версия журнала доступна на сайте издания (www.vestnik-tnu.com).

**ВЕСТНИК
ТАДЖИКСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА
СЕРИЯ ФИЛОЛОГИЧЕСКИХ НАУК**

2026. №5

Ответственный редактор серии филологических наук: М. Халиков
Редактор русского языка: О. Ашмарин

**Издательский центр
Таджикского национального университета**
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17.
Сайт журнала: www.vestnik-tnu.com
E-mail: vestnik-tnu@mail.ru
Тел.: (+992 37) 227-74-41

Формат 70x108/16. Бумага офсетная. Печать офсетная.
Уч. изд. л. 1,86 усл. п.л. 11,10.
Подписано в печать 31.08.2026 г.